. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

नेपालसरकारशिक्षाविभाग

वेदान्त ८९२

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

अनुवादक—

धर्मप्रचारक पं० कोमलनाथ अधिकारी

श्री मे० क० बालकृष्णशमशेर ज. ब. राणाका

अध्यक्षतामा

प्रकाशक

नेपालीभाषाप्रकाशिनी समिति,

काठमाडौं, नेपाल ।

१९९८ साल

मूल्य १।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

हाकिम मास्टर खड्गमानमल्लको
प्रबन्धबाट

पहिलो पटक १९९० मा ४००० प्रति
दोस्रो पटक १९९८ मा ५००० प्रति

मुद्रक—
माधव विष्णु पराड़कर
ज्ञानमण्डल यन्त्रालय काशी।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

वेदान्त ८ ९२

भूमिका

जगद्गुरु श्रीकृष्णका मुखारविन्दबाट झरेको अमृतमय 'गीता'-को केही वर्णन गर्नु सूर्यलाई बत्तीले देखाउन खोज्नु जस्तो संभ पनि होइन। हो, गीतासूर्यलाई भाषाको बादलले ढाकिदिंदा देशान्तर कहिले कहि्ले पूर्णविकाशबाट वञ्चित रहन पनि सक्तछ, तिनै वञ्चित देशवासीको निम्ति यो पण्डित कोमलनाथजीको गीतानुवाद सूर्य दर्शन गर्ने नेपाली आँखा हो, यसको दृष्टि भाषान्तरको कालो बादललाई छेड़ेर पार पुग्दछ।

विद्याप्रेमी **श्री ३ महाराज** बाट भाषामाथि बक्सेको शुभ-दृष्टिको पहिलो स्वरूप यो गीता हो। यो ग्रन्थ ९० सालमा ४००० प्रति छापिएको थियो। जम्मा हिसाबबाट ठहरिएअनुसार समितिको सस्तो मोलमा समेत मो० रु० २।७ ले बेचिइरहेको यो पुस्तक धर्मावतार मौसुफ **श्री ३ प्रभुका** असीम करुणाबाट मो० रु० ।५० मा पाइने भएपछि श्रद्धालुहरूले हातहातै सिद्धयाए। एक दिनमा समितिले ८०० प्रति सम्म पनि बिक्री गर्‍यो। गीताको माग बढ़िरहेको बेहोरा जाहेर हुँदा अहिले पनि **श्री ३ महाराज** का निगहाबाट फेरि ५००० प्रति छापिने प्रबन्ध भयो। कागतको भाउ तेब्बर भएको बखतमा समेत केही चित्र दिएर भर्सक सस्तोमा दिन कोशिश गरिएको छ। अहिलेका कागतको महँगीमा डबल क्राउन सोह्र पेजीका पौने तीन सय पृष्ठको, उही उही छन्दमा भाषा श्लोक,

९८३६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

टीका, पादसूची, पुष्पाञ्जली, संस्कृत माहात्म्य र ५ चित्रसमेतको गीता जस्तो ग्रन्थ एक रुपियाँ सम्ममा दिन सक्नु खालि मौसुफ श्री ३ महाराजकै सुदृष्टिको परिणाम मात्र हो ।

अनुवादकले यस्तो अनमोलको पुस्तक यस्तो रुचिकर रूपले उही छन्दमा बनाई भाषाको सेवा र धर्मको प्रचार गरी अहिले पनि समितिलाई छाप्न दिएकोमा निज पण्डितजीलाई समिति यथोचित धन्यवाद दिन्छ ।

१९९८ माघपूर्णिमा । —ने० भा० प्र० समिति,
नेपाल ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्रीः

गीतासमर्पण

श्रीमत्प्रोज्ज्वल-नेपाल-ताराधीश-नरेश्वर ,
श्रीश्रीश्रीमन्महाराज जुद्धशंशेर भूधर ,
न्यायमूर्ति, गुणग्राही, दयादाक्षिण्यसागर ,
विद्यानुरागी, पुण्यात्मा, प्रजाकल्याणतत्पर ,
दानी, प्रतापी, शास्त्रज्ञ, न्यायधर्मधुरन्धर,
प्रभुको आयुरारोग्य-जय-कल्याण खातिर ,
लंजुंराज्य–दुराडाँडा स्वाँरावासी, सुधी, द्विज ,
श्रीदेवीदासको पुत्र, गङ्गादेवी-सुकुक्षिज ,
अधिकारी, उपाध्याय, भक्त कोमलनाथले
लेखी 'कोमलगीता' यो नेपालीमा प्रयत्नले
नवाष्टनवभू (१९८९) संवत् आश्विनी-पूर्णिमा दिन
श्री···को सिन्दूरयात्रामा गर्छु श्री···मा समर्पण ।
नेपाली-मातृभाषामा धर्मको पाठ्य पुस्तक
'गीता' नदेखी यो लेखें कृष्णमा भक्तिपूर्वक ।
प्रजावत्सल, धर्मात्मा, श्रीनेपालनरेशको
छापिएर दयाबाट हुन्यैछ शुभ लोकको ।
भूलचूक जती शोध गर्नुहोला सुहृज्जन !
सारा विषयको ज्ञाता छैन अल्पज्ञ यो जन ।

समर्पयिता—
कोमलनाथ

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

स्वस्तिश्री मदतिप्रचण्डभुजदण्डेत्यादि ओजस्वी राजन्य, प्रोज्ज्वल-नेपालतारा, अतुलज्योतिर्मय त्रिशक्तिपट्ट, अति प्रबलगोरखादक्षिणवाहु पृथुलाधीश **श्री श्री श्री महाराज जुद्ध शमशेर** जङ्ग बहादुर राणा, जी. सी. बी., जी. सी. एल. एच., जी. सी. एल., जी. सी. एस. आई., जी. सी. एन. एल., जी. सी. एस. एस. एम. एल., जी. सी. आई. ई., जी. के. आर. के., यितेङ्ग पावटिङ्ग शुन चियान, लुचुयान् श्याङ्ग च्याङ्ग, अनरेरि लेफ्टेन्यान्ट जनरल बृटिश आर्मि, अनरेरि कर्णेल अव अल दि गोरखा राइफल रेजिमेण्ट्स इण्डियन आर्मि प्राइम मिनिस्टर आयण्ड सुप्रीम कम्याण्डर-इन-चीफ ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:
epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गीताका विषयविभाग ।

अर्जुनविषादयोग–अध्याय १ (पृष्ठ १—१६)

श्लोक

१– महाराज धृतराष्ट्रको प्रश्न
२–६ पाण्डवसैन्यवर्णन
७–९ कौरवसैन्यवर्णन
१०– दुवै सेनाहरुको तुलना
११– फौजहरुमा दुर्योधनको आज्ञा
१२–१९ युद्धप्रारंभको शंखध्वनि
२०–२७ अर्जुनबाट सेनानिरीक्षण

श्लोक

२८–३० अर्जुनको खेद (शरीरमा असर)
३१– खेदको मनमा असर
३२–३७ स्वजनहरुको मोह
३८–३९ कुलक्षय र मित्रद्रोह
४०–४४ कुलक्षयको परिणाम
४५–४६ युद्ध नगर्नाको निश्चय
४७– अर्जुनको धनुर्बाणत्याग

सांख्ययोग–अध्याय २ (पृष्ठ १७–४४)

१–३ कृष्णबाट नीचकर्मत्याग-को उपदेश
४–८ अर्जुनको उत्तर र शरण-मा पर्नु
९–१० युद्ध नगर्नामा दृढनिश्चय
११– आत्माको अशोच्यत्व
१२– हामी सबै सनातनी हौं
१३– पुनर्जन्म
१४–१५ अमर बन्नाको सामर्थ्य
१६–१७ आत्मको अशोच्यत्वसमर्थन
१८–१९ नित्य आत्माका अनित्यदेह

२०–२१ पुराण पुरुष
२२– आत्माको देहान्तर-ग्रहण
२३–२५ आत्माको अविनाशिता
२६–२७ आत्माका अनित्यत्वपक्ष-को उत्तर
२८– सांख्यमतले प्राणीको अशोच्यत्व
२९–३० आश्चर्यपूर्ण अमर आत्मा
३१–३८ क्षत्रियका धर्मबाट युद्ध नै श्रेय
३९– योगको विवेचना

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

श्लोक		श्लोक	
४०–	बुद्धियोगको थोरै कर्मले ठुलो श्रेय	४८–५०	कर्मयोगलक्षण र बुद्धिको श्रेष्ठता
४१–	व्यवसायात्मक बुद्धिको स्थिरता	५१–५३	कर्मयोगबाट मोक्षप्राप्ति
		५४–६८	स्थितप्रज्ञका लक्षण
४२–४४	कर्मकाण्डीका अस्थिर बुद्धि	६२–६३	विषयहरुको चिन्तनले सर्वनाश
४५–४६	स्थिर र योगस्थबुद्धिले कर्म गर्नु	६६–	असंयमीको घोर दुःख
		६९–	मुनिको जागृति र निद्रा
४७–	कर्मयोगका चार सूत्र	७०–७२	ब्राह्मी-स्थिति

कर्मयोग–अध्याय ३ (पृष्ठ ४५–५९)

१–२	कर्म गर्नु वा नगर्नु ?	२७–२९	मूढ र तत्वज्ञको चालचलन
३–४	उन्नतिका दुइ बाटा	३०–	ईश्वरार्पणबुद्धिले कर्म
५–	प्रकृति धर्मबाट कर्मको श्रेष्ठता	३१–३२	पूर्वोक्त कर्मगर्ने र नगर्नेका फल
६–	मिथ्याचारी (ढोंगी)	३३–३४	प्रकृति-स्वभाव नै जगर्दस्ती छ
७–८	अनासक्ति कर्मयोग	३५–	अरूभन्दा स्वधर्म नै श्रेष्ठ छ
९–१६	आसक्ति छोडी यज्ञचक्र चलाउनु	३६–	पापमा लगाउने को हो ?
		३७–४०	पापप्रवृत्तिका कारण
१७–१९	ज्ञानीले पनि निष्कामले कर्म गर्नु	४१–	इन्द्रियहरु रोकी कामनालाई मार्नु
		४२–	इन्द्रियका श्रेष्ठताको क्रम
२०–२४	लोकसंग्रहको निमित्त कर्म	४३–	आत्मज्ञानद्वारा इन्द्रियको रोकावट
२५–२६	अज्ञानीमा सदाचारशिक्षा		

ज्ञानकर्मसंन्यासयोग–अध्याय ४ (पृष्ठ ६०–७४)

१–३	कर्मयोगको परंपरा	९–१०	तत्व जान्नाले ईश्वरप्राप्ति
४–८	ईश्वरको आफ्नै मायाले जन्म	११–१२	अरू रीतले देवताको उपासना

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक		श्लोक	
१३–१५	तत्व जान्नाले कर्मबन्धनको नाश	३४–३७	ज्ञान सिक्नु र पापपुण्यको नाश
१६–२३	कर्म, अकर्म र विकर्मको भेद	३८–४०	ज्ञान-प्राप्तिका उपाय
२४–३३	धेरै यज्ञ र ज्ञानयोगको श्रेष्ठता	४१–४२	दुवै योगको आश्रयबाट युद्धोपदेश

ज्ञानसंन्यासयोग–अध्याय ५ (पृष्ठ ७५–८४)

१–२	संन्यासभन्दा कर्मयोग श्रेष्ठ	१६–१७	अज्ञान हटेपछि पुनर्जन्म हुन्न
३–६	तत्वबाट दुवै योगको एकत्व	१८–२३	समदर्शीका बुद्धिको वर्णन
७–१३	इन्द्रिय कर्म गर्छन्, योगी छुट्ट छ	२४–२८	कर्म गरे पनि कर्मयोगी मुक्त छ
१४–१५	कर्ता प्रकृति हो, आत्मा होइन	२९–	ईश्वरलाई नै सब संझनाको फल

ध्यानयोग–अध्याय ६ (पृष्ठ ८५–१०१)

१–२	फलाशा छोडी कर्म गर्ने नै संन्यासी हो	२४–२६	मनलाई कसरी रोक्नु ?
		२७–२८	योगी नै ब्रह्मरूप छ
३–४	शम र कर्मको कार्यकारणभाव	२९–३२	योगीको आत्मौपम्य-बुद्धि
५–६	योगसिद्धिमा आफ्नो स्वतन्त्रता	३३–३६	अभ्यास र वैराग्यले मन रोक्नुपर्छ
७–९	समबुद्धिको श्रेष्ठता	३७–४५	योगभ्रष्टको धेरै जन्ममा सिद्धि
१०–१७	योगसाधन कसरी गर्नु ?		
१८–२३	आत्यन्तिक सुखको वर्णन	४६–४७	सबभन्दा कर्मयोगी श्रेष्ठ छ

ज्ञानविज्ञानयोग–अध्याय ७ (पृष्ठ १०२–१११)

१–३	ज्ञान-विज्ञान जान्नाको आवश्यक	४–७	आत्माका दुइ प्रकृतिबाट संसार

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक		श्लोक	
८–१२	आत्माबाट हुने सात्विकादि भाव	२०–२३	सब फल आत्मा नै दिन्छ
१३–१५	आत्माकै शरणले माया-बाट छुटकारा	२४–२८	माया हटेमा आत्मस्वरूप जानिन्छ
१६–१९	चार भक्तमा ज्ञानी श्रेष्ठ छ	२९–३०	ब्रह्म जान्नाले अन्त्यमा ज्ञानसिद्धि

अक्षरब्रह्मयोग–अध्याय ८ (पृष्ठ ११२–१२२)

१–४	ब्रह्म आदि प्रश्नको उत्तर	१७–१९	ब्रह्माका दिनमा सृष्टि, रातमा लय
५–८	अन्त्यकालमा जे संझ्यो उही हुन्छ	२०–२२	भक्तिले अव्यक्ततत्वको ज्ञा
९–१३	ॐकाररूप ब्रह्मको स्मरण	२३–२६	शुक्ल र कृष्ण मार्ग
१४–१६	ब्रह्मकालोकतक अनित्यगति	२६–२८	दुइ मार्गको तत्व जानी कर्म गर्नु

राजविद्याराजगुह्ययोग–अध्याय ९ (पृष्ठ १२३-१३४)

१–३	ज्ञानविज्ञानभक्तिमार्ग राजमार्ग हो	२०–२१	यज्ञका स्वर्गादिक फल अनित्य छन्
४–६	आत्माको योगसामर्थ्य	२२–	भक्तिबाट सब हुन्छ
७–१०	मायाबाट सृष्टि-स्थिति-लय	२३–२५	भावनानुसार देवता र फल
११–१२	ईश्वरनिन्दा गर्ने आसुरी प्रकृतिका	२६–	भक्तिले जे अर्प्यो, उसमा ईश्वर खुस
१३–१५	ज्ञानयज्ञले भज्ने दैवी प्रकृतिका	२७–२८	सब कर्म ईश्वरार्पण गर्नु
		२९–३३	भक्त जति सबैको एकै गति
१६–१९	ईश्वर सर्वत्र छ	३४–	ईश्वरार्पण कर्मयोगको उपदे

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक		श्लोक	

विभूतियोग–अध्याय १० (पृष्ठ १३५–१४८)

श्लोक		श्लोक	
१–३	देवता, ऋषि सबको आदि ब्रह्म हो	१२–१८	अर्जुनको विभूति र योगमा प्रश्न
४–६	बुद्धि आदि र प्रजा ईश्वरबाटै हुन्छन्	१९–४०	कृष्णबाट मुख्य-मुख्य विभूति वर्णन
७–११	भक्तमा योगसिद्धि	४१–४२	सबैमा मेरो एक एक अंश छ

विश्वरूपदर्शनयोग–अध्याय ११ (पृष्ठ १४९–१७४)

श्लोक		श्लोक	
१–४	विभूति देख्न अर्जुनको इच्छा	३२–३४	मैले मारें, तिमी निमित्त मात्र होऊ
५–८	विश्वरूप हेर्न कृष्णबाट दिव्यदृष्टि दान	३५–४६	फेरि अर्जुनको स्तुति र प्रार्थना
९–१४	सञ्जयकृत विश्वरूपवर्णन	४७–५१	भक्तिले मात्र विश्वरूप देखिन्छ
१५–३१	भयभीत अर्जुनको विश्व-रूप-स्तुति	५२–५४	देवता पनि विश्वरूप देख्न चाहन्छन्
		५५–	सबको सार अंतिम उपदेश

भक्तियोग–अध्याय १२ (पृष्ठ १७५–१८१)

श्लोक		श्लोक	
१–	व्यक्त अव्यक्त कुनको उपासना श्रेष्ठ ?	९–१२	अभ्यासादिमा कर्मफल-त्याग श्रेष्ठ
२–८	दुइमा व्यक्तोपासना सुलभ छ	१३–२०	भक्तका स्थिति र भग-वान्का प्यारा

क्षेत्रक्षेत्रज्ञविचारयोग–अध्याय १३ (पृष्ठ १८२–१९३)

श्लोक		श्लोक	
१–२	क्षेत्रक्षेत्रज्ञ-व्याख्या र तिनको ज्ञान	५–६	क्षेत्रस्वरूपको लक्षण
३–४	यसको वेद ब्रह्मसूत्रबाट विचार	७–११	ज्ञानको लक्षण र त्यो भिन्न अज्ञान
		१२–१७	ज्ञेयका स्वरूपको लक्षण

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक		श्लोक	
१८–	यो सब जान्नाको फल	२६–२८	परमेश्वर प्रयत्नले पाइन्छ
१९–२१	प्रकृति र पुरुषको विवेक	२९–३३	प्रकृति र आत्मा चिह्नी ब्रह्मप्राप्ति
२२–२३	प्रकृति पुरुष-ज्ञानले जन्म हुन्न	३४–	क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ जान्नाको फल
२४–२५	आत्मज्ञानका मार्ग		

गुणत्रयविभागयोग–अध्याय १४ (१९४–२०३)

१–२	प्राणिवैचित्र्यको गुणभेदबाट विचार	१०–१३	दुइलाई दबाई एक गुणको वृद्धि
३–४	साराको पिता आत्मा, आमा प्रकृति	१४–१८	गुणवृद्धिअनुसार फल र गति
		१९–२०	त्रिगुणातीत भई मोक्षप्राप्ति
५–९	प्राणीमा सत्व–रज–तमका परिणाम	२१–२५	त्रिगुणातीतको लक्षण र आचार

२६–२७एकत्वभक्तिले परमात्मप्राप्ति

पुरुषोत्तमयोग–अध्याय १५ (पृष्ठ २०४–२१३)

१–	ब्रह्मवृक्षको वेदोक्त-वर्णन	१२–१५	परमात्माको सर्वव्यापकता
२–	ब्रह्मवृक्षको सांख्योक्त-वर्णन		
३–६	असङ्गले संसार काटी ब्रह्म खोज्नु	१६–१८	क्षर, अक्षर र पुरुषोत्तम
		१९–२०	यो बुझी सर्वज्ञ र कृतकृत्य हुन्छ
७–११	जीव र देहको संबन्ध ज्ञानी जान्दछ		

दैवासुरसंपद्विभागयोग–अध्याय १६ (पृष्ठ २१४–२२२)

१–३	दैवी संपत्तिका २६ गुण	५–	देवी र आसुरी संपत्का फल
४–	आसुरी संपत्का लक्षण	६–२०	आसुरको वर्णन र अधोगति

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक

२१–२२ नरकका ढोका काम क्रोध लोभ हुन्

२३–२४ शास्त्रबाट कार्याकार्य जानी कर्म गर्नु

श्रद्धात्रयविभागयोग–अध्याय १७ (पृष्ठ २२३–२३२)

१–४ तीन श्रद्धा र श्रद्धानुसार पुरुष

५–६ यिनीहरुभन्दा बाहेकका आसुर

७–१० सात्विक राजस तामस आहार

११–१३ तीन प्रकारका यज्ञ

१४–१६ तपका तीन भेद

१८–१९ सात्विकादि-भेदले सब तीनै प्रकार

२०–२२ सात्विकादि तीनप्रकारका दान

२३–२७ 'ॐतत्-सत्' ब्रह्मनिर्देश

२८– 'असत्' दुवै लोकमा निष्फल छ

मोक्षसंन्यासयोग–अध्याय १८ (पृष्ठ २३३–२५८)

१–२ संन्यास र त्यागको कर्मयोगी व्याख्या

३–६ कर्म छोड्नु र नछोड्नुको निर्णय

७–९ कर्मत्यागका सात्विकादि तीन भेद

१०–११ कर्मफल त्यागी नै सात्विक 'त्यागी' हो

१२– कर्मफलले त्यागी बांधिदैनन्

१३–१५ कुनै कर्म हुँदा पनि पाँच कारण

१६–१७ अहंकार छुटी कर्म गरे पनि निर्लेप

१८–१९ कर्मचोदना र संग्रहका लक्षणभेद

२०–२२ गुणभेदले ज्ञानका तीन भेद

२३–२५ भावभेदले कर्मका तीन भेद

२६–२८ कामअनुसार कर्ताका तीन भेद

२९–३२ बुद्धिका तीन भेद

३३–३५ धृतिका तीन भेद

३६–३९ सुखका तीन भेद

४०– गुणभेदले सारा जगत्को तीन भेद

४१–४४ गुणभेदले ब्राह्मणादि ४ जातका कर्म

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्लोक		श्लोक	
४५–४६	स्वकर्माचरणबाट परम-सिद्धि	६३–	यो रहस्य कुरा संझी जे गर्दछौ गर
४७–४९	दोषी भए पनि स्वधर्म अत्याज्य छ	६४–६६	ईश्वरकै शरणले पापबाट छुटकारा
५०–५६	सारा कर्म गरी सिद्धि हुने निरूपण	६७–६९	कर्मयोगको परंपरा चलाइ श्रेय
५७–५८	अर्जुनलाई कर्ममार्गको उपदेश	७०–७१	गीतापाठको फल र माहा-त्म्य
५९–६०	अहंकारी नबन ,प्रकृति नै सब गर्छ	७२–	अर्जुनलाई कर्तव्य गर्नामा चेतावनी
६१–६२	ईश्वरकै शरण पर, शान्ति मिल्छ	७३–	कर्तव्य संझेर अर्जुनको तैयारी
		७४–७८	गीताको सञ्जयकृत उप-संहार

इति विषयविभाग ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

अथ गीतामाहात्म्यप्रारम्भः ॥

धरोवाच-

भगवन् परमेशान भक्तिरव्यभिचारिणी ॥
प्रारब्धं भुज्यमानस्य कथं भवति हे प्रभो ॥ १ ॥

श्री विष्णुरुवाच-

प्रारब्धं भुज्यमानो हि गीताभ्यासरतः सदा ॥
स मुक्तः स सुखी लोके कर्मणा नोपलिप्यते ॥ २ ॥
महापापादि पापानि गीताध्यानं करोति चेत् ॥
कचित्स्पर्शं न कुर्वन्ति नलिनीदलमम्बुवत् ॥
गीतायाः पुस्तकं यत्र यत्र पाठः प्रवर्तते ॥
तत्र सर्वाणि तीर्थानि प्रयागादीनि तत्र वै ॥ ४ ॥
सर्वे देवाश्च ऋषयो योगिनः पन्नगाश्च ये ॥
गोपाला गोपिका वापि नारदोद्धवपार्षदैः ॥
सहायो जायते शीघ्रं यत्र गीता प्रवर्तते ॥ ५ ॥
यत्र गीताविचारश्च पठनं पाठनं श्रुतम् ॥
तत्राहं निश्चितं पृथ्वि निवसामि सदैव हि ॥ ६ ॥
गीताश्रयेऽहं तिष्ठामि गीता मे चोत्तमं गृहम् ॥
गीताज्ञानमुपाश्रित्य त्रींल्लोकान्पालयाम्यहम् ॥ ७ ॥

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गीता मे परमा विद्या ब्रह्मरूपा न संशयः ॥
अर्धमात्राक्षरानित्या स्वानिर्वाच्यपदात्मिका ॥ ८ ॥
चिदानन्देन कृष्णेन प्रोक्ता स्वमुखतोऽर्जुनम् ॥
वेदत्रयी परानन्दा तत्त्वार्थज्ञानसंयुता ॥ ९ ॥
योऽष्टादशजपेन्नित्यं नरो निश्चलमानसः ॥
ज्ञानसिद्धिं स लभते ततो याति परं पदम् ॥१०॥
पाठेऽसमर्थः संपूर्णे ततोऽर्धं पाठमाचरेत् ॥
तदा गोदानजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥११॥
त्रिभागं पठमानस्तु गङ्गास्नानफलं लभेत् ॥
षडंशं जपमानस्तु सोमयागफलं लभेत् ॥१२॥
एकाध्यायं तु यो नित्यं पठते भक्तिसंयुतः ॥
रुद्रलोकमवाप्नोति गणो भूत्वा वसेच्चिरम् ॥१३॥
अध्यायं श्लोकपादं वा नित्यं यः पठते नरः ॥
स याति नरतां यावन्मन्वन्तर वसुन्धरे ॥१४॥
गीतायाः श्लोकदशकं सप्त पञ्च चतुष्टयम् ॥
द्वौ त्रीनेकं तदर्धं वा श्लोकानां यः पठेन्नरः ॥
चन्द्रलोकमवाप्नोति वर्षाणामयुतं ध्रुवम् ॥
गीतापाठसमायुक्तो मृतो मानुषतां व्रजेत् ॥१६॥
गीताभ्यासं पुनः कृत्वा लभते मुक्तिमुत्तमाम् ॥
गीतेत्युच्चारसंयुक्तो म्रियमाणो गतिं लभेत् ॥

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गीतार्थश्रवणासक्तो महापापयुतोऽपि वा ॥
वैकुण्ठं समवाप्नोति विष्णुना सह मोदते ॥१८॥
गीतार्थं ध्यायते नित्यं कृत्वा कर्माणि भूरिशः ॥
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो देहान्ते परमं पदम् ॥
गीतामाश्रित्य बहवो भूभुजो जनकादयः ॥
निर्धूतकल्मषा लोके गीता याताः परं पदम् ॥
गीतायाः पठनं कृत्वा माहात्म्यं नैव यः पठेत् ॥
वृथा पाठो भवेत्तस्य श्रम एव ह्युदाहृतः ॥२१॥
एतन्माहात्म्यसंयुक्तं गीताभ्यासं करोति यः ॥
स तत्फलमवाप्नोति दुर्लभां गतिमाप्नुयात् ॥

सूत उवाच-

माहात्म्यमेतद्गीताया मया प्रोक्तं सनातनम् ॥
गीतान्ते च पठेद्यस्तु यदुक्तं तत्फलं लभेत् ॥२३॥

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

श्रीः

संग्रहबाट

गीताध्यान–पुष्पाञ्जलि

(कोमलटीकासहित)

पार्थाय प्रतिबोधितां भगवता नारायणेन स्वयं
व्यासेन ग्रथितां पुराणमुनिना मध्ये-महाभारते ॥
अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनी–
मम्ब ! त्वामनुसन्दधामिभगवद्गीते ! भवेद्वेषिणीम् ॥ १ ॥

साक्षात् भगवान् नारायण श्रीकृष्णबाट महाभारत-संग्रामका समयमा अर्जुनलाई बोध गराइएकी (बताइएकी), पुराणमुनि श्रीवेदव्यासजीले संग्रह गरी पुस्तकरूपमा लेखिएकी, अद्वैतरूप अमृत (ब्रह्म) को वर्षा गर्ने भएकी, षडैश्वर्यले परिपूर्ण र अट्ठार अध्यायहरुले युक्त भएकी, संसारलाई द्वेष गर्ने (कर्मबन्धनहरुलाई नाश गरेर अजंमरी बनाउने) हे आमा, भगवद्गीता ! हजूरलाई हृदयमा धारण गरिरहन्छु ।

नमोऽस्तु ते व्यास ! विशालबुद्धे !
फुल्लारविन्दायतपत्रनेत्र !
येन त्वया भारततैलपूर्णः
प्रज्वालितो ज्ञानमयः प्रदीपः ॥ २ ॥

हे कमलनयन, अपारबुद्धि भएका, वेदव्यास ! तपाईंलाई नमस्कार छ, जुन तपाईंले भारतकथारूपी तेलले भरिभराऊ भएको (चहकिलो भएको), ज्ञानरूपी, दीपज्योति (बत्ती) यति राम्रो तवरसँग बालिदिनुभयो ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

प्रपन्नपारिजाताय तोत्रवेत्रैकपाणये ॥
ज्ञानमुद्राय कृष्णाय गीतामृतदुहे नमः ॥ ३ ॥

शरण पर्नेहरुका उपर कल्पवृक्षस्वरूप (जे चितायो उही दिन सक्ने), वेतको छडी हातमा लिएका, गीतारूप अमृतलाई दुहुने, ज्ञानमुद्रा (अभय मुद्रा) ले युक्त भएका, श्रीकृष्णलाई नमस्कार छ ।

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दनः ॥
पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ४ ॥

किनभने—सारा वेद-उपनिषत्हरु गाई हुन्, ती गाईरूपी उपनिषत्हरुलाई दुहुने (गोठालो) गोपालका पुत्र भगवान् श्रीकृष्ण हुन्, गाईलाई पघार्ने बाछोस्वरूप अर्जुन हुन्; सर्वश्रेष्ठ भएको गीतारूप अमृत दूध हो, त्यस दूधको स्वाद लिने बुद्धिमान् पुरुष हो ।

वसुदेवसुतं देवं कंसचाणूरमर्दनम् ॥
देवकीपरमानन्दं कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ॥ ५ ॥

वसुदेवका पुत्र, देवतारूप, कंस र चाणूर नाम गरेका राक्षसीप्रकृतिहरुलाई मर्दन गर्ने (निमोठ नामोठ पाने) माता देवकीलाई ठूलो आनन्द दिलाउने, जगतैका गुरु श्रीकृष्णलाई नमस्कार गर्दछु ।

भीष्मद्रोणतटा, जयद्रथजला, गान्धारनीलोत्पला ,
शल्यग्राहवती, कृपेण वहनी, कर्णेन वेलाकुला ॥
अश्वत्थामविकर्ण-घोरमकरा, दुर्योधनावर्तिनी ,
सोत्तीर्णा खलु पाण्डवै रणनदी कैवर्तकः केशवः ॥ ६ ॥

भीष्मपितामह र द्रोणाचार्यरूपी दुइतर्फका किनारा भएकी, जयद्रथ राजारूपी पानीले भरिभराऊ भएकी, शकुनीरूपी नीलकमलले युक्त भएकी, शल्य-राजारूपी ग्राह (गोही) भएकी, कृपाचार्यरूपी बहना भएकी, कर्णरूपी उम्लिंदै आउने छाल भएकी, महाराज दुर्योधनरूपी गहिरो, भयंकर भुमरीले युक्त भएकी, महाभारतरूपी रणनदी थिइन् , नदी

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

तार्ने सिपालु माझी जस्तो केशव (भगवान् श्रीकृष्ण) हुनुहुन्थ्यो, उहाँकै सहायता पाएर पञ्चपाण्डवहरुले त्यस्ती भयंकर रणनदी पनि सहजैसँग तरेर पार गरे।

पाराशर्यवचःसरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कटं,
नानाख्यानककेसरं हरिकथासम्बोधनाबोधितम् ॥
लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा,
भूयाद्भारतपङ्कजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥ ७ ॥

श्रीवेदव्यासको वचनरूपी तलाउमा उब्जेको, बहुतै सफा, गीताको अर्थरूपी बढिया सुवासनाले युक्त (चाख लाग्ने), नाना प्रकारका इतिहास–कथारूपी केसर भएको, हरिका कथारूपी सूर्य–किरणले प्रफुल्ल गराइएको, यस लोकमा सज्जनरूपी भमराहरुले वारंवार खुशी हुँदै पान गरिएको (पढिएको), कलिरूपी मललाई नाश गर्न समर्थ भएको, भारतरूपी कमल हामीहरुको कल्याणका निमित्त होस्, अर्थात्–हामीहरु भारतको पठनपाठन गरेर त्यसमा कहिएका गीता इत्यादि विषयहरुबाट सार लिन सक्ने होऔं।

मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥
यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ८ ॥

जुन परमात्माका अनुग्रहले लाटोलाई बोलक्कड़ गराउँदछ र लङ्गडो-लाई पनि पहाड नाघ्न सक्ने गराउँदछ, त्यस्ता परम दयालु, परमानन्द (ब्रह्म) रूप, लक्ष्मीका पति (विष्णु) लाई म नमस्कार गर्दछु।

सशंखचक्रं सकिरीटकुण्डलं
सपीतवस्त्रं सरसीरुहेक्षणम् ॥
सहारवक्षःस्थलकौस्तुभश्रियं
नमामि विष्णुं शिरसा चतुर्भुजम् ॥ ९ ॥

शंख-चक्र हातमा लिएका, माथमा किरीट र कानमा कुण्डल लाएका

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

पीताम्वर पैह्रेका, कमलका पत्र जस्तै लामालामा नजर (कोस) भएका, माला लाएका वक्षःस्थलमा कौस्तुभ-मणिको शोभा झल्काइरहेका, विष्णुलाई शिर झुकाएर नमस्कार गर्दछु ।

वंशीविभूषितकरान्नवनीरदाभात्
पीताम्बरादरुणविम्बफलाधरोष्ठात् ॥
पूर्णेन्दुसुन्दरमुखादरविन्दनेत्रात्
कृष्णात्परं किमपि तत्वमहं न जाने ॥ १० ॥

बाँसुरी हातमा लिएका, नीरमणिको जस्तो कान्ति भएका, पीताम्वर पैह्रेका, पाकेको गोलकाँक्री झैं लाल ओठ भएका, पूर्ण-चन्द्र झैं सुन्दर मुख भएका, नीलकमल जस्ता नजर भएका, परमात्मा श्रीकृष्णभन्दा अर्को कुनै परं तत्व म जान्दिन ।

त्वमेव माता च पिता त्वमेव
त्वमेव बन्धुश्च सखा त्वमेव ॥
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव
त्वमेव सर्वं मम देवदेव ! ॥ ११ ॥

हे देवदेव ! आमा तपाईं नै, पिता तपाईं नै, बन्धुवर्ग तपाईं नै, सँगी तपाईं नै, विद्या तपाईं नै, धनसंपत्ति तपाईं नै, अथवा मेरो जो कुछ छ त्यो सब नै हुनुहुन्छ, तपाईंबाहेक अरू मेरो केही पनि छँदैछैन ।

यं ब्रह्मावरुणेन्द्ररुद्रमरुतस्तुन्वन्ति दिव्यैस्तवै-
र्वेदैः साङ्गपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ॥
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥ १२ ॥

ब्रह्मा (सृष्टि गर्ने देवता), वरुण (जलका देवता), इन्द्र (प्रजा पालन गर्ने देवता राजा), रुद्र (संहारका देवता), मरुत् (प्राणका देवता)—यिनीहरु आफ्ना-आफ्ना दिव्यस्तुतिहरुले जसलाई स्तुति गर्दछन्

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

(जसको आज्ञाबमोजिमको कामरूपी निरन्तर स्तोत्रपाठले जसका अलौकिक शक्तिको तारीफ त्यही कामबाटै गरिरहेका छन्), सामवेद गाउनेहरु अङ्ग पद-क्रम-उपनिषद्हरुले सहित भएका चारै वेदहरुले जसका महिमाको गान गर्दछन् (वेदहरुले गान गरिने पनि तपाईंकै अलौकिक सामर्थ्य हो), योगीहरु ध्यानमा रहेर एकाग्र मनले विचार गर्दा जसलाई जहाँतहीं व्याप्त भएर रहेको देख्दछन् (सर्वव्यापी तपाईं नै हुनुहुन्छ), देवगण वा दैत्यगण कसैले पनि जसको अन्त्यै पाउन सक्दैनन् अथवा देवदानवहरुले जसको अन्त (नाश-मरण) भन्ने कुरा कहिल्यै थाहा पाएनन् (तपाईं अव्यय हुनुहुन्छ), त्यस्ता अविनाशी देव (परमात्मा) लाई नमस्कार छ ।

या सूक्तिरूपेण जगत्त्रयीणा–
मालोकयात्राविधये प्रवृत्ता ॥
सा भूरितृष्णातरलीकृतानां
गीतेश्वरी नृत्यतु चित्-तरङ्गे ॥ १३ ॥

जो बहुतै राम्रो बोली-रूप लिएर अथवा बोलीद्वारा नै तीनलोक (स्वर्ग-मर्त्य-पाताल) को दर्शन गराउन र खालै शैर गराउनका निमित्त पनि प्रवृत्त भएकी छन्, (तत्पर रहेकी छन्) परमात्माकी शक्तिरूप सर्वेश्वरी उनै गीताजी नै, सांसारिकदेखि पारमार्थिक अनेक कामनाले (डाँवाडोल) गराइएका हामी सबै जनहरुका चित्तरूपी नाचघरमा अथवा चित्‌रूपी लहरीमा पनि नाचून्, अर्थात् गीताको सेवाले ऐहिक र पारलौकिक सबै कुरा पाउन सकिन्छ, यस कारण हामी सबैले तन मन दिई गीताजीको राम्ररी पठन-पाठन र मनन पनि गरौं ।

गीताध्यानपुष्पाञ्जलि
समाप्त ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

* श्रीगणेशाय नमः *

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥

नेपालीले बुझौं कृष्ण ! गीताका धर्मको गति ।
गीतानुवाद-गीताको गान गर्दै यथामति ॥

अर्जुनविषादयोग १

धृतराष्ट्र उवाच—

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे समवेता युयुत्सवः ॥
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ! ॥ १ ॥

धर्मस्थान कुरुक्षेत्र[1]बीच युद्ध-दृढाशय[2]
कुरु[3] पाँण्डवले[4] फेरी के गरे ? भन सञ्जय[5] !

महाराज धृतराष्ट्रले सोध्नुभयो—हे सञ्जय ! पुण्यभूमि कुरुक्षेत्रमा युद्धको इच्छाले जम्मा भएका मेरा छोरा दुर्योधनादिले र पाण्डुका छोरा युधिष्ठिरादिले यसपछि के गरे ?

---

१. आजकाल 'पानिपत' । २. युद्धमा अटल मन गरिसकेका । ३. कुरुराजाका सन्तान कौरवहरु । ४. पाण्डुराजाका सन्तान पञ्चपाण्डवहरू । ५. महाराज धृतराष्ट्रका हजूरिया मन्त्री । यिनले व्यासबाट दिव्यदृष्टि पाएका थिए ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

सञ्जय उवाच—

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं व्यूढं दुर्योधनस्तदा ॥
आचार्यमुपसंगम्य राजा वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

देखी पाण्डवसेनाको वज्रव्यूह[1] महा-घन,
श्रीद्रोणाचार्यका साथ भन्न लागे सुयोधन[2] ।

सञ्जयले बिन्ति गरे—महाराज ! त्यस बखत पाण्डवहरुको सैन्यलाई वज्राकार-व्यूह रचना गरी तयार भएको देखेर महाराज दुर्योधन द्रोणाचार्यको नगीच गई यस्तो कुरा भन्न लागे ।

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणामाचार्य ! महतीं चमूम् ॥
व्यूढां द्रुपदपुत्रेण तव शिष्येण धीमता ॥ ३ ॥

हेर्नुहोस्, गुरुकै शिष्य धीमान्[3] द्रुपद-पुत्रले[4]
यो ठूलो पाण्डवी[5] सेना हाँकिएको[6] प्रयत्नले[7] ।

हे आचार्य (गुरु) ! पाण्डवहरूको यो ठूलो सैन्यलाई हेर्नुहोस्, जसको व्यूहरचना हजूरका बुद्धिमान् शिष्य, द्रुपदका छोरा, धृष्टद्युम्नले गरिएको छ ।

अत्र शूरा महेष्वासा भीमार्जुनसमा युधि ॥
युयुधानो विराटश्च द्रुपदश्च महारथः ॥ ४ ॥

यहाँ महा-धनुर्धारी भीमाऽर्जुन-बराबर[8]
महारथी श्रीद्रुपद, युयुधान[9], विराट र,

यस सेनामा महा-धनुर्धारी, युद्धमा अर्जुन र भीमसेन जत्तिकै पराक्रमी धेरै शूरवीरहरु छन्, जस्तै युयुधान (सात्यकि), विराट राजा र महारथी महाराज द्रुपद ।

१. वज्रको जस्तो आकार भएको नरदुर्ग (किल्ला) । २. महाराज दुर्योधन । ३. बुद्धिमान् । ४. धृष्टद्युम्नले । ५. पाण्डवहरुको । ६. काइदामाफिक चलाइएको । ७. कोशिशसाथ । ८. भीमसेन र अर्जुन बराबर । ९. सात्यकि ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

धृष्टकेतुश्चेकितानः काशीराजश्च वीर्यवान् ॥
पुरुजित्कुन्तिभोजश्च शैब्यश्च नरपुङ्गवः ॥ ५ ॥

धृष्टकेतु, चेकितान, काशीराज पराक्रमी,
पुरुजित् श्रीकुन्तिभोज शिविराज नराग्रणी,

अनि धृष्टकेतु, चेकितान, त्यस्तै पराक्रमी काशीराज, बहुविजेता कुन्ति-भोज र मनुष्यहरुमा श्रेष्ठ शैब्य ;

युधामन्युश्च विक्रान्त उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ॥
सौभद्रो द्रौपदेयाश्च सर्व एव महारथः ॥ ६ ॥

उत्तमौजा, युधामन्यु, सौभद्र, द्रौपदी-सुत
महारथी हुन्, रणमा छन् सबै शूर अद्भुत ।

अनि पराक्रमी युधामन्यु, वीर्यशाली उत्तमौजा, सुभद्रापुत्र अभि-मन्यु त्यस्तै द्रौपदीका पाँच पुत्र यी सब महारथी हुन् ।

अस्माकं तु विशिष्टा ये तान्निबोध द्विजोत्तम ! ॥
नायका मम सैन्यस्य संज्ञार्थं तान्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥

हाम्रा यी सैन्यमा ठूला जो सेनापति छन् सब,
गुरुजी ! भन्दछु उन्को नामादिक सगौरवं ।

हे ब्राह्मणमा श्रेष्ठ (गुरु) ! हामीतर्फका सेनामा जो जो प्रधान सेनापति छन्, तिनका नाम पनि चिह्नाउनाका लागि म हजूरलाई सुना-उँछु, राम्ररी सुन्नुहोस् ।

---

१. शिशुपालका छोरा । २. यदुकुलका योद्धा । ३. पाण्डवका मामा । ४. शिविदेशका राजा । ५. पाञ्चालदेशका रजौटा । ६. पाञ्चालराज । ७. सुभद्राका पुत्र अभिमन्यु । ८. द्रौपदी महारानीका छोराहरु । ९. दश हजार धनुर्धारी योद्धासँग एकलै लड़ाइँ गर्न सक्ने । १०. महत्त्वका साथ ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

भवान्भीष्मश्च कर्णश्च कृपश्च समितिञ्जयः ॥
अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तस्तथैव च ॥ ८ ॥

हजूर, भीष्मजी, कर्ण, अश्वत्थामा, विकर्ण[1] र
भूरिश्रवा, कृपाचार्य, समितिञ्जय[2] दुर्धर[3]।

पहिला खूद हजूर, भीष्मपितामह, कर्ण, युद्धमा विजयी कृपाचार्य, अश्वत्थामा, विकर्ण र सोमदत्तका पुत्र (भूरिश्रवा)।

अन्ये च बहवः शूराः मदर्थे त्यक्तजीविताः ॥
नानाशस्त्रप्रहरणाः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ ९ ॥

अरू पनी म-भन्दामा गर्नें प्राण समर्पण
शस्त्रास्त्रयुद्ध-मर्मज्ञ[4] लडाका छन् कडोरन।

त्यस्तै यीबाहेक, धेरैजसो अरू पनि शूरबीरहरु मेरा निमित्त प्राण दिनालाई तयार छन्; औ यी सब नानाप्रकारका शस्त्रास्त्र चलाउनामा सिपालु र युद्धमा प्रवीण पनि छन्।

अपर्याप्तं तदस्माकं बलं भीष्माभिरक्षितम् ॥
पर्याप्तं त्विदमेतेषां बलं भीमाभिरक्षितम् ॥१०॥

भीष्मले हाँकिएको यो हाम्रो सैन्य अगाध[5] छ;
थोरै छ पाण्डवी सेना जस्को नायक[6] भीमँ[7] छ।

यस किसिमको यो हाम्रो सैन्य, जसको रक्षा खूद भीष्मले गरिरहेछन्, अपर्याप्त (असंख्यात) छ; परन्तु ती पाण्डवहरुको त्यो सैन्य, जसको रक्षा भीमसेनले गरिएको छ, पर्याप्त (परिमित, थोरै) छ।

---

१. दुर्योधनका १००भाइमध्येमा १ भाइ । २. लडाइँ जित्ने वा एक पुरुषको नाम । ३. शत्रुले डिग चलाउनै नसकिने । ४. शस्त्रास्त्रयुद्धको मर्म जानी प्रयोग गर्न सक्ने । ५. अन्त्य नपाइसक्नु । ६. नेता (सीनियर कमान्डर) । ७. भीमसेन ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

अयनेषु च सर्वेषु यथाभागमवस्थिताः ॥
भीष्ममेवाऽभिरक्षन्तु भवन्तः सर्व एव हि ॥११॥

प्रवेशद्वार[1] सारामा आफ्नो ठाउँ लिईकन
तपाईंहरुले गर्नू भीष्मकै अब रक्षण[2]।

यस बखत तपाईंहरु सबैले आफ्ना-आफ्ना तोकिएका सैन्यका भिन्न भिन्न प्रवेशद्वार (मुहुडा) हरुमा बसेर सेनापति भीष्मपितामहको नै जताततैबाट रक्षा गर्नुहोस् ।

तस्य सञ्जनयन्हर्षं कुरुवृद्धः पितामहः ॥
सिंहनादं विनद्योच्चैः शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ॥१२॥

यस्तैमा उँनमा[3] हर्ष बर्साई भीष्म वीरले
सिंहनाद गरी शंख बजाए खूब जोरले ।

यसप्रकारले दुर्योधनको द्रोणाचार्यसँग कुरा भइसकेपछि, दुर्योधन-लाई हर्ष गराउँदै महाप्रतापशाली, कुरुवृद्ध, पितामह (सेनापति भीष्म) ले सिंहकै समान ठूलो गर्जना गरेर, लडाइँको शुरू सूचना गर्ने आफ्नो शङ्ख (बिकुल) बजाए ।

ततः शंखाश्च भेर्यश्च पणवानकगोमुखाः ॥
सहसैवाऽभ्यहन्यन्त स शब्दस्तुमुलोऽभवत् ॥१३॥

त्यो-साथै शंख, कर्नाल, नगारा, ढोल, मादल
बजे संग्रामका बाजा घन्क्यो भुवनमण्डल ।

सेनापति भीष्मको शंख बज्नासाथ अनेक शंख, नगारा, ढोल, मादल, कर्नाल (नर्सिङ्गा), आदि लडाइँका बाजाहरु धमाधम बज्न लागे, औ यी बाजाहरुको भयङ्कर शब्द (घनघनाहट) चारैंतर्फ फैलिएको थियो ।

---

१. जुन भाग छिन्नभिन्न गरेर शत्रुहरुले हमला गर्दछन् । २. शिखण्डी आदिबाट बचावट । ३. दुर्योधनमा ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ततः श्वेतैर्हयैर्युक्ते महति स्यन्दने स्थितौ ॥
माधवः पाण्डवश्चैव दिव्यौ शंखौ प्रदध्मतुः ॥१४॥

अनि [1]श्वेताश्वले युक्त महारथमहाँ स्थित[2]
कृष्ण-अर्जुनले शंख बजाए दिव्य[3] अद्भुत।

यसपछि, सफेद घोडाहरु जोतिएको ठूलो रथमा बसेका श्रीकृष्ण र अर्जुनले 'हामी पनि तयार छौं' भन्ने प्रत्युत्तरको तवरसँग दिव्य शंख बजाए।

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो देवदत्तं धनञ्जयः॥
पौण्ड्रं दध्मौ महाशंखं भीमकर्मा वृकोदरः ॥१५॥

श्रीकृष्णले पाञ्चजन्य, देवदत्त [4]किरीटिले,
पौण्ड्रनाम महाशंख बजाए वीर भीमले।

हृषीकेश (इन्द्रियहरुका स्वामी) भगवान् श्रीकृष्णले पाञ्चजन्य, अर्जुनले देवदत्त र भयङ्कर कर्म गर्ने वृकोदर (भीमसेन) ले पौण्ड्र नामको ठूलो शंख बजाए।

अनन्तविजयं राजा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
नकुलः सहदेवश्च सुघोषमणिपुष्पकौ ॥१६॥

अनन्तविजयी शंख बजाए धर्मराजले,
मणिपुष्पक-सौघोष माद्रीका दुइ पुत्र[6]ले।

कुन्तीपुत्र महाराज युधिष्ठिरले अनन्तविजयनामको शंख र नकुल त्यस्तै सहदेवले सुघोष र मणिपुष्पक नाम भएका शंख बजाए।

काश्यश्च परमेष्वासः शिखण्डी च महारथः ॥
धृष्टद्युम्नो विराटश्च सात्यकिश्चाऽपराजितः ॥१७॥

---

१. सेता घोडारुले। २. बसेका। ३. अलौकिक। ४. अर्जुनले। ५. युधिष्ठिरले। ६. सहदेव र नकुलले।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

महारथी शिखण्डी र धनुष्मान्[२] काशिकेश्वर,
अजेय[३] सात्यकि अनी धृष्टद्युम्न, विराट र
महाधनुर्धारी काशीराज, महारथी शिखण्डी, धृष्टद्युम्न, राजा विराट र अजेय सात्यकि ;

द्रुपदो द्रौपदेयाश्च सर्वशः पृथिवीपते ! ॥
सौभद्रश्च महाबाहुः शंखान्दध्मुः पृथक्पृथक् ॥१८॥

द्रौपदीपुत्र, सौभद्र, राजा द्रुपदले पनी
आफ्ना आफ्ना फुके शंख 'हामी तैयार छौं' भनी ।

महाराज ! त्यस्तै राजा द्रुपद, द्रौपदीका पाँच छोरा, महाबाहु अभिमन्यु, इत्यादि सबै वीरहरुले सामेलीको तवरसँग चारैतिरबाट आफ्ना आफ्ना भिन्न भिन्न शंख बजाए ।

स घोषो धार्तराष्ट्राणां हृदयानि व्यदारयत् ॥
नभश्च पृथिवीं चैव तुमुलो व्यनुनादयन् ॥१९॥

घन्की घनक त्यो शब्द आकाश-पृथिवी-भरी
सारा कौरव[४]-सेनाको चिर्‍यो हृदय चर्चरी ।

ती शंखहरुको तुमुलध्वनि (घनघोर आवाज) ले आकाशमण्डल र पृथ्वीमण्डललाई पनि प्रतिध्वनित गराउँदै हजूरका छोराहरुका मुटु-कलेजालाई पनि चर्चरी चिर्न लाग्यो ।

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कपिध्वजः ॥
प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते धनुरुद्यम्य पाण्डवः ॥२०॥

हेरी तैयार ती सारा कुरुसैन्यहरूकन
शस्त्र-संपात[५]-वेलामा उठाई धनु अर्जुन,

---

१. कुबेरको अनुग्रहले स्त्रीबाट पुरुष भएको । २. श्रेष्ठ धनुर्धारी । ३. जिती नसक्नु । ४. दुर्योधनतर्फका फौज । ५. शस्त्र चलाउन्यै बखतमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

त्यसपछि कपिध्वज (हनुमान ध्वजा रहेका) अर्जुनले कौरवहरु (धृतराष्ट्रका सन्तान लगायत उसतर्फका) लाई व्यवस्थापूर्वक आफ्ना-आफ्ना स्थानमा तयार भई बसेका देखेर ठीक शस्त्रास्त्रको हाना हान शुरू-हुन्यै बखतमा आफ्नी धनु उठाएर—

हृषीकेशं तदा वाक्यमिदमाह महीपते ॥

अर्जुन उवाच—

सेनयोरुभयोर्मध्ये रथं स्थापय मेऽच्युत ! ॥२१॥

श्रीकृष्णसँग यो बिन्ती गर्न लागे नगीचमा,
"लानुहोस् रथ यो मेरो यी दुई-सैन्य-बीचमा।

महाराज ! यसपछि, अर्जुनले भगवान श्रीकृष्णसँग यस्तो कुरा बिन्ति गर्न लागे—हे अच्युत, (कुनै कुरामा पनि नचुक्ने कृष्ण) मेरो रथ दुवै थरी सैन्यहरुको बीचमा लगेर अड्याउनुहोस्।

यावदेतान्निरीक्षेऽहं योद्धुकामानवस्थितान् ॥
कैर्मयासह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥२२॥

म हेरौं पहिले कृष्ण ! युद्धलाई खडा हुने
को को रहेछन्, [1]कोमाथि मैले शस्त्र [2]उठाउने ?

म हेर्न चाहन्छु कि, युद्धको इच्छाले तयार भएर यहाँ को को आएका रहेछन् ? मैले यस संग्राममा कोमाथि शस्त्र उठाउनुपर्ने हो ?

योत्स्यमानानवेक्षेऽहं य एतेऽत्र समागताः ॥
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥२३॥

[3]दुर्बुद्धि दुर्योधनको युद्धमा जयखातिर
जम्बा भएका जो जो छन्, हेर्दछु म तिनैतिर।"

१. कसका उपर। २. चलाउने (हान्ने)। ३. दुराग्रही।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

युद्धमा दुर्बुद्धि (अर्काको अंश जबर्दस्ती अँठ्याउन चाहने दुष्ट बुद्धि भएको) दुर्योधनको कल्याण (जय) चाहने जो जो लडाकाहरु यस सेनामा आएका छन् , ती युद्ध गर्ने सबलाई म हेरूँ ।

संजय उवाच—

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ! ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥२४॥

यस्तो अर्जुनले बिन्ती गरिएका नरोत्तम[1]
ती दुवै सैन्यको बीच राखेर रथ उत्तम ।

भरतवंशी महाराज ! गुडाकेश (निन्द्रा-आलस्य जित्ने अथवा घुंगुरिएका केश भएका) अर्जुनले यति बिन्ति गरेपछि, श्रीकृष्णले अर्जुनको उत्तम रथलाई दुवै सेनाहरूको ठीक मध्यभागमा पुऱ्याई अड्याउनुभयो र–

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षिताम् ॥
उवाच पार्थ ! पश्यैतान्समवेतान्कुरूनिति ॥२५॥

भीष्म, द्रोण, अरू राजाहरुका सामुमा अनि,
बोल्नुभो, "पार्थ[2] ! लौ हेर जम्बा कौरव[3] यी" भनी ।

अनि, भीष्म, द्रोण र सब राजाहरूका सामनेमा श्रीकृष्णबाट आज्ञा गर्नुभयो—अर्जुन ! यहाँ जम्मा भएका यी सब कौरवहरूलाई हेर ।

तत्राऽपश्यत्स्थितान्पार्थः पितॄनथ पितामहान् ॥
आचार्यान्मातुलान्भ्रातॄन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥२६॥

त्यहाँ अर्जुनले देखे बावु, बाज्ये, सँगीजन,
गुरु, मामा, दाजु-भाइ, छोरा, नाति, अनेकन ।

१. मानिसमा श्रेष्ठ (कृष्ण) । २. पृथा (कुन्ती) महारानीका पुत्र हे अर्जुन ! । ३. कुरुराजाका सन्तान लगायत ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

त्यहाँ अर्जुनले देखे कि आफ्नै बाबु (काका), बाज्ये (जिबाबु), गुरु, मामा, भाइ, छोरा नाति असंख्यात धेरै र—

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ॥
तान्समीक्ष्य स कौन्तेयः सर्वान्बन्धूनवस्थितान् ॥२७॥

त्यस्तै प्रेमी र ससुरा इत्यादिक हजारन,
देखी दुवै सैन्यतर्फ आफ्ना बन्धुहरूकन।

त्यस्तै ससुरा, प्रेम गर्ने सब आपस्त र माननीय मानिसहरू मर्न-मार्नाको निमित्त ठीकठाक परी दुवै तर्फका सेनामा जम्मा भएका देखेर—

कृपया परयाऽऽविष्टो विषीदन्निदमब्रवीत् ॥

अर्जुन उवाच—

दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण ! युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥२८॥

लागी ठूलो दया, दिक्क भई, अर्जुनले भने,
"हे कृष्ण ! देखी स्वजन युद्धनिति खडा हुने।

त्यस बखत माया लागी कुन्तीका पुत्र अर्जुन खिन्न (दिग्दार) हुँदै भन्न लागे—हे कृष्ण ! युद्ध गर्नाको इच्छाले यहाँ जम्मा भएका यी आपस्त बन्धुवर्गहरूलाई देखेर—

सीदन्ति मम गात्राणि मुखं च परिशुष्यति ॥
वेपथुश्च शरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥२९॥

मेरा अङ्ग सबै गल्छन्, मुख अत्यन्त सुक्दछ,
शरीरमा कंप हुन्छ, रोमाञ्च पनि आउँछ।

मेरो शरीर (अङ्गप्रत्यङ्गहरू) सब गल्दछन्, मुख पनि सुकिरहेछ, शरीर थर्थरी काँप्न लागेको छ, शरीरमा रोमाञ्च भइरहेछ।

१ आफ्नो मानिस (बन्धुवर्ग)।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

गाण्डीवं स्रंसते हस्तात्त्वक्चैव परिदह्यते ॥
न च शक्नोम्यवस्थातुं भ्रमतीव च मे मनः ॥३०॥

हातबाट धनु[1] खस्छ, छाला भत्भति पोल्दछ,
टिक्नै सक्तिन, यो चित्त बहुतै चकराउँछ ।

त्यस्तै हातबाट गाण्डीव धनु खस्दछ औ शरीरमा सर्वत्र दाह भइरहेछ, यी आपस्तहरूको शोचनीय अवस्था संझी रथमा टिक्नै सक्तिन, मन बेहोश जस्तो भई चक्कर खान लागिरहेछ !

निमित्तानि च पश्यामि विपरीतानि केशव ! ॥
न च श्रेयोऽनुपश्यामि हत्वा स्वजनमाहवे ॥३१॥

सारा लेक्षण[2] हे कृष्ण ! विपरीत[3] म देख्दछु,
आपस्त मारी रणमा कल्याणै छैन ठान्दछु ।

हे कृष्ण ! मलाई सब लक्षण उल्टा नै प्रतीत हुन्छन्, औ युद्धमा आफ्नो कुललाई नासेर (स्वजनलाई मारेर) मलाई कल्याण हुने जस्तो केही पनि देख्दिन, अर्थात् कल्याण छैन ।

न कांक्षे विजयं कृष्ण ! न च राज्यं सुखानि च ॥
किन्नो राज्येन गोविन्द ! किंभोगैर्जीवितेन वा ॥ ३२ ॥

यस्तो विजय[4] चाहन्न सुख राज्य कुनै पनि,
के भयो राज्यले ? फेरि भोग जीवनले[5] पनि ।

हे कृष्ण ! म यस तरहको विजय (जितबाजी) राज्य, सुख केही पनि चाहन्न, हे गोविन्द ! हामीले बन्धुवर्गहरूलाई मारेर राज्य, सुखभोग र जिन्दगीले पनि के गरौंला ?

---

१. गाण्डीव । २. सगुन । ३. उल्टो । ४. जितबाजी अथवा अर्जुन । ५. जिन्दगीले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

येषामर्थे कांक्षितं नो राज्यं भोगाः सुखानि च ॥
त इमेऽवस्थिता युद्धे प्राणांस्त्यक्त्वा धनानि च ॥ ३३ ॥

जस्का निमित्त चाहिन्थ्यो राज्य, भोग, सुखादिक,
धन-प्राण[1] सबै छोडी उनै छन् समरोत्सुक[2] ।

किनभने, हामीलाई जसका निमित्त राज्य, उपभोग र सुखहरूको इच्छा (चाहना) थियो, उनै सब आपस्तहरू आफ्नो ज्यान र संपत्तिको समेत ममता छोडेर युद्धमा तयार छन् ।

आचार्याः पितरः पुत्रास्तथैव च पितामहाः ॥
मातुलाः श्वशुराः पौत्राः श्यालाः संबन्धिनस्तथा ॥३४॥

गुरु, बाबुहरू, बाज्ये, साला, मामा, सँगीजन,
छोरा, नाती, भाइ-बन्धु, श्वशुरादि हजारन ।

जो कि, गुरुजन, बाबु, बाज्ये, छोरा, नाति, मामा, ससुरा, साला, दाजु-भाइ त्यस्तै अरू पनि सम्बन्धी (इष्ट-मित्र) मानिसहरू (छन्) ।

एतान्न हन्तुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ॥
अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतोः किं नु महीकृते ॥ ३५ ॥

पृथ्वीको के कुरा ? सारा[3] लोक पाए पनी अब,
यिन्लाई मार्न चाहन्न आईलागे पनी सब ।

यद्यपि यिनीहरू हामीलाई मार्नाको निमित्त खडा छन्, तथापि हे मधुसूदन ! यस तुच्छ पृथ्वीको निमित्त के कुरा ! म ता तीनलोकको नै राज्य पाइन्छ भने पनि यी बान्धवलाई मार्न चाहन्न ।

निहत्य धार्तराष्ट्रान्नः का प्रीतिः स्याज्जनार्दन ॥
पापमेवाऽऽश्रयेदस्मान्हत्वैतानाततायिनः ॥ ३६ ॥

---

१. जीउ-धन । २. लडाइमा उत्सुक । ३. त्रैलोक्यराज्य ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

मारी कौरव यी हाम्रो के भलो हुन आउला ?
आततायी पनी बन्धु मार्नाले पाप लागला !

हे जनार्दन ! धृतराष्ट्रका पुत्र दुर्योधनादिलाई मारेर पनि हामीलाई के असल होला ? यिनी आततायी हुन् तापनि यिनलाई मार्‍यौं भने हामी अवश्य पापभागी हुनेछौं ।

तस्मान्नाऽर्हा वयं हन्तुं धार्तराष्ट्रान्स्वबान्धवान् ।।
स्वजनं हि कथं हत्वा सुखिनः स्याम माधव ! ।। ३७ ।।

तसर्थ हामीले मार्न हुन्न आत्मीय बान्धव ।
कसो गरी सुखी होंला बन्धु मारेर ? माधव ! ॥

त्यस कारण, हामीले आफ्ना बान्धव धृतराष्ट्रका पुत्रहरूलाई मार्नु योग्य हुँदैन; किनभने हे माधव ! आफ्नतलाई मारेर हामी सुखी कसरी होंला ?

यद्यप्येते न पश्यन्ति लोभोपहतचेतसः ।।
कुलक्षयकृतं दोषं मित्रद्रोहे च पातकम् ।। ३८ ।।

हुन ता यिनि देख्दैनन् वशमा परि लोभको,
यो मित्रद्रोहको पाप, यो दोष कुलनाशको ।

यिनीहरू सबको चित्त लोभको वशमा परिरहेको छ, यसैले हुन त कौरवहरू कुलक्षयबाट हुने दोष र मित्रहरूका साथ विरोध गर्दामा हुने पापलाई पनि देख्दैनन् ।

कथं न ज्ञेयमस्माभिः पापादस्मान्निवर्तितुम् ।।
कुलक्षयकृतं दोषं प्रपश्यद्भिर्जनार्दन ! ।। ३९ ।।

---

१. अग्निदो गारदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ;
क्षेत्रदाराहरश्चैव षडेते आततायिनः (व. स्मृ. ३, १६)

अर्थ—आगो लगाउने, विष ख्वाउने, हतियार लिई जाइलाग्ने, धन हर्ने, खेत लुट्ने र स्त्रीहरण गर्ने यी ६ आततायी कहिन्छन् ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

यो कुलक्षयको दोष देखने हामिले किन
यो पापबाट हट्नामा नजान्ने ? हे जनार्दन !

तथापि, हे जनार्दन ! यो कुलक्षयको दोष राम्रै गरी देख्ने हामीहरूले यो पापबाट हट्नुपर्छ भन्ने कुरा किन नसंझने ?

कुलक्षये प्रणश्यन्ति कुलधर्माः सनातनाः ॥
धर्मे नष्टे कुलं कृत्स्नमधर्मोऽभिभवत्युत ॥ ४० ॥

नासिए कुल, नासिन्छन् कुलधर्म सनातन,
धर्मका नाशले उसमा पाप फैलिन्छ भीषण।

किनभने, कुलको नाश भएमा सनातन कुलधर्म नष्ट हुन्छन्, कुलधर्महरू नासिएमा संपूर्ण कुललाई अधर्म (पाप) ले पनि बिलकुल नै ढाक्दछ।

अधर्माभिभवात्कृष्ण ! प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ॥
स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय ! जायते वर्णसंकरः ॥४१॥

फैलिंदा कुलमा पाप कुलस्त्री दुष्ट बन्दछन्,
स्त्रीहरू बिग्रँदा कृष्ण ! वर्णसंकर बढ्दछन्।

हे कृष्ण ! पाप फैलनाले कुलस्त्रीहरू दूषित हुन्छन् (बिग्रन्छन्) र हे वार्ष्णेय (वृष्णिकुलमा जन्मेका हे कृष्ण) ! स्त्रीहरू बिग्रेमा वर्णसंकर सन्तान पैदा हुन्छन्।

संकरो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य च ॥
पतन्ति पितरो ह्येषां लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥४२॥

कुलघाती र कुलको नरकैलाइ संकर।
हुन्छ, पितृहरू गिर्छन् पिण्डपानी भँई पर ॥

१. जनका गतिस्वरूप हे कृष्ण ! २. परापूर्वदेखि चलिआएका। ३. वंश (कुल) मा। ४. डरलाग्दो (भयङ्कर)। ५. व्यभिचारिणी। ६. खचर सन्तान। ७. कुलनाश गर्ने। ८. पाउन नसकी।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

वर्णसंकर उत्पन्न भएमा त्यसले कुलघातीहरूलाई र संपूर्ण कुललाई समेत निश्चय नै नरकमा लैजान्छ, अनि पिण्डदान र तर्पण आदि क्रियाहरू लुप्त हुनाले तिनका पितृहरू पनि नरकमा गिर्दछन् ।

दोषैरेतैः कुलघ्नानां वर्णसंकरकारकैः ॥
उत्साद्यन्ते जातिधर्माः कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥४३॥

वर्ण-सांकर्यका मूल दोषले कुलघातिका,
उखाडिन्छन् जातिधर्म कुलधर्म अगाडिका ।

कुलघातीहरूका यिनै वर्णसंकरकारी दोषहरूले सनातन जातीयधर्म र कुरुधर्म पनि नामेट हुन्छन् अर्थात् नामनिशानै रहँदैनन् ।

उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जनार्दन ॥
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुशुश्रुम ॥४४॥

सुन्दछौं, कुलका धर्म जस्का विच्छिन्न बन्दछन्,
तिन्को नरकमा वास सर्वदा हुन्छ भन्दछन् ।

अनि, हे जनार्दन ! हामीले यस्तो पनि सुनेका छौं कि जुन मानिसहरूका कुलधर्महरू विच्छिन्न हुन्छन्, तिनको अवश्यमेव धेरै कालसम्म नरकवास हुन्छ ।

अहो वत ! महत्पापं कर्तुं व्यवसिता वयम् ॥
यद्राज्यसुखलोभेन हन्तुं स्वजनमुद्यताः ॥४५॥

अहो ! ठूलो पाप गर्न भएछौं हामि तत्पर !
राज्यको लोभले बन्धु मार्न आँट्यौं सरासर ।

अहो ! बडो खेदको कुरा छ कि हामीहरू जान्दाजान्दै पनि राज्य र सुखको लोभले स्वजनहरूलाई मार्न तयार भएका छौं ! साँची नै यो हामीले एक ठूलो पाप गर्नालाई योजना गर्‍यौं !

---

१. वर्णसंकर बनाउने। २. जातअनुसारको धर्म। ३. छिन्नभिन्न (टुट्नु)।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यदि मामप्रतीकारमशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।।
धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्तन्मे क्षेमतरं भवेत् ।।४६।।

बरु शस्त्रास्त्र क्यै लिन्न, मलाई शस्त्र लीकन ।
दुर्योधनादिले मारून्, यै भलो छ जनार्दन ।"

यदि म कुनै किसिमबाट आफ्नो बचावट नगरौं, शस्त्र पनि लिएर चुपचाप बसिरहूँ र यस अवस्थामा यिनी कौरवहरुले शस्त्र लिएर मलाई लडाईंमा मारून् तापनि त्यो मर्नु मेरा निमत्त अति कल्याणकारी हुनेछ ।

सञ्जय उवाच—

एवमुक्त्वाऽर्जुनः संख्ये रथोपस्थ उपाविशत् ।।
विसृज्य सशरं चापं शोकसंविग्नमानसः ।।४७।।

यती भनेर रणमा–शोकव्याकुल[1] अर्जुन
फ्याँकी धनुर्बाण थाले रथभित्र बसी रुन ।

सञ्जयले बिन्ति चढाए—'महाराज ! युद्धभूमिमा श्रीकृष्णसँग पूर्वोक्त कुराहरु बिन्ति गरेर, हातका धनु र बाणहरु फ्याँकी, शोकले व्याकुल चित्त भएका अर्जुन रथको भित्रपट्टि हटेर बसे ॥ ४७ ॥

इति महाभारते श्रीमद्भगवद्गीतासु उपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'अर्जुनविषादयोगो' नाम प्रथमोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवादमा अर्जुनविषादयोग १

---

१ दिग्दारीले के गरूँ के गरूँ मन भएका ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

सांख्ययोग २

संजय उवाच—

तं तथा कृपयाऽऽविष्टमश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।।
विषीदन्तमिदं वाक्यमुवाच मधुसूदनः ।। १ ।।

दयावश भई आँसु खसाली, दिक्क भैकन
रहेका पार्थमा आज्ञा गर्नुहुन्छ जनार्दन ।

महाराज धृतराष्ट्रलाई सञ्जयले बिन्ति गरे—यसरी करुणाको वशीभूत भएर गहभरी आँसु काढेका र खिन्न भएका अर्जुनलाई श्रीकृष्णले यस्तो आज्ञा गर्नुभयो ।

भगवानुवाच—

कुतस्त्वा कश्मलमिदं विषमे समुपस्थितम् ।।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन ! ।। २ ।।

स्वर्ग[1], कीर्ति, दुवै हर्ने नीचसंसेव्य[3] मोह[4] यो
यस्तो संकट-वेलामा तिमीमा[2] कसरी भयो ?

श्रीकृष्णबाट आज्ञा भयो—हे अर्जुन ! यस्तो संकट परेको अवस्थामा (बेमौकामा) तिम्रो मनमा यो मोह कहाँबाट आयो ? जसलाई सत्पुरुष-

---

१. मायालागी । २. अर्जुनमा । ३. छोटाले आचरण गरिने । ४. अज्ञानमनको मैलापना ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

हरूले कहिल्यै पनि आचरण गरेनन् , जसले स्वर्गको गतिमा विघ्न गराउँछ र अकीर्ति (बदनाम) पनि गराउँछ ।

क्लैब्यं मास्म गमः पार्थ ! नैतत्त्वय्युपपद्यते ।।
क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं त्यक्त्वोत्तिष्ठ परन्तप ! ।। ३ ।।

नलेऊ पार्थ ! कातर्य[1] वीरमा हुन्न यो ठिक ,
कम्जोरी छोड मनको, उठ, होऊ रणोत्सुक[2] ।

पार्थ ! यस्तो नामर्दपना अर्थात्–कातरपना छोड, तिमी जस्ता बहादुरलाई यो लाछीपनाले शोभा दिंदैन, हे शत्रुलाई ताप दिलाउने वीर ! हृदयको तुच्छ दुर्बलतालाई हटाएर युद्धको निमित्त तयार होऊ ।

अर्जुन उवाच—

कथं भीष्ममहं संख्ये द्रोणं च मधुसूदन ! ।।
इषुभिः प्रतियोत्स्यामि पूजार्हावरिसूदन ! ।। ४ ।।

ती पूँजा[3] गर्नमा योग्य भीष्म, द्रोण गुरूकन
युद्धमा बाणले हानूँ कसोरी ? मधुसूदन[4] !

अर्जुनले बिन्ति गरे—हे मधुसूदन ! म युद्धमा परमपूज्य भीष्म र द्रोणका उपर वाणको प्रहार कसरी गरूँ ?

गुरूनहत्वा हि महानुभावान्
श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यमपीह लोके ।।
हत्वाऽर्थकामांस्तु गुरूनिहैव
भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ।। ५ ।।

गुरू बचाईकन ती महात्मा[5]
भिक्षा बरू श्रेय[6] छ यो जगत्मा ,

---

१. कातरपना । २. लडाइँमा कमर कसेको । ३. मान-मर्यादा । ४. मधुदैत्यलाई नास्ने हे कृष्ण ! ५. ठूला । ६. असल ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अंर्थेच्छु[1] उन्कै गरि नाश आज
भोगूँ कसोरी रुधिराक्त[2] राज ?

महानुभाव मान्य गुरुजनहरूको हत्या नगरी अर्थात् बचावट गरी यस लोकमा भीख मागी खाएर पेट पाल्नु परोस् , बरु त्यो बढिया हुन्छ, प्राणपालनका निमित्त लालची भएका उनै गुरुजनको बध गर्नाले यसै लोकमा म उनका रगतले मुछिएका भोगहरू कसरी भोग्न सकुँला ?

नचैतद्विद्मः कतरन्नो गरीयो
यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ॥
यानेव हत्वा न जिजीविषाम
स्तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥ ६ ॥

हामी जितौं या उनले जितेमा
जानिन्न के श्रेय[3] छ यो दुईमा ,
जो मारिंदा बाँच्नु अयोग्य[4] ठान्छौं,
बन्धू उनै लड्न तयार देख्छौं ।

हामीहरू जितौं, अथवा उनीहरूले हामीलाई जितून् , हाम्रा निमित्त जित्नु असल छ या हार्नु ? यो पनि बुझिंदैन, जसलाई मार्नाले हामी खूद आफै बाँच्न चाहन्नौं, तिनै धृतराष्ट्रका पुत्र (कौरवहरू) युद्धका निमित्त हाम्रा सामनेमा खडा भैरहेछन् !

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः
पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ॥
यच्छ्रेयः स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे
शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥ ७ ॥

१. प्राणपालनको अपेक्षा गर्ने । २. रगतले भिजेको । ३. बढिया ।
४. बेठीक ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

कार्पण्यले[1] यो मन बिग्रनाले
म सोद्धछु धर्म[2] नसंझनाले,
जो श्रेय हो निश्चित त्यै खुलाई
आज्ञा हवस् भक्त म शिष्यलाई।

मेरो प्रकृति यस कार्पण्य (करुणादि) दोषले बेकम्मा बनेको छ। मलाई आफ्नो धर्म अर्थात् कर्तव्यको मनमा मोह भएको छ, यस निमित्त म हजूरसंग सोद्धछु, म शरणागत शिष्य हुँ। मलाई जो निश्चितरूपले सबभन्दा कल्याण हुन्छ, उही कुराको उपदेश गर्नुहोस्।

नहि प्रपश्यामि ममाऽपनुद्याद्यच्छोकमुच्छोषणमिन्द्रियाणाम् ॥
अवाप्य भूमावसपत्नमृद्धं राज्यं सुराणामपि चाऽऽधिपत्यम् ॥८॥

यो भूमि, निष्कण्टक,[3] उच्च[4] राज्य,
मिलोस् तथा स्वर्गत,[5] देवराज्य[6],
देखिन्न तै इँन्द्रिय-शोषकारी[7]
सन्ताप हर्ने चिज नै मुरारि[8]।

किनभने, पृथ्वीको निष्कण्टक समृद्ध (खूब उन्नति भएको) राज्य र देवताहरूको अधिकार (स्वर्गलोकको रजाइँ) मिले पनि मेरा यी सारा इन्द्रियलाई सुकाई बेकम्मा गराउने, शोकलाई हटाउन सक्ने कुनै त्यस्तो साधन (उपाय) देख्दिन।

सञ्जय उवाच—

एवमुक्त्वा हृषीकेशं गुडाकेशः परन्तप ॥
नयोत्स्य इति गोविन्दमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ ९॥

---

१. हृदयको दौर्बल्यले। २. आफूले गर्नुपर्ने कर्तव्य। ३. शत्रु नभएको। ४. ठूलो। ५. स्वर्गमा रहेको। ६. देवताको राज्य (इन्द्रासन)। ७. मन आदि इन्द्रिय सुकाउने। ८. मुर दैत्यका शत्रु हे कृष्ण!

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

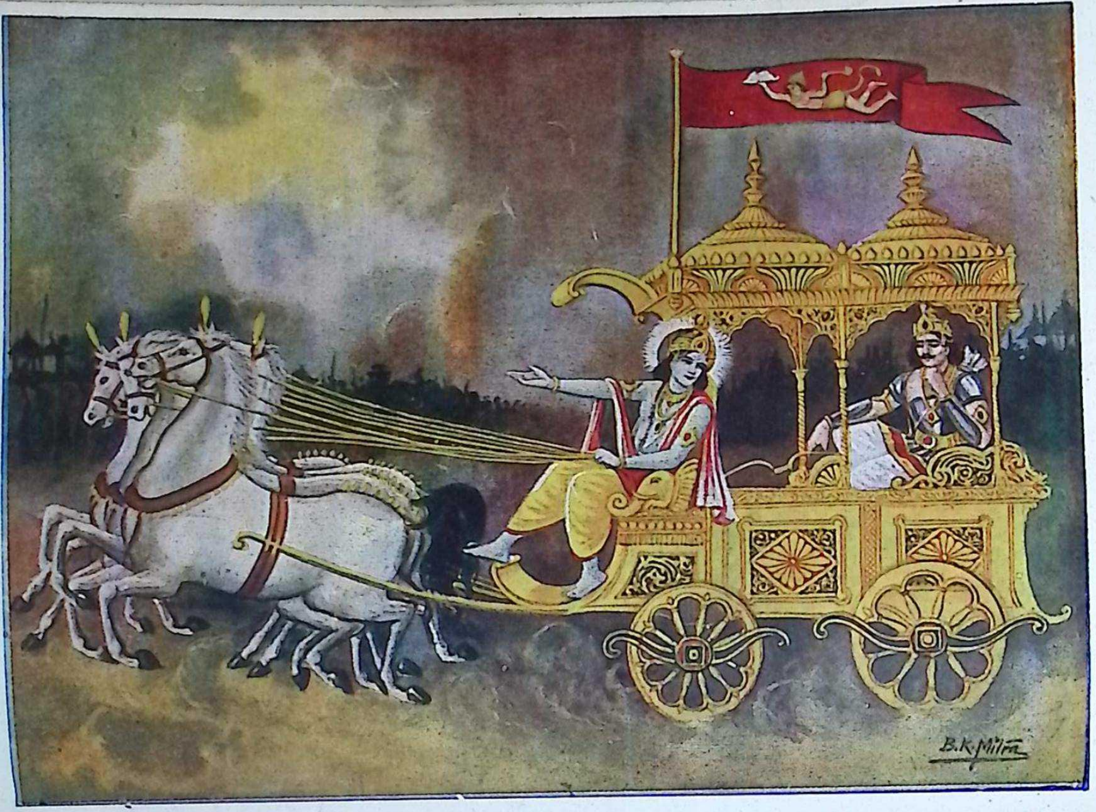

अर्जुनलाई गीताको उपदेश

G. P. GORAKHPUR

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वीर अर्जुनले राजन्! यती श्रीकृष्णमा भनी,
'युद्ध गर्दिन हे कृष्ण!' भनी चुप्प भए उनी ॥

सञ्जयले बिन्ति चढाए—यसरी शत्रुलाई सन्ताप गराउने अर्जुन, श्रीकृष्णसँग पूर्वोक्त कुरा भन्दै 'म युद्ध गर्दिन'–यति बोलेर चुप लागे।

तमुवाच हृषीकेशः प्रहसन्निव भारत ॥
सेनयोरुभयोर्मध्ये विषीदन्तमिदं वचः ॥१०॥

ती दुई सैन्यका बीच शोकार्त[1] विजयीकन[2]
भन्नुभो कृष्णले केही हाँसे जस्तो गरीकन।

त्यसपछि, हे भरतवंशी महाराज! दुवै सेनाका बीचमा बहुतै दिक्दार भएर बसेका अर्जुनलाई श्रीकृष्णबाट केही हाँसे जस्तो गरेर (मुसुक्क हाँसेर) आज्ञा गर्न लाग्नुभयो।

भगवानुवाच—

अशोच्यानन्वशोचस्त्वं प्रज्ञावादांश्च भाषसे ॥
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥११॥

अशोच्यको[3] शोक गर्छौ, छाँट्दछौ बात बुद्धिको,
कुनै बाँचुन्, मरुन्, विद्वान्[4] गर्दैनन् शोक यत्तिको।

जुनको शोक गर्नु उचित छैन उनैको शोक गर्दै, तिमी यस्ता कुरा छाँटिरहेकाछौ कि जो सुन्दामा त ज्ञानका जस्ता ठानिन्छन्, वास्तविक ती ज्ञानका होइनन्, हेर, जो पण्डित (ज्ञानी) हरु छन्, उनीहरु बाँचेका या मरेका कुनैको निमित्तमा पनि शोक गर्दैनन्।

न त्वेवाऽहं जातु नाऽऽसं न त्वं नेमे जनाधिपाः ॥
न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥१२॥

१. शोकले व्याकुल। २. अर्जुनलाई। ३. शोक नगर्नुपर्ने चीजको। ४. ज्ञानी पण्डित।

S (45)

अर्जुनलाई गीताको उपदेश
G. P. GORAKHPUR

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

तिमी[1], म, यी सबै राजा अघी पनि छँदै थियौं,
पछी पनि हुने नै छौं, किन यो मूढता लियौ ?

पहिले पनि म, तिमी औ यी सबै राजाहरु छँदै थियौं, यसपछि पनि म, तिमी र यी सबै रहन्यैछौं, यो कुरा होइन कि भन्ने नठान ।

देहिनोऽस्मिन्यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ॥
तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र नमुह्यति ॥१३॥

देहीले[2] देहको[3] बाल्य[4]-जवानी-वृद्धता-सरी[5]
देहान्तर[6] पनी लिन्छ, [7]धीर आत्तिन्न क्यै गरी ।

यस देहमा जस्तै बालकपन, जवानी र बुढ्याइँ आदि अवस्था प्राप्त हुन्छ, त्यस्तै देहधारी आत्माको एक शरीर छोडेर अर्को शरीरमा प्राप्त हुने पनि हुन्छ, जो धीर (विद्वान्) पुरुष छ, त्यो यस्तोमा मोह गर्दैन, अर्थात् घबडाउँदैन ।

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय ! शीतोष्णसुखदुःखदाः ॥
आगमापायिनोऽनित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ! ॥१४॥

[8]शीतोष्ण-सुखदुःखादि दिने इन्द्रिय-सङ्गम[9]
आउनासाथ नासिन्छन्, नित्य छैनन्, सह सब ।

हे कुन्तीपुत्र ! विषय (बाहिरी चीज) हरुका साथ इन्द्रियहरुको संयोग नै तातोचिसो र सुखदुःख इत्यादि दिने, यस्तो छ, त्यो संयोग

---

१. पाठान्तर—
थिएनौं कि अघी पार्थ ! म, यो राजा तिमी पनि ?
हुँदैनौं कि सबै हामी यसभन्दा पछि पनि ?

२. शरीर धारण गर्ने र जीवात्माले । ३. शरीरको । ४. बालकपन । ५. बुढ्याइँ । ६. अर्को देह । ७. फिक्री नभएको । ८. चीसोतातो सुखदुःख इत्यादि । ९. इन्द्रियहरूको विषयका साथ सम्बन्ध ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कहिले हुन्छ, कहिले नासिन्छ, अतएव अनित्य छ, हे भारत ! शोक नगरेर तिमी त्यसलाई सहन गर ।

यं हि न व्यथयन्त्येते पुरुषं पुरुषर्षभ ॥
समदुःखसुखं धीरं सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥१५॥

विषयेन्द्रिय–संयोग–जन्य, दुःखसुखादिले[1]
जो धीर कत्ति डग्दैन, मुक्ति पाउँछ तेसले ।

किनभने, हे पुरुषश्रेष्ठ ! यो अनित्य विषयेन्द्रिय-संयोगले आफ्नो संयोग-वियोगबाट जुन पुरुषलाई दुःख गर्न सक्दैन, सुख र दुःखलाई समान संझने उही धीर पुरुष अमृतभावमा 'अर्थात् अमृतब्रह्मको स्थिति प्राप्त गरी लिनामा समर्थ हुन्छ ।

नाऽसतो विद्यते भावो नाऽभावो विद्यते सतः ॥
उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्वदर्शिभिः ॥१६॥

जो छैन त्यो हुँदै हुन्न, जो छ त्यो छ सधैं पनी,
'सत्'[2] 'असत्'[3] दुइको तत्त्व[4] देख्दछन् ज्ञानवान् मुनि ।

जो छैन त्यो कहिले हुँदैहुन्न, औ जो छ त्यो सबै कालमा छँदै छ, तत्वज्ञानी पुरुहरुले 'सत्' र 'असत्' दुवैको अन्त्य देखिएको छ, अर्थात् अन्त्य देखेर तिनका स्वरूपको निर्णय गरिएको छ ।

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ॥
विनाशमव्ययस्याऽस्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥१७॥

ननासिने उही जान जस्ले यो परिपूर्ण छ ।
यो नित्य[5]-तत्त्वको नाश गर्न लौ कुन सक्तछ ?

---

१. इन्द्रियहरुका विषयका साथ भएको संयोगबाट उत्पन्न हुने सुख-दुःखरूपले । २. कहिल्यै ननासिने । ३. नासिने । ४. सार वस्तु । ५. कहिल्यै नाश नहुने आत्माको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

संज्ञना राख कि, यो जगत् जसले व्याप्त गरेको छ, त्यो मूल आत्म-स्वरूप ब्रह्म अविनाशी छ, यस अविनाशी तत्वलाई नाश गर्न कोही समर्थ छैन ।

अन्तवन्त इमे देहा नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ॥
अनाशिनोऽप्रमेयस्य तस्माद्युध्यस्व भारत ॥१८॥

अनाशी[1], कल्पनातीत[2], नित्यात्माका[3] यिनी सबै
नासिने देह हुन् पार्थ ! तसर्थ लड धीर भै ।

जो यो शरीरको स्वामी आत्मा छ, त्यो नित्य कहिल्यै ननासिने र अचिन्त्य (मनले पनि संज्ञन नसकिने) छ, त्यसले लिइने यी शरीर नाशवान् अर्थात्- अनित्य छन् भनेर बताउँदछन्, यस कारण—हे भारत ! तिमी युद्ध नै गर अर्थात्– तिमीले बचाउँदैमा बाँच्ने र मार्दैमा मर्ने पनि हुँदैन ।

य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥
उभौ तौ न विजानीतो नाऽयं हन्ति न हन्यते ॥१९॥

जो[4] यो मार्छ भनी ठान्छ, जो यो मारिन्छ ठान्दछ ,
दुवैको झूठ हो ज्ञान, यो न मारिन्छ मार्दछ ॥

शरीरको स्वामी जीवात्मालाई नै जो मार्ने हो भन्ने संज्ञन्छ, औ जो यसलाई मर्ने (मरेको)भन्ने संज्ञन्छ, ती दुवैको ज्ञान सच्चा होइन, किनभने यो आत्मा न कसैलाई मार्दछ, न त अरूद्वारा आफू मारिन्छ ।

न जायते म्रियते वा कदाचि-
न्नाऽयं भूत्वा भविता वा न भूयः ॥
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो
न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२०॥

१. ननासिने । २. मनको गतिबाट पर रहेको । ३. सधैं भइरहने आत्माका । ४. आत्मा ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

न जन्म यो लिन्छ, न नासिने हो,
न यो अघी भो, न पछी हुने हो।
पुराण[1], आत्मा, अज[2], नित्य नै हो,
यो देह मारी न त मारिने हो।

यो आत्मा न त कहिल्यै जन्मन्छ, न त कहिल्यै मर्दछ, न त त्यो एक पटक उत्पन्न भएर फेरि नहुने हुन्छ, यो आत्मा जन्मरहित, नित्य र पुराणपुरुष हो, शरीर मारियोस् , तापनि त्यो कवै मारिंदैन ।

वेदाऽविनाशिनं नित्यं य एनमजमव्ययम् ॥
कथं स पुरुषः पार्थ ! कं घातयति हन्ति कम् ॥२१॥

जस्ले आत्मा अनाशी[3] र अजन्मा[4] नित्य[5] जान्दछ।
कस्लाइ कसरी ? त्यस्ले मराउँदछ, मार्दछ ?

जो पुरुष आत्मालाई अविनाशी, अजन्मा, नित्य र अव्यय भन्ने जान्दछ, त्यसले कसलाई कसरी मराउला र कसलाई कसरी मार्ला ?

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ॥
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा-
न्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥२२॥॥

लुगा पुराना जसरी त्यजेर
नयाँ लुगा मानिस लिन्छ फेर,
त्यस्तै बुढा देहहरू त्यजेर
यो जीवले[6] लिन्छ नयाँ शरीर ॥

मानिसले जस्तै पुराना कपडा फेरेर नयाँ कपडा पहिरन्छ, त्यस्तै

---

१. सबभन्दा पहिलेको । २. र ४. नजन्मने । ३ कहिल्यै ननासिने ।
५. तीनै कालमा एकैनास । ६. जीवात्माले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

शरीरको स्वामी आत्माले काल, कर्मका वशले पुराना भएका शरीरलाई छोडेर (बदलेर) दोस्रो नयाँ शरीर धारण गर्दछ (लिन्छ)।

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।।
न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ।।२३।।

न शस्त्र[1] काट्छ यस्लाई, न आगोले जलाउँछ,
न गलाउँछ पानीले, न हावाले सुकाउँछ।

यो आत्मालाई शस्त्रहरूले काट्न सक्दैनन्, आगोले जलाउन सक्दैन, पानीले भिजाउन वा गलाउन सक्दैन, औ हावाले सुकाउन पनि सक्दैन ।

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च ।।
नित्यः सर्वगतः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ।।२४।।

कसैले छेद्य[2] वा दाह्य[3] क्लेद्य[4] वा शोष्य[5] होइन,
नित्य, व्यापी[6] स्थिर[7], स्थाणु[8] यो आत्मा छ सनातन[9]।

यो (आत्मा) अच्छेद्य, अदाह्य, अक्लेद्य र अशोष्य छ; यो नित्य, सर्वव्यापी, स्थिर, अचल र सनातन छ ।

अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।।
तस्मादेवं विदित्वैनं नाऽनुशोचितुमर्हसि ।।२५।।

हेर यो अति-अव्यक्त[10], अविकारी, अचिन्त्य छ,
यस्तो जानेर उस्लाई शोक गर्नु अयोग्य छ।

यस आत्मालाई नै अव्यक्त अर्थात्–आँखा आदि इन्द्रियका विषयबाट पर रहेको, अचिन्त्य अर्थात् मनले पनि जान्न नसकिने, औ अविकारी

---

१. हतियार । २. काटिने ३। डढाइने । ४. गलाइने । ५. सुकाउन सकिने । ६. जहाँतहीं रहेको । ७. एक्नास रहने । ८. मूल । ९. पहिले-देखि नै रहिरहेको । १०. अगम्य ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अर्थात्– कुनै पनि विकारको उपाधिले रहित छ, यस्तो बताउँछन् , यस कारण आत्मालाई यस्तो संझेर तिमी उसका उपर शोक र मोह नगर।

अथ चैनं नित्यजातं नित्यं वा मन्यसे मृतम् ॥
तथापि त्वं महाबाहो ! नैनं शोचितुमर्हसि ॥२६॥

यदि यो नित्य[1] जन्मेको, मरेको भनिठान्दछौ,
तैपनी पार्थ ! उस्लाई शोक गर्न अयोग्य छौ।

अथवा, 'तिमी यो आत्मा नित्य होइन, शरीरका साथसाथै सर्वदा जन्मन्छ र मर्दछ' भन्ने ठान्दछौ भने पनि हे महाबाहु ! ससको निमित्त तिमीले शोक गर्न ठीक छैन।

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ॥
तस्मादपरिहार्येऽर्थे न त्वं शोचितुमर्हसि ॥२७॥

अवश्य जन्मने मर्छ, मर्नेको जन्म नित्य छ,
नभई नहुनेमाथी तिम्रो शोक अयोग्य[2] छ।

किनभने जो जन्मन्छ त्यसको मृत्यु निश्चित छ, औ जो मर्दछ उसको जन्म निश्चित छ, यस निमित्त यस्तो नभई नछोड्ने कुराको उपर, यो माथि कहिएको तिम्रो मतको अनुसार पनि तिमीले शोक गर्न उचित हुँदैन।

अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि भारत ॥
अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥२८॥

देखिन्नन् पहिले[3] प्राणी[4], देखिन्छन् तिनी मध्यमा[5],
आँखीर[6] फेरि देखिन्नन् शोचनू कुन बातमा ?

सब भूत (प्राणी) पहिले अव्यक्त (नजानिने), मध्यमा व्यक्त

---

१. सदासर्वदा । २. वेठीक । ३. जन्मेको अवस्थामा। ४. मानिसहरू। ५. जन्मेर न मरुन्जेल। ६. मरेपछि।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

(जानिने) र मरण भएमा फेरि अव्यक्त (नजानिने) हुन्छन् ; यदि यस्तै सबैको स्थिति छ भने हे भारत ! ती तीन कुरामध्येमा शोक कुन कुराको ?

आश्चर्यवत्पश्यति कश्चिदेन-
माश्चर्यवद्वदति तथैव चाऽन्यः ॥
आश्चर्यवच्चैनमन्यः श्रृणोति
श्रुत्वाऽप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२९॥

आश्चर्य भै यस्कन[1] हेर्छ कोही,
आश्चर्यकै साथ कहन्छ कोही,
आश्चर्य मानीकन सुन्छ कोही,
सुने पनी यो बुझ्दैन[2] कोही !

मानो कोही ता आश्चर्य अर्थात् अद्भुत चीज नै संझेर आत्मातर्फ दृष्टि दिन्छ, कोही आश्चर्यमा नै परी यसको वर्णन गर्दछ, अर्को कुनै मानो आश्चर्य नै भएर यसलाई सुन्दछ; परन्तु यस प्रकार देखेर सुनेर वर्णन गरेर पनि यिनीहरूमा कुनै पनि यस आत्मालाई वास्तविक जान्दैनन् !

देही नित्यमवध्योऽयं देहे सर्वस्य भारत ! ॥
तस्मात् सर्वाणि भूतानि न त्वं शोचितुमर्हसि ॥३०॥

देही[3] मारेर मारिन्न कसैका देहको पनी,
तस्मात् प्राणी सबैमाथी[4] गर्दछौ शोक के भनी ?

हे भारत ! सबका शरीरमा रहने जीवात्मा सर्वदा अबध्य अर्थात् कहिल्यै पनि बध (मार्न) नसकिने, यस्तो छ । यस कारण सबका अर्थात् कुनै पनि प्राणीका विषयमा शोक गर्नू तिमीलाई योग्य छैन ।

स्वधर्ममपि चाऽवेक्ष्य न विकंपितुमर्हसि ॥
धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्क्षत्रियस्य न विद्यते ॥३१॥

---

१. आत्मालाई । २. जान्दैन । ३. आत्मा । ४. सबैका उपर ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्वधर्म[1] पनि संझेर काँपनू यो अयोग्य छ,
स्वधर्मको[2] युद्धभन्दा क्षत्रीको श्रेय कौन छ?

योबाहेक, स्वधर्मतिर हेरौं भने पनि यस बखत हिक्मत हार्नु (काँतर हुनु) तिमीलाई उचित छैन। किनभने धर्मोचित युद्धबाहेक क्षत्रियलाई ज्यादै कल्याण गर्ने अरू केही कुरा छँदैछैन।

यदृच्छया चोपपन्नं स्वर्गद्वारमपावृतम्॥
सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ! लभन्ते युद्धमीदृशम्॥३२॥

आईपरेको, स्वर्गीय[3], खुला-द्वार-समानको
युद्ध यस्तो भाग्यमानी क्षत्रीले पाउँछन् निको।

अनि हे पार्थ! यो युद्ध आपसे आप उम्रेको, स्वर्गको द्वार (ढोका) नै हो। यस्तो संग्राम ता भाग्यवान् क्षत्रियहरूलाई मात्र प्राप्त हुन्छ।

अथ चेत्त्वमिमं धर्म्यं संग्रामं न करिष्यसि॥
ततः स्वधर्मं कीर्तिं च हित्वा पापमवाप्स्यसि॥३३॥

यस्तो यो धर्मको युद्ध तिमी छोडदछौ भने,
धर्म कीर्ति दुवै नासी हुन्छौ दुर्नाम[4] पाउने।

अतएव, यदि तिमीले आफ्नो धर्मको अनुकूल भएको यो युद्ध गरेनौ भने आफ्नो धर्म (कर्त्तव्य) र कीर्तिलाई समेत गुमाएर ठूलो पापभागी (पाप भोग गर्ने) बन्नेछौ।

अकीर्तिं चाऽपि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम्॥
संभावितस्य चाऽकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते॥३४॥

बदनामी सबै तिम्रो गाउन्नेछन् अनेकशः[5],
मृत्युभन्दा[6] ठुलो हुन्छ ठूलाका निंति दुर्यशः[7]।

---

१. र २. आफ्ना जातको धर्म। ३. स्वर्गमा भएको (रहेको)। ४. बदनाम। ५. धेरै प्रकारका। ६. मर्नु। ७. अपजस।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यत्ति मात्र होइन कि, धेरै कालसम्म दुनियाँहरुमा तिम्रा बदनामीको चर्चा फैलिइरहनेछ, प्रतिष्ठित (इज्जतदार) पुरुषको बदनाम हुनु मर्नु-भन्दा पनि बढी ठहर्छ ।

भयाद्रणादुपरतं मंस्यन्ते त्वां महारथाः ॥
येषां च त्वं बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥३५॥

महारथीले[1] ठान्नेछन् भाग्यो यो डरले भनी ,
जो वीर[2] ठान्दथे तिन्ले भन्नेछन् भगुवा पनी ।

सब महारथीहरु तिमी डराएर युद्धबाट हट्यौ ठान्नेछन् भन्ने, औ जुन मानिस अहिलेसम्म तिमीलाई धीरमा अग्रगण्य संझन्थे, उनैले अब तिम्रो योग्यता कमती संझनेछन् (ठान्नेछन्) ।

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाऽहिताः ॥
निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥३६॥

तिम्रो सामर्थ्यको[3] निन्दा गर्दै दुश्मनवर्गले
अवाच्य[4] धेरै बक्नेछन्[5] योभन्दा बढि दुःख के ?

यस्तै तिम्रा सामर्थ्यको निन्दा गरेर, तिम्रा शत्रुहरुले यस्ता यस्ता अनेक कुरा तिम्रा विषयमा भन्नेछन् , जो भन्नै नसकिने छन् ! यसभन्दा ठूलो दुःख गर्ने कुरा के होला ?

हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ॥
तस्मादुत्तिष्ठ कौन्तेय ! युद्धाय कृतनिश्चयः ॥३७॥

मरे स्वर्ग, जितेदेखी पृथ्वीको भोग निर्भय[6] ,
तसर्थ, उठ कौन्तेय[7] ! युद्धमा गरि निश्चय[8] ।

१. कर्ण दुर्योधनहरुले । २. बहादुर । ३. शक्ति, तागत । ४. भन्नै नालायक कुरा । ५. बकबक गर्नेछन् । ६. शत्रुबाट डर नभएको । ७. हे कुन्तीका पुत्र अर्जुन ! ८. पक्कापक्की ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मारियौ भने, स्वर्ग जान पाउनेछौ, जित्यौ भने पृथ्वीको राज्य भोग गर्न पाउनेछौ। यस कारण हे अर्जुन ! युद्धकै निश्चय गरेर उठ (तैयार भएर अगाडि सर)।

सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ ॥
ततो युद्धाय युज्यस्व नैवं पापमवाप्स्यसि ॥३८॥

जित-हार, नफा-हानि, सुख-दुःख बराबरी
संझेर गर संग्राम, पापी हुन्नौ यसो गरी।

सुख-दुःख, नाफा-नोक्सान र जित-हार जो होस् , यो सब एकै ठानेर अनि युद्ध गर्न लाग, यसो गर्नाले तिमीलाई केही पनि पाप लाग्नेछैन।

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ॥
बुध्या युक्तो यया पार्थ ! कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥३९॥

बताएँ सांख्यको[1] बुद्धि, अब लौ योगको[2] सुन ,
जो योगबुद्धिले[3] गर्दा छोडौला कर्मबन्धन[4]।

हे पार्थ ! सांख्य अर्थात् संन्यासनिष्ठाको अनुसार यो बुद्धि (ज्ञान) बताएँ, अब जुन बुद्धिले युक्त भएमा कर्महरु नछोडे पनि तिमी कर्मबन्धन-लाई छोडौला, यस्तो यो कर्मयोगको बुद्धि अर्थात् कर्म गरे पनि निर्लिप्त रहने बुद्धि तिमीलाई बताउँछु, सुन।

नेहाऽभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ॥
स्वल्पमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥४०॥

यसमा[5] आरम्भ[6] नासिन्न, न यस्मा दोष आउँछ ,
थोरै होस् तर यो धर्म ठूलो भय हटाउँछ ॥

१. 'आत्मा नित्य छ, शरीर नासिंदा पनि त्यो नासिंदैन' भन्ने सांख्यशास्त्र अनुसारको। २. कर्मयोग। ३. आत्मामा लीन भएको आसक्तिरहित बुद्धिले। ४. कर्मका सुखदुःखादि दिलाउने पाप-पुण्य मरण इत्यादि बन्धनहरु। ५. बुद्धियोगमा। ६. शुरू गरिएको कर्म।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यो योगबुद्धिमा एक पटक शुरू गरिएका कर्मको नाश हुँदैन (भुसिंदैन), पछि पनि पाप लाग्नाको (बिग्रनाको) संभावना नै रहँदैन, यो धर्म अलिकति मात्र गरियोस् तापनि यसले कर्तालाई ठूलाठूला भयबाट रक्षा गर्दछ (बचाउँदछ)।

व्यवसायात्मिका बुद्धिरेकेह कुरुनन्दन ! ॥
बहुशाखा ह्यनन्ताश्च बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥४१॥

एकाग्रबुद्धि[1] नै यस्मा प्रधान[2] बुझ अर्जुन !
त्योविना वासना-हाँगा हाल्छे बुद्धि कडोरन ।

हे कुरुनन्दन ! यस मार्गमा व्यवसायात्मक बुद्धि अर्थात्—कार्य र अकार्यको निश्चय गर्ने एकाग्रबुद्धि नै प्रधान छ, किनभने, जसका बुद्धिको यस प्रकार एक निश्चय हुँदैन, तिनका बुद्धि वासनारूप अनेक हाँगा हालेर कडोरौं प्रकारका हुन्छन्।

यामिमां पुष्पितां वाचं प्रवदन्त्यविपश्चितः ॥
वेदवादरताः पार्थ ! नान्यदस्तीति वादिनः ॥४२॥

वेदका कर्मफलमा भुलेका मन्द कर्मठे[3]
भन्छन् स्वर्गादिबाहेक सुख अर्को कहाँ छ के ?

हे पार्थ ! कर्मकाण्डात्मक वेदहरुका फलश्रुतियुक्त वाक्यहरुमा मात्र वादविवाद गर्दै भुलेका र यस्तो कुरा भन्ने मूढ छन्, जो कि योबाहेक दोस्रो छँदैछैन।

कामात्मानः स्वर्गपरा जन्मकर्मफलप्रदाम् ॥
क्रियाविशेषबहुलां भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥४३॥

---

१. एकैमा अटल भएका बुद्धि। २. मुख्य। ३. कर्मकाण्डमार्गमा चल्नेहरु।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जन्म-कर्मादिको[1] हेतु, क्रिया-जंजाल-पूरित,[2]
ऐश्वर्य[3]भोगमा व्यग्र[4] हुन् सबै ती अपण्डित[5]।

अनि 'अनेक प्रकारका यज्ञ-याग आदि कर्मबाट नै स्वर्गादि भोग र जन्मजन्मान्तरमा ऐश्वर्य पनि मिल्दछ', भन्दै स्वर्गकै पछि दौडने ती कर्मठेहरु काम्यबुद्धि भएका नै हुन्।

भोगैश्वर्यप्रसक्तानां तयाऽपहृतचेतसाम् ॥
व्यवसायात्मिका बुद्धिः समाधौ न विधीयते ॥४४॥

त्यस्ता ती कामना[6]ऽऽसक्त, स्वर्ग-भोगादि-लंपट
अज्ञको बुद्धि हे पार्थ ! हुन्न एक-समाहित।

माथि बताइएका कुरातिर नै तिनको मन तानिएको हुनाले भोग र ऐश्वर्यमा नै लट्ठ रहने ती अविवेकी, मूढ (अज्ञानी) पुरुषहरुको बुद्धि समाधिमा एकाग्रताको साथ स्थिर रहन सक्दैन।

त्रैगुण्यविषया वेदा निस्त्रैगुण्यो भवाऽर्जुन ! ॥
निर्द्वन्द्वो नित्यसत्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् ॥४५॥

गुणप्रपञ्ची छन् वेद गुणको गर लंघन,
अनी सात्विक, निर्द्वन्द्व[10], निःस्वार्थी,[11] आत्मवान्[12] बन[13]।

हे अर्जुन कर्यकाण्डात्मक वेद यस रीतिबाट त्रैगुण्य (सत्व-रज-तम गुणसंबन्धी) कुराहरुले भरिएका छन्, यस निमित्त तिमी त्रिगुणातीत

१. अनेक जन्म र कर्ममा कारण। २. नानाकर्मका वखेडाले पूर्ण। ३. ऐश्वर्य र भोगनिंति। ४. मस्त (लागिपर्ने)। ५. निर्बुद्धि। ६. फल इच्छा गरिरहने। ७. एकमा स्थिर। ८. सत्व-रज-तम गुणको विस्तार गर्ने। ९. सत्वगुणको पराकाष्ठामा रहेको। १०. सुखदुःखादिका जोडबाट अलग रहेको। ११. जीविकानिमित्त मतलबी नभएको। १२. परमात्मामा हरबखत मन राख्ने। १३. होऊ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

नित्यसत्वस्थ र सुख-दुःख इत्यादि द्वन्द्वधर्महरुबाट अलिप्त भएर योगक्षेम आदि स्वार्थमा नपरी आत्मनिष्ठ होऊ।

यावानर्थ उदपाने सर्वतः संप्लुतोदके ॥
तावान्सर्वेषु वेदेषु ब्राह्मणस्य विजानतः ॥४६॥

सर्वत्र[1] पानी पाएमा कूवाको[2] जो प्रयोजन,
ज्ञानी ब्रह्मज्ञ[3]को हुन्छ वेदमा त्यै प्रयोजन[4]।

चारैतिर (जतासुकै) बाट पानीको बाढी आएमा, कूवाको जत्ति प्रयोजन (काम) रहन्छ, अर्थात् कत्ति पनि काम लाग्ने हुँदैन, त्यत्तिकै प्रयोजन ज्ञानप्राप्त ब्राह्मण (ब्रह्मज्ञ) लाई सब कर्मकाण्डात्मक वेदमा पनि रहन्छ, अर्थात् , केवल काम्यकर्मरूपी वैदिक कर्मकाण्डको उसलाई केही आवश्यकता रहँदैन।

कर्मण्येवाऽधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ॥
मा कर्मफलहेतुर्भूर्मा ते संगोऽस्त्वकर्मणि ॥४७॥

कर्म[5]मा हक[6] तिम्रो छ, फल[7]मा छैन अर्जुन !
नराख फलको आशा, न इच्छा कर्म छोडन।

कर्म गर्नालाई मात्र तिम्रो अधिकार छ; फल पाउनु वा नपाउनु कहिल्यै पनि तिम्रो अधिकार (कब्जा) मा छैन; यसनिमित्त 'मेरा कर्मको फलानो फल मिलोस्' यो हेतु मनमा राखेर काम गर्नै नबन; औ कर्म नगर्नाको (छोड्नाको) पनि तिमी आग्रह नगर।

---

१. जताततै। २. काम। ३. ब्रह्मज्ञानीको। ४. पाठान्तर—

भरी तलाउमा पानी लिनू जस्तो प्रयोजन,
वेदका कर्ममा त्यस्तै ज्ञानीको छ प्रयोजन।

५. काम गर्नामा। ६. अधिकार। ७. कामबाट उत्पन्न हुने फलहरुमा।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनञ्जय ।।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ।।४८।।

असिद्धि-सिद्धिमा तुल्य भई संङ्ग[1] त्यजीकन
गर कर्म, बनी योगी[2], संयता[3] 'योग' हो गुन ।

हे धनञ्जय ! आशक्ति छोडेर, औ कर्मको सिद्धि होस् या असिद्धि दुवैलाई समानै मानेर, योगस्थ अर्थात् योगमा रहेको भई कर्म गर, कर्म सिद्धि हुँदा या विफल हुँदामा रहने, समताको मनोवृत्तिलाई नै 'कर्म-योग' भन्दछन् ।

दूरेण ह्यवरं कर्म बुद्धियोगाद्धनञ्जय ! ।।
बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ।।४९।।

यो बुद्धियोगका लेखा अँरू कर्म कँनिष्ठ[5] छन् ,
लेऊ त्यो समताबुद्धि फलेच्छु[6] सब तुच्छ हुन् ।

किनभने, हे अर्जुन ! बुद्धिको साम्ययोग लिनुभन्दा बाह्य कर्म गर्नु ज्यादा नै कनिष्ठ (कान्छो, नीचो) छ, यसैले त्यही साम्यबुद्धिका शरणमा पर, फलहेतुक अर्थात् फलको उपर दृष्टि राखेर कर्म गर्नेहरु कृपण अर्थात् पछिल्लो दर्जाका संझिन्छन् ।

बुद्धियुक्तो जहातीह उभे सुकृतदुष्कृते ।।
तस्माद्योगाय युज्यस्व योगः कर्मसु कौशलम् ।।५०।।

बुद्धि[7] योगी यहीं छोड्छ पाप पुण्य दुवै थरी,
तस्मात् त्यै योगमा[8] लाग योगै हो कर्म-चातुरी[9] ।

१. आशक्ति । २. परमेश्वरमा मन राखेको । ३. कार्य-सिद्धि वा असिद्धिमा समान ठान्नु । ४. फल इच्छा गरिने । ५. नीचा । ६. फल चाहना गरी कर्म गर्नेहरु । ७. समान-बुद्धि लिने । ८. कर्मयोगमा । ९. कर्म गरी पापधर्मबाट बच्नाको जुक्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

जो साम्यबुद्धिले युक्त होला, त्यो यस लोकमा पाप र पुण्य दुवैबाट अलिप्त रहन्छ; यस कारण त्यही योगको आश्रय गर, पापपुण्य दुवैबाट बचेर कर्म गर्नाको कुशलता (चतुऱ्याइँ वा जुक्ति) लाई नै 'कर्मयोग' भन्छन् ।

कर्मजं बुद्धियुक्ता हि फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ॥
जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः फलं गच्छन्त्यनामयम् ॥५१॥

समता-बुद्धिका ज्ञानी कर्मका फल छोड्दछन् ,
हटाई जन्म-बन्धादि कैवल्यपद[1] पुग्दछन् ।

समत्वबुद्धिले युक्त, जो ज्ञानी पुरुष, कर्मका फल त्याग गर्दछन्, ती जन्मका बन्धनबाट मुक्त भएर परमात्माको दुःखविरहित पद (मोक्षपद) मा पुग्दछन् ।

यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।
तदा गन्तासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥५२॥

मोहबाट जसै तिम्रो बुद्धिले पार पाउला ,
सुनेका[2] सुनिनेमाथी[3] विरक्ति[4] तब आउला ।

जब तिम्रो बुद्धि मोहको धमिलो पर्दाबाट पार होला, त्यसै वेला तिमी ती कुराहरुबाट विरक्त हुनेछौ; जो केही सुनिसकिएका र केही सुन्नलाई पनि बाँकी छन् ।

श्रुतिविप्रतिपन्ना ते यदा स्थास्यति निश्चला ॥
समाधावचला बुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥५३॥

जब त्यो वेदविभ्रान्त[5] बुद्धि तिम्रो समाहित[6] ,
होला निश्चल[7], त्यै वेला पाउला योग[8] यो स्वतः[9] ।

१ मुक्तिमा । २. पहिले बताइएका कुरा । ३. पछि बताइने कुरा । ४. वैराग्य । ५. वेदका वाक्यले चक्कराएको । ६. एकाग्र । ७. नडग्मगाउने । ८, समतायोग । ९. आपसे आप ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नानाप्रकारका वेदवाक्यहरुले घबडाएको तिम्रो बुद्धि जब समाधि-वृद्धिमा स्थिर र निश्चल होला त्यसै बखत यो साम्यबुद्धिरूप योग तिमीलाई प्राप्त हुनेछ ।

अर्जुन उवाच—

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ! ॥
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥५४॥

स्थितप्रज्ञ[1] समाधिस्थ[2] योगीका चिह्न हुन् कति ?
कसरी बोल्छ वा बस्छ ? के गरी चल्छ ? त्यो यति[3] ।

अर्जुनले सोधे—हे केशव ! मलाई भन्नुहोस् कि समाधिस्थ, स्थितप्रज्ञ कसलाई भन्नू ? त्यस स्थितप्रज्ञको बोल्नु, बस्नु र हिंड्नु कस्तो रहन्छ ?

भगवानुवाच—

प्रजहाति यदा कामान्सर्वान्पार्थ ! मनोगतान् ॥
आत्मन्येवाऽऽत्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥५५॥

आफैमा तृप्त भै आफै, मनका कामना[4]कन
जब छोड्यो, अनी हुन्छ समाधिस्थ निरंजन[5] ।

भगवान्ले भन्नुभयो—हे अर्जुन ! जहिले कोही मनुष्य आफ्ना मनका कामना अर्थात् वासनाहरूलाई छोड्दछ र आपसे आप सन्तुष्ट भएर रहन्छ, तब त्यसलाई 'स्थितप्रज्ञ' (स्थिरबुद्धि भएको) भनी बताउँछन् ।

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ॥
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥५६॥

---

१. स्थिरबुद्धि भएको । २. समाधिमा रहेको । ३. इन्द्रियसंयमी पुरुष । ४. विषयवासना । ५. निर्लिप्त ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

दुःखमा दिक्क नहुने, नलाग्ने सुखमा पनि ,
राग-द्वेष-भय-त्यागी योगी हो स्थिरधी मुनि ।

दुःखमा जसको मनलाई खेद हुँदैन, सुखमा जसको आसक्ति छैन, औ जसका प्रेम, डर र रिस छुटेका छन्, त्यसलाई स्थितप्रज्ञमुनि भन्दछन् ।

यः सर्वत्राऽनभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम् ।।
नाऽभिनन्दति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।।५७।।

जस्को स्नेह कतै छैन, जो शुभाऽशुभ पाउँदा
गर्दैन स्तुति वा निन्दा, त्यै स्थितप्रज्ञ हो सदा ।

सब कुरामा जसको मन निस्संग भएको छ, औ आइपरेका शुभ-अशुभमा जसलाई खुशी या खेद पनि छैन, तब त्यसको बुद्धि स्थिर भएको हुनाले त्यो 'स्थितप्रज्ञ' हो भन्नुपर्दछ ।

यदा संहरते चाऽयं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ।।५८।।

कूर्मले अङ्ग झैं जल्ले सारा विषयबाट यी
दशेन्द्रिय खिची लिन्छ, समाधिस्थित हो उही ।

जस्तै कछुवा आफ्ना हातपयर इत्यादि अवयवहरु चारैतिरबाट खुंच्याउँदछ, त्यस्तै जब कोही पुरुष इन्द्रियहरुका शब्द-स्पर्श आदि विषयहरुबाट आफ्ना इन्द्रियहरुलाई खिच्दछ, तब त्यसलाई 'स्थिरबुद्धि' भएको पुरुष भन्नुपर्दछ ।

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य योगिनः ।।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ।।५९।।

१. प्रेम, डाहा, डर छोड्ने । २. स्थितप्रज्ञ । ३. इन्द्रियहरु रोक्ने । ४. बढिया र घटिया कुराहरु । ५. तारीफ । ६. कछुवाले । ७. चक्षु श्रोत्रादि इन्द्रिय ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आँहार-हीन योगीका छुट्छन् विषय, चाँह ता
छुट्दैन, तर त्यो ब्रँह्म-ज्ञानले हुन्छ बेपता ॥

निराहारी पुरुषका विषयहरु छुट्न जाऊन् लौ, तथापि तिनको (विषयहरुको) रस अर्थात् चाहना छुटेको हुँदैन, परन्तु परब्रह्मको अनुभव भएमा त्यो चाहना पनि छुट्दछ, अर्थात्—विषय र तिनको चाहसमेत दुवै छुट्दछन् ।

यततो ह्यपि कौन्तेय ! पुरुषस्य विपश्चितः ॥
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥६०॥

कुनै विद्वान्⁴ जँबर्दस्ती लागोस्⁵ ता पनि रोकन,
अँजोडी⁶ इन्द्रियहरु बलैले हर्दछन् मन ।

कौन्तेय ! कारण यो छ कि केवल इन्द्रियहरुलाई दमन (दवाब) को निमित्त प्रयत्न गर्ने विद्वान्का पनि मनलाई यी बलिया इन्द्रियहरुले जबर्दस्तीसाथ आफैतिर तान्दछन् ।

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ॥
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६१॥

मेरै आँश्रय ली सारा सँभालीकन ईन्द्रिय,
जसले वशमा गर्छ स्थितधी त्यै छ निश्चय ।

यस कारण यी सब इन्द्रियहरुलाई संयमन गरेर, योगयुक्त र मत्परायण (मसा नै एकाश्रय) भएर रहनुपर्दछ । यस किसिमले जसका इन्द्रियहरु अधीनमा पर्न आए तब संझनुपर्छ कि त्यो स्थितप्रज्ञ भयो ।

---

१. नखाएर इन्द्रिय रोक्न चाहने । २. इच्छा । ३. परब्रह्मको ज्ञानले । ४. इन्द्रिय दमन गर्न इच्छा गर्ने पुरुष । ५. विषयहरुको चाहना नहटी । ६. बहुतै बलिया । १ शरण । २. चक्षुआदि इन्द्रिय ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

ध्यायतो विषयान्पुंसः सङ्गस्तेषूपजायते ॥
ंगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥६२॥

चिताउनाले विषय[1] तिनैमा सङ्ग[2] बढ्दछ ,
संगले कामना[3] हुन्छ, नपुगोस् क्रोध[4] चढ्दछ ।

विषयहरु चिताउने पुरुषको तिनै विषयहरुमा सङ्ग बढ्दै जान्छ अनि त्यस सङ्गबाट यो वासना उत्पन्न हुन्छ कि, मलाई यो काम अर्थात्—त्यो विषय चाहिन्छ, अनि त्यस कामनाको तृप्तिमा विघ्न हुन आयो भने त्यस कामबाट नै क्रोधको उत्पत्ति हुन्छ ।

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ॥
स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥६३॥

क्रोधले हुन्छ सम्मोह[5], त्यो भई स्मृतिनाश[6] छ ,
त्यसले बुद्धि[7] नासिन्छ, त्यसैले सर्वनाश[8] छ ॥

क्रोधबाट संमोह अर्थात् अविवेक पैदा हुन्छ, संमोहबाट स्मृतिविभ्रम (उल्टो ज्ञान) हुन्छ, स्मृतिभ्रंशबाट बुद्धि नासिन्छ, बुद्धिनाशबाट पुरुषको सर्वनाशै हुन्छ ।

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ॥
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥६४॥

जस्ले रागादिले[9] हीन[10], वश्य[11], इन्द्रियले सदा
भोग्ला विषय तेसैको हुन्छ[12] अन्तःप्रसन्नता ॥

परन्तु आफ्नो आत्मा अर्थात् अन्तःकरण जसका कब्जामा छ, त्यो

---

१. रूप–रस इत्यादि । २. आसक्ति । ३. पाउनाको इच्छा । ४. रिस । ५. अविवेक । ६. समझमा भ्रान्ति । ७. ज्ञान । ८. केही बाँकी रहँदैन । ९. प्रेम, रिस, इत्यादिले । १०. रहित भएका । ११. अधीनमा रहेका । १२. भित्री शान्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पुरुष प्रेम र द्वेष हटिसकेका आफ्ना स्वाधीन इन्द्रियहरुले विषयहरुको उपभोग गरोस् तापनि त्यसको मन निर्मल नै रहेको हुन्छ।

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ॥
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥६५॥

अन्तःप्रसाद[1] जस्को छ दुःख त्यस्को हराउँछ,
त्यस्ता[2] प्रसन्नचेताको बुद्धिले ठाउँ पाउँछ।

चित्त प्रसन्न रहनाले त्यसका सब दुःखहरुको नाश हुन्छ, किनभने, जसको चित्त प्रसन्न छ, त्यसको बुद्धि पनि तत्कालमा ठीक ठाउँमा नै स्थिर (अटल रहेको) हुन्छ।

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चाऽयुक्तस्य भावना ॥
न चाऽभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥६६॥

अयुक्तको[3] न ता बुद्धि[4], भावना[5] न अयुक्तको,
न भावना-विना शान्ति[6], न ता सुख अशान्तको[7]।

जो पुरुष पूर्वोक्त रीतले युक्त अर्थात् योगयुक्त भएको छैन, त्यसमा स्थिरबुद्धि र भावना अर्थात् दृढबुद्धिरूप निष्ठा पनि रहँदैन; जसलाई भावना छैन, त्यसलाई शान्ति हुन्न; औ जसलाई शान्ति छैन, त्यसलाई सुख (आनन्द) कहाँबाट मिल्न सक्ला ?

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ॥
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाऽम्भसि ॥६७॥

डुल्ने इन्द्रियका साथै मन जो पछि लाग्दछ,
वायुले नाउ[8] झैं त्यस्ले त्यस्को बुद्धि उडाउँछ।

१. अन्तःकरणको निर्मलता। २. प्रसन्न चित्त भएकाको। ३. योग नगर्नेको। ४. स्थिरबुद्धि। ५. दृढबुद्धिको स्थिति। ६. मनको आरामीपन। ७. शान्ति नभएकाको। ८. पानीमा रहेको डुङ्गा–जहाज।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

विषयहरूमा सञ्चार अर्थात् व्यवहार गर्ने इन्द्रियहरुका पछिपछि जो मन गइरहेको छ, त्यसले नै पुरुषको बुद्धिलाई यसरी खिंचेर लैजान्छ, जस्तै कि, पानीमा डुंगालाई हावाले खिंच्दछ।

तस्माद्यस्य महाबाहो ! निगृहीतानि सर्वशः ॥
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥६८॥

तस्मात् इन्द्रिय संपूर्ण सबै विषयबाट यी
जस्का हटीसकेका छन्, स्थितधी मुनि हो उही।

यसै कारण, हे महाबाहु, अर्जुन ! जसका इन्द्रियहरु सबै इन्द्रियका विषयहरुबाट हटिसकेका छन्, त्यसैको बुद्धि स्थिर भयो भनी जान्नुपर्छ।

६९/ या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ॥
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥६९॥

प्राणीको जो रात्रि हुन्छ, उस्मा जाग्दछ[1] संयमी[2];
जस्मा जाग्छन् सबै प्राणी, देख्छ त्यो रात्रि नै मुनि।

सब प्राणीहरुको जो रात छ, त्यसमा स्थितप्रज्ञ मुनि जागा रहन्छ, औ जसमा सारा प्राणी जागा रहन्छन् त्यसलाई ज्ञानवान् मुनि रात जस्तै देख्दछ। (अर्थात्—ज्ञानी पुरुषहरु काम्यकर्मलाई अँध्यारो रात्री जस्तो बेकामको ठहऱ्याउँछन्, त्यसमा अज्ञानीहरु दिनमा जस्तै गरी चलन–बर्तन गर्दछन्, अज्ञानीहरुले रात जस्तै बेकामको ठहराएको निष्कामकर्मयोगलाई ज्ञानीहरु दिन जस्तै उपयोगी ठहऱ्याई उपयोग गर्दछन्।)

७०/ आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत्।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥७०॥

not the desirer of desires

१. जागा रहन्छ। २. योगी।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जस्तै भरी[1]-सागर-भित्र सारा
मिल्छन् सदा गैकन तोर्य[2]-धारा,
त्यस्तै जहाँ काम[3] विलीन[4] बन्छन्,
त्यै शान्त भो, अन्य[5] अशान्त हुन्छन् ।

चारौं तर्फबाट पानी उर्लंदै आउँदा पनि मर्यादा नछोडी नडग्मगाई रहने हुनाले समुद्रमा जसरी सब पानीहरु गएर मिल्दछन्, त्यस्तै जुन पुरुष सारा विषयहरु आइपर्दा शान्तिभङ्ग हुन नदिई ती सबलाई आफूमा प्रवेश गराउन सक्छ, त्यसले नै सच्चा शान्ति पाउँछ, विषयहरुक इच्छा गर्नेलाई यो शान्ति कदापि मिल्न सक्दैन ।

विहाय सर्वान्यः कामान्पुमांश्चरति निस्पृहः ।।
निर्ममो निरहङ्कारः स शान्तिमधिगच्छति ।।७१।।

जो छोडी कामनाजाल[6], इच्छा र ममता[7] सब,
निर्हंकार[8] भै चल्छ[9], लिन्छ त्यो शान्ति-गौरव[10] ।

जो पुरुष सब आसक्ति छोडेर, निस्पृह भई, व्यवहारमा बर्तन्छ (रहन्छ), त्यस्तै जसलाई ममत्व र अहङ्कार रत्तिभर छैन, त्यसले नै शान्ति पाउँछ ।

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ ! नैनां प्राप्य विमुह्यति ।।
स्थित्वाऽस्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।।७२।।

यो ब्राह्मी[11]-स्थिति हो पार्थ ! यस्ले मोह[12] हराउँछ,
मर्दा पनि रही यस्मा ब्रह्मनिर्वाण[13] पाउँछ ।

---

१. पूर्ण सागर । २. पानीका प्रवाहहरु । ३. विषयोपभोगका इच्छा । ४. भित्रै बिलाउने । ५. अरू (चाहनागर्नेहरु) । ६. कामनाको जंजाल । ७. यो मेरो भन्ने वुद्धि । ८. म यो काम गर्ने पुरुष हुँ भन्ने वुद्धि नलिने । ९. बर्ताव गर्दछ । १०. पूर्णशान्ति । ११. परमेश्वरमा कर्म अर्पण गरेर कर्म-बन्धन (पाप-पुण्य) बाट छुटकारा पाउने स्थान । १२. अज्ञान । १३. ब्रह्ममा लय ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

हे पार्थ ! 'ब्राह्मी-स्थिति' यही हो, यसलाई पाए पछि कोही पनि मोहमा फस्दैन; और अन्त्यकालमा अर्थात् मर्ने वेलामा पनि यसै स्थितिमा रह्यो भने ब्रह्मनिर्वाण अर्थात्, परब्रह्ममा लीन हुन जाने मोक्ष त्यसले अवश्य नै पाउँदछ ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन संवादे 'सांख्ययोगो' नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'सांख्ययोग' २

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

कर्मयोग ३

अर्जुन उवाच—

ज्यायसी चेत्कर्मणस्ते मता बुद्धिर्जनार्दन ! ।।
तत्किं कर्मणि घोरे मां नियोजयसि केशव ! ।। १ ।।

हे कृष्ण ! त्यो कर्मभन्दा [1]बुद्धि नै श्रेष्ठ हो भने ,
यो घोर कर्ममा फेरि मलाई किन लाउने ?

अर्जुनले सोधे—हे जनार्दन ! यदि हजूरको मत 'कर्मभन्दा साम्य बुद्धि (ज्ञान) नै श्रेष्ठ छ' भन्ने हो भने, हे केशव ! मलाई युद्धको घोर कर्ममा (संग्रामकाण्डमा) किन लगाउनुहुन्छ ?

व्यामिश्रेणेव वाक्येन बुद्धिं मोहयसीव मे ।।
तदेकं वद निश्चित्य येन श्रेयोऽहमाप्नुयाम् ।। २ ।।

मेरो विभ्रान्त[3] भो बुद्धि दोधारे बोलिले गरी ,
जस्मा श्रेय छ त्यै योटा आज्ञा होस् निश्चयै गरी ।

तपाईं कहिले ज्ञानको र कहिले कर्मको प्रशंसा गर्दै मेरो बुद्धिलाई मानो मोहमा फसाउन लाग्नुभएको हुनुहुन्छ, यस निमित्त निश्चय गरेर मलाई एकै कुरा बताउनुहोस् , जसबाट मेरो ज्यादा नै कल्याण हुन्छ ।'

भगवानुवाच—

लोकेऽस्मिन्द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ! ।।
ज्ञानयोगेन सांख्यानां कर्मयोगेन योगिनाम् ।। ३ ।।

---

१. साम्यबुद्धि लिनु । २. कर्ममा लाग्नु । ३. चकराउने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यो लोकमा दुई निष्ठा[1] बताएँ अघि भिन्नै[2] नै,
सांख्यको[3] त्यै ज्ञानयोग योगीको[4] कर्मयोग नै।

भगवान्‌ले भन्नुभयो—हेनिष्पाप, अर्जुन ! पहिले अर्थात् दोस्रो अध्यायमा मैले यो बताएँ कि, यस लोकमा दुइ प्रकारका निष्ठाहरु छन्, सांख्यमत लिनेहरुको 'ज्ञानयोग' र योगीहरुको 'कर्मयोग'।

न कर्मणामनारंभान्नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥
न च संन्यसनादेव सिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥

प्रारम्भ नगरी कर्म, कहाँ नैष्कर्म्य[5] पाउँछ ?
छोड्दैमा कर्म हे पार्थ ! कसरी सिद्धि आउँछ ?

परन्तु कर्महरुको शुरू नगर्नाले नै पुरुषलाई नैष्कर्म्य-प्राप्ति हुँदैन औ कर्महरुको प्रारंभलाई त्याग गर्नाले मात्र पनि सिद्धि मिल्दैन।

न हि कश्चित्क्षणमपि जातु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥
कार्यते ह्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गुणैः ॥ ५ ॥

एक क्षण पनी कर्म नगरी कुन बस्दछ ?
गुणका[6] वशमा पर्दा जगतै सब गर्दछ।

कुनै मनुष्य पनि केही न केही कर्म नगरी एक क्षणमात्र पनि रहन सक्दैन, इच्छा नरहे पनि प्रकृतिका गुणहरुले अधीन गरेर उसद्वारा एउटा न एउटा कर्म गराएरै छोडदछन्।

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन् ॥
इन्द्रियार्थान् विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥

---

१. मार्ग (रास्ता)। २. बेग्लाबेग्लै। ३. सांख्यमतावलम्बीको। ४. निष्कामकर्म गर्नेको। ५. बन्धकत्व दोषले रहित कर्मसिद्धि। ६. प्रकृतिबाट उत्पन्न हुने सत्व रज आदि गुणको।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कर्मेन्द्रियहरू[1] बाँधी इन्द्रियार्थहरू[2]कन,
मनले संझने मूढ हो मिथ्याचार[3], अर्जुन !

जो मूढ, हात खुट्टा आदि इन्द्रियलाई जबर्दस्तीले रोकेर, मनले इन्द्रियहरूका रूप-रस आदि विषयलाई संझिरहन्छ, त्यसलाई मिथ्याचारी अर्थात् दांभिक भन्दछन् ।

यस्त्विन्द्रियाणि मनसा नियम्याऽऽरभतेऽर्जुन ! ।
कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥

मनले वश पारेका थी कर्मेन्द्रियले[4] सब,
जो कर्मयोग[5] नै गर्छ, त्यही हो श्रेष्ठ मानव[6] ।

परन्तु हे अर्जुन ! त्यसको योग्यता विशेष अर्थात् श्रेष्ठ छ, जो मनले इन्द्रियहरूलाई रोकेर, खालि कर्मेन्द्रियहरूको द्वारा आसक्तिरहित बुद्धिले 'कर्मयोग' को आरंभ गर्दछ ।

नियतं कुरु कर्म त्वं कर्म ज्यायो ह्यकर्मणः ।।
शरीरयात्राऽपि च ते न प्रसिद्ध्येदकर्मणः ॥ ८ ॥

अकर्म[7]भन्दा श्रेष्ठै छ आफ्नो कर्म[8] सधैं गर ।
कर्मै छोड्यौ भने तिम्रो देहनिर्वाह[9] चल्छ र ?

आफ्नो धर्मको अनुसार नियत अर्थात् तोकिएको कर्मलाई तिमी गरिरहू, किनभने कर्म नगर्नुभन्दा कर्म गर्नु केही न केही असलै छ । यो बाहेक अर्को कुरा पनि संझ कि, यदि तिमी कर्म गर्दैनौ भने खाने कुरा पनि नपाइनाले तिम्रो शरीर-निर्वाह संस पनि चल्न सक्नेछैन ।

यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्र लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।।
तदर्थं कर्म कौन्तेय ! मुक्तसङ्गः समाचर ॥ ९ ॥

---

१. काम गर्ने इन्द्रियहरु । २. इन्द्रियका विषयहरु । ३. ढोंगी । ४. हात खुट्टा इत्यादिले । ५. आसक्ति छोडिएको काम । ६. मनुष्य । ७. काम नगर्नु । ८. कर्तव्य कर्म । ९. खान पीन आदिले प्राण राख्ने काम ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

यज्ञार्थ-कर्मबाहेक कर्मले गर्छ बन्धन,
गर यज्ञार्थमा कर्म फलेच्छा नगरीकन।

यज्ञका निमित्त जो कर्म गरिन्छन्, तीबाहेक अरू कर्महरूले यो लोक बाँधिएको छ, यज्ञार्थमा गरिने कर्महरु पनि तिमी आसक्ति या फलाशालाई छोडेर गर्दै जाऊ।

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः ॥
अनेन प्रसविष्यध्वमेष वोऽस्त्विष्टकामधुक् ॥ १० ॥

प्रजालाई यज्ञ-साथै रची ब्रह्माजिले भने—
"यै होस् तिम्रो वृद्धि गर्ने, कामधेनु सरी हुने।

सृष्टिको आदिमा यज्ञका साथसाथै प्रजालाई उत्पन्न गरेर ब्रह्माले तिनीहरुसँग भने—'यस यज्ञको द्वारा वृद्धि होला, यो यज्ञ तिम्रो कामधेनु होस्' अर्थात्—यो तिम्रा इच्छा-माफिक फल दिनेवाला होस्।

देवान्भावयताऽनेन ते देवा भावयन्तु वः ॥
परस्परं भावयन्तः श्रेयः परमवाप्स्यथ ॥ ११ ॥

यज्ञले देवता मान उन्ले तिम्रो गरुन् भलो,
अन्योन्य यो भलाईले श्रेय मिल्ला पछी ठुलो।"

तिमीहरु यस यज्ञले देवताहरुलाई सन्तुष्ट गर्दै रहू, ती देवताहरु पनि तिमीहरुलाई सन्तुष्ट गर्दै रहून्, यसरी परस्परमा सन्तुष्ट गराउँदै दुवथरीले कल्याण प्राप्त गर।

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यन्ते यज्ञभाविताः ॥
तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः ॥ १२ ॥

---

१. फलको इच्छा नलिई गरिने यज्ञको कर्म। २. फलको चाहना। ३. जगत्का मानिसलाई। ४. सृष्टि गरी। ५. उन्नति गर्ने। ६. इच्छामाफिक फल दिने। ७. श्रौत-स्मार्त यज्ञकर्म, चातुर्वर्ण्यका आफ्नो अधिकारले प्राप्त सब कर्म र व्यावहारिक खानपीन लगायत कर्मरूप यज्ञले। ८. रिझाऊ। ९. परस्पर।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

यज्ञले खुस भै देव देलान् इच्छित[1] भोग ती,
उन्मा त्यो क्यै नटक्र्याई भोग्ने हो चोर दुर्मति।

किनभने यज्ञले सन्तुष्ट भएर देवताहरु तिम्रा इच्छामाफिकका भोग तिमीहरुलाई दिनेछन्, उनीहरुले दिइएको चीज उनैलाई केही समर्पण नगरेर जो खालि आफू मात्र उपभोग गर्दछ, त्यो साँच्चि नै चोर ठहर्दछ।

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ॥
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥ १३ ॥

यज्ञै गरी शेष[2] खाने योगीका पाप छुट्दछन्।
आफ्नै-निंति पाकउ[3]गर्नें पापी हुन्, पाप भोग्दछन्।

यज्ञ गरेर शेष बचेको भागलाई ग्रहण गर्ने (खान लिने) सज्जनहरु सब पापहरुबाट मुक्त हुन्छन्, परन्तु यज्ञ नगरेर केवल आफ्नै निमित्त जो अन्न पकाउँछन्, ती पापीहरुले पाप नै खान्छन्।

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ॥
यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ १४ ॥

जन्मन्छन् अन्नले प्राणी[4], अन्न उम्रन्छ वृष्टिले[5],
यज्ञले वृष्टि वर्सन्छ, यज्ञ चल्दछ कर्मले[6]।

यावत् प्राणीहरुको उत्पत्ति अन्नबाट हुन्छ, अन्न मेघबाट उत्पन्न हुन्छ, मेघ (वर्षा) यज्ञबाट उत्पन्न हुन्छ, औ यज्ञको उत्पत्ति कर्मबाट हुन्छ।

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माऽक्षरसमुद्भवम् ॥
तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥

---

१. इच्छा गरिएका। २. बाँकी रहेको अमृतरूप अन्न। ३. पकाउने। ४. जीवधारी। ५. पानी पर्नाले। ६. काम गर्नाले।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

हुन्छन् प्रकृतिले[1] कर्म, त्यो ता ईश्वरबाट छँ[2],
तस्मात् सर्वग[3] यो ब्रह्म यज्ञमा नित्य बस्दछ ।

कर्मको उत्पत्ति ब्रह्मबाट अर्थात् प्रकृतिबाट भएको छ, औ त्यो ब्रह्म अक्षरबाट (परब्रह्मबाट) भएको छ, यसैले यो संझ कि, सर्वगत अर्थात् सर्वव्यापी ब्रह्म नै यज्ञमा सदा सर्वदा रहेको छ ।

एवं प्रवर्तितं चक्रं नाऽनुवर्तयतीह यः ॥
अघायुरिन्द्रियारामो मोघं पार्थ ! स जीवति ॥ १६ ॥

ब्रह्म-चालित[4] यो चक्र[5] छोडी जो देह भर्दछ,
अघायु[6], इँन्द्रिया-ऽऽरामी त्यो पापी व्यर्थ बाँच्दछ ।

हे पार्थ ! यस तरहले जगत्-धारणका निमित्त ईश्वरले चलाइएका कर्मयज्ञको चक्रलाई जसले यस जगत्मा पछि पनि चलाओइन, त्यसको आयु पापरूप छ, त्यस इन्द्रिय, लंपटको अर्थात् देवताहरुलाई नदिएर आफै मात्र खाने मानिसको जीवन (जिन्दगी) व्यर्थ छ ।

यस्त्वात्मरतिरेव स्यादात्मतृप्तश्च मानवः ॥
आत्मन्येव च सन्तुष्टस्तस्य कार्यं न विद्यते ॥ १७ ॥

आत्मस्वरूपमा प्रेमी, तृप्त आत्मस्वरूपमा
जो आत्मामा छ सन्तुष्ट, त्यस्को के बाँकि लोकमा[7] ?

परन्तु जुन मनुष्यलाई केवल आत्मामा नै प्रीति, आनन्द र सन्तोष पनि छ, त्यसका निमित्त खुद आफ्नो केही पनि कर्तव्य-कर्म (गर्नुपर्ने काम) बाँकी रहेको हुँदैन ।

नैव तस्य कृतेनाऽर्थो नाऽकृतेनेह कश्चन ॥
न चाऽस्य सर्वभूतेषु कश्चिदर्थव्यपाश्रयः ॥ १८ ॥

---

१. त्रिगुणा प्रकृतिले । २. हुन्छ (उत्पन्न हुन्छ) ३. सर्वव्यापी । ४. ब्रह्माले चलाइएको । ५. सिलसिला । ६. पापमय जिन्दगी भएको । ७. मोजमा लाग्ने । ८. यस संसारमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

त्यस्ले छोडोस्, गरोस् कर्म लोकमा के प्रयोजन ?
प्राणी सबैमा त्यस्को ता अड्का के छ र ? अर्जुन !

यस लोकमा कुनै काम गर्नाले या नगर्नाले पनि उसलाई मतलब छैन; औ सब प्राणीहरुमा त्यसको केही पनि आफ्नो मतलब अड्केको हुँदैन, अर्थात्—मोक्षका निमित्त उसले कसैको आश्रय लिनुपर्दैन ।

तस्मादसक्तः सततं कार्यं कर्म-समाचर ।।
असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुषः ।। १९ ।।

तस्मात् फलेच्छा नलिई स्वकर्तव्य[1] सधैं गर ,
फल छोडी, गरी कर्म मोक्ष पाउँछ लौ नर ।

ज्ञानी पुरुष यसरी केहीको पनि अपेक्षा राख्दैन, यस कारण तिमी पनि फलको आसक्ति छोडेर आफ्नो कर्तव्य कर्म सधैं गर्नै गर; किनभने, आसक्ति छोडेर कर्म गर्ने मनुष्यलाई परमगति प्राप्त हुन्छ (मोक्ष मिल्दछ) ।

कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः ।।
लोकसंग्रहमेवाऽपि संपश्यन्कर्तुमर्हसि ।। २० ।।

जनकादि सबै मुक्त भए कर्म गरीकन ,
लोकसंग्रह[2] देखेर कर्म नै गर अर्जुन !

जनक आदि महात्मा पुरुषहरुले पनि यस्तै प्रकार कर्म गरेर नै सिद्धि प्राप्त गरेका हुन्; यसो हुनाले लोकसंग्रहतिर दृष्टि दिएर पनि तिमीले कर्म गर्नु नै उचित छ ।

यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो जनः ।।
स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ।। २१ ।।

---

१. स्वजातले पाएको काम । २. सारा जगतलाई सुमार्गमा चलाउनु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

जो जस्तो श्रेष्ठले[1] गर्छ त्यै त्यै गर्छ अरू जन ;
श्रेष्ठले मानिएकोमा लोके[2] लाग्छ सनातन[3] ।

श्रेष्ठ आत्मज्ञानी कर्मयोगी पुरुष लोकमा जोकुछ गर्दछ, त्यसको देखा सिखी गरी त्यही त्यही कर्म अरू साधारण मानिस पनि गर्दछ, श्रेष्ठले (ठूलोले) जेलाई प्रमाण मानेर स्वीकार गर्दछ, तमाम दुनियाँ नै उसैको पछि पछि लाग्ने हुन्छ (नक्कल गर्दछ)।

न मे पार्थाऽस्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥
नाऽनवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणि ॥ २२ ॥

गर्नुपर्ने[4] कुनै मैले छैन कर्म त्रिलोकमा[5] ;
प्राप्तव्य[6] नै छँदैछैन तैपनी छु म कर्ममा ।

हे पार्थ ! विचार गर कि, त्रिभुवनमा नै न त मेरो केही कर्तव्य बाँकी रहेको छ, न त कुनै नपाइएको चीज पाउनालाई बाँकी छ, तैपनि म कर्म (लौकिक काम) गरिरहेकै छु ।

यदि ह्यहं न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रितः ॥
मम वर्त्माऽनुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ ! सर्वशः ॥ २३ ॥

सतर्क भै कर्म गर्न छोडें मैले भने सब ।
मेरै बाटो लिई कर्म छोड्नेछन् अरु मानव ॥

किनभने, यदि म आलस्य लिएर या चनाखो भएर कर्म नगरूँ ता हे पार्थ ! सारा लोक मेरै अनुगामी भएर कर्म गर्न छोड्नेछन् ।

उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ॥
संकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥

---

१. जानिफकार ठूलो मानिसले । २. दुनियाँ । ३. आस्तिक । ४. गर्नालाई योग्य । ५. तीनै लोकमा । ६. पाउनुपर्ने चीज । ७. चनाखो ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नासिन्छ जगतै मैले कर्म छोडिदिएँ भने ;
बन्छु संकरकर्ता[1] मै, मै प्रजावर्ग[2] नासने ।

यसरी मैले कर्म गरिन भने यी सबै।लोक नासिनाको संभावना हुन्छ, यसो गरेमा म वर्णसंकर बनाउने र प्रजाहरुलाई नाश गर्ने (संहारा) पनि हुन जानेछु ।

सक्ताः कर्मण्यविद्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ! ॥
कुर्याद्विद्वांस्तथाऽसक्तश्चिकीर्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥

जस्तो आसक्त[3] अज्ञानी गर्छन् कर्महरू[4] सबै,
लोकका[5] नितिमा ज्ञानी गरोस् उस्तै असङ्ग[6] भै ।

हे अर्जुन ! लोकसंग्रह गर्नाको इच्छा राख्ने ज्ञानी पुरुषले आसक्ति छोडेर त्यस्तै चालचलन गर्नुपर्दछ, जस्तो कि, व्यावहारिक कर्ममा आसक्त भएका अज्ञानीहरुको चालचलन हुन्छ ।

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ॥
जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥ २६ ॥

बुद्धिभेद[7] नदेखाओस् कर्मठेकन[8] क्यै गरी,
गराउँदै-रहोस् योगी कर्म आफै पनी गरी ।

कर्ममा आसक्त भएका अज्ञानीहरुको बुद्धिमा ज्ञानी पुरुषले भेदभाव (भ्रम) उत्पन्न नगराओस्, आफू खुद युक्त अर्थात् योगयुक्त भएर सब कर्म गरोस् र लोकहरुबाट पनि खुशीसाथ गराओस् ।

---

१. वर्णसंकर बनाउने । २. तमाम दुनियाँ । ३. फलको चाहना गर्ने । ४. लोक-व्यवहारका कर्म । ५. लोक-शिक्षाका लागि । ६. निष्कामना लिएर । ७. बुद्धिमा यो हो कि यो हो ? भन्ने दोधार । ८. लौकिक कर्ममा लागेका जनलाई ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ॥
अहङ्कारविमूढात्मा कर्ताऽहमिति मन्यते ॥ २७ ॥

गुण जो छन् प्रकृतिका तिनैले कर्म चल्दछ ;
अहन्ता[1], मूढ[2], जीवात्मा[3] 'कर्ता[4] म' भनिठान्दछ ।

प्रकृतिका सत्व-रज-तमोगुणहरुले सब प्रकारका कर्म भइरहन्छन्; परन्तु अहङ्कारले मोहित, अज्ञानी, पुरुष ठान्दछ कि, 'म कर्ता हुँ' ।

तत्ववित्तु महाबाहो ! गुणकर्मविभागयोः ॥
गुणा गुणेषु वर्तन्त इति मत्वा न सज्जते ॥ २८ ॥

जो 'मदेखी कर्म, गुण भिन्न छन्' भनि जान्दछ,
त्यो 'गुणै[5] गुणमा खेल्छन्' भनी आसक्ति छोड्दछ ।

परन्तु हे महाबाहु, अर्जुन ! 'गुण र कर्म यी दुवै मबाट भिन्न (अलग) छन्' यस्तो तत्त्व जान्ने, ज्ञानी पुरुष 'गुणहरुको यो खेल तमाशा आफुसमा भइरहेको छ' भन्ने ठानी तिनमा आसक्त हुँदैन ।

प्रकृतेर्गुणसंमूढाः सज्जन्ते गुणकर्मसु ॥
तानकृत्स्नविदो मन्दान्कृत्स्नविन्न विचालयेत् ॥ २९ ॥

गुणसंमूढ[6] अल्पज्ञ फँस्दछन्[7] गुणकर्ममा[8] ;
विज्ञले[9] मूर्ख तिन्लाई नचलाउनु[10] लोकमा ।

प्रकृतिका गुणले बहकिएका जनहरु गुण र कर्महरुमा नै आसक्त रहन्छन्; यिनी असर्वज्ञ र मन्द जनहरुलाई सर्वज्ञ पुरुषले कर्मत्यागबाट कुनै अनुचित मार्गमा लगाएर नडगाइदेओस् ।

---

१. अहंकारले ढाकिएको । २. अज्ञानी । ३. जीवधारी । ४. गर्नेवाला । ५. सत्वादि गुण । ६. प्रकृति-गुणले बेहोश । ७. लागिपर्छन् । ८. फल च्याहने कर्ममा । ९. सब कुरा जान्ने मानिसले । १०. विचलित नगराउनू ।

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मयि सर्वाणि कर्माणि संन्यस्याऽध्यात्मचेतसा ॥
निराशीर्निर्ममो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥

अध्यात्म-बुद्धिले[1] पार्थ ! अर्पी[2] कर्म सबै ममा,
फलेच्छा, ममता[3] छोडी बेफिक्री लड युद्धमा ।

यस निमित्त हे अर्जुन ! ममा नै अध्यात्मबुद्धिले सब कर्महरुलाई संन्यास अर्थात् अर्पण गरेर, औ फलको आशा र ममतालाई छोडेर, तिमी निश्चिन्त भई युद्ध नै गर ।

ये मे मतमिदं नित्यमनुतिष्ठन्ति मानवाः ॥
श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥ ३१ ॥

श्रद्धालु[4] भै नली ईर्ष्या[5], यो मेरो मत धारण,
जो गर्छन् तिनका पार्थ ! छुट्दछन् कर्म-बन्धन[6] ।

जो श्रद्धावान् पुरुष दोष नखोजेर मेरो यस मतको अनुसार चलन-वर्तन गर्दछन्, ती पनि कर्मबाट अर्थात् कर्मबन्धनबाट मुक्त हुन्छन् ।

ये त्वेतदभ्यसूयन्तो नाऽनुतिष्ठन्ति मे मतम् ॥
सर्वज्ञानविमूढांस्तान्विद्धि नष्टानचेतसः ॥ ३२ ॥

ईर्ष्याले मत यो मेरो गर्दैनन् जुन धारण,
बेहोशी, मूर्ख, ती सारानासिन्छन् जान अर्जुन !

परन्तु, जो दोषदृष्टिले शंकाहरु गरेर, मेरो यस मतको अनुसार चल्दैनन्, ती सब ज्ञानविमूढ अर्थात् पक्कै मूर्ख अविवेकीहरुलाई नासिए भनी ठान ।

सदृशं चेष्टते स्वस्याः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥
प्रकृतिं यान्ति भूतानि निग्रहः किं करिष्यति ॥ ३३ ॥

---

१. परमात्मामा रहेको समताबुद्धिले । २. अर्पण गरी । ३. मेरो हो भन्ने बुद्धि । ४. श्रद्धा राख्ने । ५. द्वेष । ६. पुण्यपापरूपी बन्धन ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

चल्छन् ज्ञानी पनी पार्थ ! आफ्नै प्रकृतिमाफिक[1],
प्राणि-प्रकृतिमै[2] प्राणी[3], के गर्ला निग्रहादिक[4] ?

ज्ञानी पुरुष पनि आफ्नो प्रकृतिको अनुसार नै चल्दछ, सबै प्राणी आफ्ना आफ्ना प्रकृतिको अनुसारै चल्दछन् भने, त्यहाँ निग्रह अर्थात् जबर्दस्तीबाट के हुन सक्ला ?

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ॥
तयोर्न वशमागच्छेत्तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥ ३४ ॥

छन् अर्थमा[5] इन्द्रियका राग-द्वेष[6] खडा भनी,
नपरोस् वशमा तिन्को आत्माका शत्रु हुन् तिनी ।

चक्षुरादि इन्द्रिय र तिनका रूपादि विषयहरुमा प्रेम र द्वेष यी व्यवस्थित अर्थात् स्वभावैले रहने हुन्छन्, प्रेम र निन्दाको वशमा पर्न हुँदैन, किनभने, मानिसका ती मुख्य शत्रु हुन् ।

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
स्वधर्मे निधनं श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥

राँम्रो अरू धर्मभन्दा, दोषी[1] श्रेष्ठ छ आफनू,
मर्नू स्वधर्ममै श्रेय, अर्कोमा[2] डर राखनू ।

पराईका धर्मको आचरण सहजै (सुखपूर्वक) गर्न सकिन्छ भने पनि, त्योभन्दा आफ्नो धर्म अर्थात् चातुर्वर्ण्य-विहीत कर्म नै ज्यादा श्रेयस्कर छ, चाहे त्यो विगुण अर्थात् दोषयुक्त पो किन नहोस् ? स्वधर्मको अनुसार चल्दामा मरिन्छ भने पनि उसमा कल्याण छ; परन्तु परधर्म भयङ्कर हुन्छ ।

---

१. स्वभावअनुसार । २. प्राणीको स्वभावमा । ३. सब जीवधारी । ४. जबर्दस्ती रोकावट । ५. विषयमा । ६. तारीफ र निन्दा । १. निर्दोष । २. विधर्ममा ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अर्जुन उवाच—

अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ।।
अनिच्छन्नपि वार्ष्णेय ! बलादिव नियोजितः ।। ३६ ।।

कृष्ण ! कस्को प्रेरणाले[1] पाप गर्दछ पूरुष,
जबर्दस्ती लगाए झैं गरी भै भित्र नौखुस[2] ?

अर्जुनले सोधे– हे वृष्णिकुलमा उत्पन्न भएका श्रीकृष्ण ! अब यो बताउनुहोस् कि, मनुष्य आफ्नो इच्छा नरहेमा पनि कसका प्रेरणाले जबर्दस्ती घोक्र्याएर लगाइएको जस्तो भएर पापकर्म गर्दछ ?

भगवानुवाच—

काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ।।
महाशनो महापाप्मा विद्ध्येनमिह वैरिणम् ।।३७।।

काम[3] यै हो, क्रोध[4] यै हो, यो रजोगुणजन्य[5] छ ;
यो संहारी[6] महापापी ज्ञानको शत्रु बन्दछ ।

भगवान्ले बताउनुभयो यस विषयमा यो संझ कि, रजोगुणबाट उत्पन्न भएको, जत्ति पाए पनि तृप्त नहुने, महापापी, यो काम वा क्रोध नै जबर्दस्त मुख्य शत्रु हो ।

धूमेनाऽऽव्रियते वह्निर्यथाऽऽदर्शो मलेन च ।।
यथोल्वेनाऽऽवृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ।।३८।।

ऐना मयलले, आगो धूवाँले, गर्भ सालले
ढाकिन्छ जसरी, त्यस्तै यो ढाकेको छ तेसले ।

जसरी धूवाँले आगो, धूलोले ऐना, सालले गर्भ ढाकिएर रहन्छ, त्यस्तै त्यसले (कामले) यो (ज्ञान) ढाकिएको छ ।

---

१. करलगाइले । २. विराजी । ३. आसक्ति । ४. रिस । ५. रजोगुणबाट उत्पन्न । ६. स्वाहा पारिदिने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

आवृतं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥
कामरूपेण कौन्तेय ! दुष्पूरेणाऽनलेन च ॥३९॥

ज्ञानीको सर्वदा[1] वैरी, अग्निरूप, सुदुर्भर[2],
कामले ज्ञानको रूप छोपेको छ सबैतिर ॥

हे कुन्तीपुत्र अर्जुन ! ज्ञानीको यो कामरूपी नित्य-वैरी कहिल्यै पनि तृप्त नहुने आगो नै हो । यसले साराको ज्ञानलाई छोपिराखेको छ ।

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्याऽधिष्ठानमुच्यते ॥
एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनाम् ॥४०॥

कामका घर हुन् पार्थ ! मन, बुद्धि र इन्द्रिय,
यिनैले ज्ञान छोपी यो मोह गर्दछ निश्चय ।

इन्द्रिय, मन र बुद्धि—यी तीनलाई यसको अधिष्ठान अर्थात् घर हो भनेर बताउँछन् । यिनैको आश्रयले ज्ञानलाई ढाकेर त्यसले मनुष्यलाई मोहमा फसाउँछ ।

तस्मात्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ ! ॥
पाप्मानं प्रजहि ह्येनं ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥४१॥

तसर्थ पहिले पार्थ ! रोकी सकल[3] इन्द्रिय,
ज्ञान-विज्ञानको वैरी, यो पापीको गर क्षय[4] ।

हे भरतकुलमा श्रेष्ठ, अर्जुन ! यस कारण पहिले इन्द्रियहरूलाई संयमन (रोकावट) गरेर, ज्ञान (अध्यात्मज्ञान) र विज्ञान (परमात्म-विषयक विशेष ज्ञान) लाई नाश गर्ने यस काम, पापीलाई "प्रजहि" मार अथवा "प्रजहिहि" त्याग गर ।

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परं मनः ॥
मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥४२॥

१ सबै कालमा । २ कहिल्यै नअघाउने । ३ सारा । ४ नाश ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पर इन्द्रिय छन् भन्छन् तीभन्दा मन हो पर ,
त्योभन्दा पर हो बुद्धि, त्योभन्दा ब्रह्म झन् पर ।

भन्दछन् कि, स्थूल बाह्य-पदार्थहरुको ठेगानाबाट ती पदार्थलाई जान्ने इन्द्रियहरु पर (टाढा) छन्, इन्द्रियहरुभन्दा पर मन छ, मनभन्दा पनि पर निश्चयात्मक बुद्धि छ, और जो बुद्धिभन्दा पनि पर छ, त्यो आत्मा (ब्रह्म) हो ।

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा संस्तभ्याऽऽत्मानमात्मना ।।
जहि शत्रुं महाबाहो ! कामरूपं दुरासदम् ।।४३।।

बुद्धिभन्दा परै ब्रह्म जानी, रोकी स्वयं मन ,
कामरूपी[2], दुरासाध्य[3], वैरीको गर छेदन[4] ।

हे महाबाहु, अर्जुन ! यस प्रकारसँग जो बुद्धिभन्दा पनि पर छ, त्यस ब्रह्मलाई पहिचानेर, आफूले अन्तःकरणलाई रोकी (स्थिर गरी) बलियो, हटाइ न सक्नु कामरूपी शत्रुलाई तिमी नाश गर । (१६२)

इति महाभारते श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे कर्मयोगोनाम तृतीयः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'कर्मयोग' ३

---

१. यहाँ श्रीशंकराचार्य आदि सब आचार्यको यही मत छ, एक रामानुजाचार्य मात्र प्रकरणले 'सः' को 'काम' अर्थ गर्दछन् ।

२. आसक्तरूपी । ३. हटाउन मुश्किल । ४. काट्नु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

ज्ञानकर्मसंन्यास-योग ४

भगवानुवाच—

इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।।
विवस्वान्मनवे प्राह मनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ।।१।।

अघि[1] अव्यय[2] यो योग[3] मैले श्रीसूर्यमा कहें ।
सूर्यले मनुमा[4] त्यस्तै, उनले[5] इक्ष्वाकुमा[6] कहे ॥

भगवान्‌ले भन्नुभयो–त्रिकालमा नै अवाधित र नित्य यो कर्मयोग-मार्ग मैले सृष्टिको आदिमा सूर्यलाई बताएको थिएँ, उनले आफ्ना छोरा मनुलाई र मनुले पनि आफ्ना छोरा राजा इक्ष्वाकुलाई यस योगको उपदेश (शिक्षा) गरेका थिए ।

एवं परंपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।।
स कालेनेह महता योगो नष्टः परन्तप ! ।।२।।

परंपराले यो योग, जाने राजर्षिले[7] अनि ,
त्यो योग अहिले धेरै कालले नासियो पनि ।

हे परन्तप ! यस्तै परंपराले प्राप्त भएको यो कर्मयोगलाई निमि आदि राजर्षिले पनि जानेका थिए; परन्तु धेरै काल भएकोले यस लोकमा त्यही योग नष्ट भयो अर्थात् लुप्तप्राय भइसक्यो ।

---

१. सृष्टिको आरंभमा । २. कहिल्यै ननासिने । ३.कर्मयोग । ४. आदिराज मनुमा । ५. मनुले । ६. रामचन्द्रका पूर्वपुरुखामा । ७. निमि जनक आदि राजर्षिले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स एवाऽयं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।।
भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ।।३।।

तिमी भक्त सखा[1] जानी उही योग पुरातन[2]
बताएँ अहिले मैले, यो रहस्य[3] छ उत्तम ।

सब रहस्यमा उत्तम रहस्य संझेर, उही पुरानो योग अर्थात् कर्मयोग-मार्ग यस बखत तिम्रो अगाडि वर्णन गरेको छु, तिमी मेरा भक्त र सँगी हुनाले यस्तो गोप्य कुरा तिमीलाई बताएको हुँ ।

अर्जुन उवाच—

अपरं भवतो जन्म परं जन्म विवस्वतः ।।
कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ।।४।।

वँरै हजूरको जन्म सूर्यको जन्म त्यो पँर,
भन्नुभो पहिले भन्ने जानूँ कसरि आखिर ?

अर्जुनले सोधे– हजूरको जन्म हाल यहाँ भएको छ, और सूर्यको जन्म यसभन्दा धेरै पहिले भइसकेको छ, अब यस्तो दशामा तपाईंले यो योग पहिले सूर्यलाई बताउनुभयो भन्ने कुरा म कसरी जानूँ (पत्याऊँ) ?

भगवानुवाच—

बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चाऽर्जुन ! ।।
तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परन्तप ! ।।५।।

मेरा तिम्रा जन्म धेरै, बितेका छन् परन्तप[6] !
जानेको छु सबै मैले, जानिन्नन् तिमीले सब ।

---

१. सँगी दोस्त । २. पुरानो । ३. सितिमिती कसैले नजानिने । ४. हालै द्वापरयुगमा । ५.अघि कहिले हो, कहिले हो । ६.शत्रुलाई ताप दिलाउने वीर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

भगवान्‌ले भन्नुभयो–हे परन्तप, अर्जुन ! मेरा र तिम्रा अनेक जन्म भइसकेका छन् । म ती सब जान्दछु, औ तिमी ती जन्म जान्दैनौ । यत्ति तिम्रो र मेरो फरक छ ।

अजोऽपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ।।
प्रकृतिं स्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ।।६।।

अनाशी[१] छु, अजन्मा[२] छु, सर्वेश्वर[३] पनी म छु,
रही आफ्नी प्रकृतिमा[४] मायाले[५] जन्म धर्दछु ।

म सब प्राणीहरुको स्वामी र जन्म-रहित छु; यद्यपि मेरो आत्मस्वरूपमा कहिल्यै पनि व्यय अर्थात् विकार हुँदैन, तथापि आफ्नै प्रकृतिमा अधिष्ठित भएर म आफ्नै मायाले जन्म लिंदैगर्दछु ।

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ! ।।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदाऽऽत्मानं सृजाम्यहम् ।।७।।

जहिले धर्मको ग्लानि[६], पापको वृद्धि[७] देख्दछु,
त्यसै बखतमा पार्थ ! अवतार[८] म गर्दछु ।

हे भारत ! जहिले-जहिले धर्मको ग्लानि हुन्छ औ अधर्मको प्रबलता फैलिन्छ, त्यही त्यही बखतमा म खुद आफैले जन्म अर्थात् अवतार लिने गर्दछु ।

परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् ।।
धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ।।८।।

हरेक युगमा[९] साधु-रक्षा,[१०] दुष्ट-विनाशन[११],
धर्मको स्थापना[१२] गर्न, हुन्छु उत्पन्न[१३] अर्जुन !

---

१. कहिल्यै ननासिने । २. कहिल्यै नजन्मने । ३. सबको स्वामी । ४. स्वभावमा । ५. इच्छा कल्पनाले । ६. घटती । ७. बढ्ती । ८. यस्तै जन्म । ९. सत्य-त्रेता-द्वापर-कलि–यी चार युगमा । १०. सज्जनहरुको रक्षा । ११. दुष्टहरुको नाश । १२. बचावट । १३. प्रादुर्भाव ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

साधुहरुको रक्षाका निमित्त, दुष्टहरुलाई नाश गर्नाको निमित्त र युगयुगमा अर्थात् हरेक युगमा धर्मस्थापन गर्नाको निमित्त पनि म जन्म (अवतार) लिनेगर्छु ।

जन्म कर्म च मे दिव्यमेवं यो वेत्ति तत्वतः ।।
त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ! ।।९।।

दिव्य[1] मेरो जन्म कर्म, तत्त्वले[2] जुन जान्दछ ,
मरेपछि जन्मँदैन, मैमा त्यो मिल्न आउँछ ।

हे अर्जुन ! यस प्रकारका मेरा दिव्य जन्म र दिव्य कर्मको तत्वलाई जो जान्दछ, त्यो पुरुष शरीर त्यागेपछि फेरि जन्म नलिई, मसित नै आएर मिल्दछ ।

वीतरागभयक्रोधा मन्मया मामुपाश्रिताः ।।
बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ।।१०।।

छोडी राग-भय-क्रोध[3], मैमा आश्रित[4], मन्मय[5],
धेरै, ज्ञान-तपः-शुद्ध[6], भएका छन् ममा लय[7] ।

प्रीति, भय र क्रोधबाट छुटकारा पाएका, मत्परायण र मेरै आश्रयमा आएका, अनेक पुरुष यस्तै ज्ञानरूप तपस्याले शुद्ध भएर मेरै स्वरूपमा आई मिलिसकेका छन् ।

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।।
मम वर्त्माऽनुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ ! सर्वशः ।।११।।

जो जस्तो भाव[8] ली आऊन् तिन्मा त्यस्तै म बन्दछु,
सबै मानिसले पार्थ ! अनुगम्य[9] सदा[10] म छु ।

१. अलौकिक । २. ठीक तवरले । ३. प्रेम-डर-रिस । ४. आश्रय गर्ने । ५. मबाहेक अरू नचिताउने । ६. ज्ञान र तपस्याले पवित्र । ७. लीन (मिलेका)
१. भक्ति-अभिप्राय । २. अनुसरण गरिने । ३. सधैं ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

हे पार्थ ! जुन पुरुषहरु मलाई जस्तो प्रकारले भज्दछन्, तिनलाई म उस्तै प्रकारका फल दिन्छु । त्यसो हुनाले जताततैबाट पनि मनुष्य मेरै मार्गको पछिपछि आइपुग्दछ ।

काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ।।
क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ।।१२।।

कर्मको सिद्धिका निंति गर्दछन् देव-पूजन[1],
मिल्छ यो लोकमा चाँडै त्यै कर्मफल अर्जुन !

कर्मबन्धनका नाशनिमित्तकको कर्म होइन कि केवल कर्मफलको इच्छा गर्नेहरु कर्मको फल चाहेर देवताहरुको पूजा गर्दछन् । यो ठीक छ, किनभने मनुष्यलोकमा कर्मको फल बहुतै चाँडो पाइन्छ ।

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।।
तस्य कर्तारमपि मां विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ।।१३।।

चार वर्ण रचें मैले गुण-कर्म-विभागले[2],
कर्ता[3] छु तपनी त्यसको अकर्ता[4] छु म तत्त्वले[5] ।

मैले गुण र कर्मको विभाग गरेर ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र—यी चार वर्ण रची व्यवस्था गरेको छु । यो तिमीले याद राख कि, त्यसको कर्ता पनि मै हुँ, औ अकर्ता अर्थात् त्यसलाई नबनाउने अव्यय पनि मै हुँ ।

न मां कर्माणि लिम्पन्ति न मे कर्मफले स्पृहा ।।
इति मां योऽभिजानाति कर्मभिर्न स बध्यते ।।१४।।

न कर्मफल चाहन्छु, न ममा कर्म लाग्दछन्[6],
जान्ला मलाइ जो यस्तो त्यस्का कर्मादि[7] छुट्दछन् ।

---

१. देवताको पूजा । २. गुण र कर्म अलग अलग गरेर । ३. सृष्टिकर्ता । ४. बनाउने भएर पनि आसक्ति नलिने । ५. वास्तविक । ६. लिप्त हुन्छन् । ७. कर्मबन्धनहरु ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मलाई कर्मको लेप अर्थात् बन्धन हुँदैन; किनभने, कर्मका फलमा मेरो इच्छा छैन। जो मलाई यस प्रकारको जान्दछ, त्यसलाई कर्मको बन्धन (जन्म-मरणादि) हुँदैन।

एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः ॥
कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥१५॥

यस्तै संझी गरे कर्म, पहिलेका मुमुक्षुले[1],
तसर्थ गर त्यै कर्म गरे जो पूर्वले[2]।

यो कुरा जानेर पहिले पहिलेका मुमुक्षु अर्थात् मुक्ति चाहना गर्ने-हरुले पनि कर्म गरेका थिए। यस निमित्त, पूर्वपुरुषहरुले गरिएका अति-प्राचीन कर्म नै तिमी पनि गर।

किं कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिताः ॥
तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥१६॥

***हुन्छन् कवि[3] पनी मुग्ध[4] कर्माऽकर्म-विवेकमा[5],**
त्यै कर्म भन्छु जो जानी पर्दैनौ पापगर्तमा[6]।

यस विषयमा ठूला ठूला विद्वान्हरुलाई पनि भ्रम हुन्छ कि, कुन कर्म हो ? और कुन अकर्म हो ? यसैले त्यस्तो कर्म तिमीलाई बताउँछु कि जसलाई जानिलिनाले तिमी पापबाट मुक्त हुनेछौ।

कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥
अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहना कर्मणो गतिः ॥१७॥

---

१. मुक्ति चाहनेहरुले। २. पूर्व-पुरुखा। ३. विद्वान्हरू। ४. अलमल्ल। ५. कर्म र अकर्म छुट्ट्याउनामा। ६. पापको खाडलमा।

* पाठान्तर—कर्माऽकर्म नजानेर विद्वानै पनि मुग्ध छन्;
त्यै कर्म भन्छु जो जान्दा तिम्रा पापादि छुट्दछन्।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

रूप[1] के कर्मको[2] ? फेरि विकर्म[3] र अकर्मको[4] ?
जान्नुपर्दछ यो तत्त्व अगम्[5] छ गति[6] कर्मको ।

कर्मको गति गहन (जटिल) छ, यसो हुनाले 'कर्म के हो ? विकर्म अर्थात् विपरीत कर्म (पापकर्म) के हो ? अकर्म अर्थात् कर्म नगर्नु के हो ? यो सब राम्ररी बुझ्नुपर्दछ ।

कर्मण्यकर्म यः पश्येदकर्मणि च कर्म यः ।।
स बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ।।१८।।

अकर्म कर्ममा जस्ले देख्छ कर्म अकर्ममा,
त्यही हो बुद्धिमान्[7] योगी, त्यै कर्ता सर्वकर्ममा ।

कर्ताका भावको अनुसार कर्ममा अकर्म र अकर्ममा कर्म पनि जसलाई देखा पर्दछ, त्यो पुरुष सब मनुष्यमा ज्ञानी र त्यही युक्त अर्थात्–योगयुक्त औ संपूर्ण कर्म गर्ने पनि ठहर्दछ, (अर्थात्– कर्म गरिरहे पनि आसक्ति नलिई गर्ने हुनाले कर्ममा 'अकर्म' र कर्म नगरिरहे पनि इन्द्रियहरुबाट स्वभावैले एक एक कर्म भइरहेकाले 'कर्म' देख्ने अर्थात्– 'म केही गर्दिन' संझेर आसक्ति छोडी कर्म गर्ने पुरुष ज्ञानी, योगी र सबै कर्म गर्ने ठहर्दछ तापनि भाव बढिया हुनाले कर्मका बन्धन पाउँदैन) ।

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ।।
ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं तमाहुः पण्डितं बुधाः ।।१९।।

जो कर्मको शुरू गर्छ काम-संकल्प-वर्जित[8],
ज्ञानले[9] कर्म पोलेको त्यही हो योग्य पण्डित[10] ।

---

१. स्वरूप । २. शास्त्रविहित कर्मको । ३. शास्त्रनिषिद्ध पापकर्म । ४ कर्म नहुनुको । ५. बुझ्न नसकिने छ । ६. चाल । ७. कर्मयोगी । ८. फलको चाहनाले रहित । ९. ज्ञानरूपी अग्निले । १०. सत् र असत् छुट्ट्याउन सक्ने बुद्धि भएको ज्ञानी ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जसका समारंभ अर्थात् उद्योगहरु फलको इच्छाबाट रहित छन् र जसका कर्म ज्ञानरूपी अग्निले भस्म भएका छन्, त्यस्तो पुरुषलाई नै ज्ञानी पुरुषहरु 'पण्डित' भनेर बताउँदछन्।

त्यक्त्वा कर्मफलासंगं नित्यतृप्तो निराश्रयः ॥
कर्मण्यभिप्रवृत्तोऽपि नैव किञ्चित्करोति सः ॥२०॥

छोडी कर्मफलासक्ति[1], जो छ तृप्त[2], निराश्रय[3],
त्यो गरोस् तापनी कर्म केही गर्दैन निश्चय।

कर्मफलको आसक्ति छोडेर जो संधै तृप्त र निराश्रय छ अर्थात्–जो पुरुष, कर्मफलका साधनको आश्रय गर्ने यस्तो बुद्धि राख्दैन कि, 'फलानो कार्यको सिद्धिका निमित्त फलानो काम गर्दछु' तब भन्नुपर्दछ कि, त्यसले गर्न लागिरहेको भए पनि केही पनि गरेको ठहर्दैन।

निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥
शरीरं केवलं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्विषम् ॥२१॥

चित्त बाँधी, फलासक्ति नली, छोडी परिग्रह[4],
देहले कर्म[5] गर्दैमा पापको हुन्न[6] निग्रह।

फलको कामना (वासना) छोड्ने, चित्तलाई संयमन गर्ने र सारा संगलाई त्याग गर्ने यस्तो पुरुष, शरीर अर्थात्–शरीर या कर्मेन्द्रियहरु-बाट कर्म गर्दैमा पापभागी हुँदैन।

यदृच्छालाभसन्तुष्टो द्वन्द्वातीतो विमत्सरः ॥
समः सिद्धावसिद्धौ च कृत्वाऽपि न निबध्यते ॥२२॥

जो जे मिले पनी खुस्छ, [7]द्वन्द्व-मात्सर्यशून्य छ,
असिद्धि-सिद्धि सम[8] छ कर्मले त्यो अबद्ध[9] छ।

---

१. कर्मफलको कामना। २. परिपूर्ण। ३. यो मतलबले यो कर्म गर्छु भन्ने बुद्धि नलिने। ४. सङ्ग। ५. कर्मेन्द्रियहरुले गरिने कर्म। ६. सजाय। ७. सुखदुःखका जोडी र रिस नभएको। ८. बराबर। ९. बन्धनले रहित।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

संयोगवशले जो कुछ आइपर्दछ त्यसैमा सन्तोष लिने, ठण्डा-गरम, सुख-दुःख आदि द्वन्द्वहरुलाई सहने, रिस नलिने औ कर्मको सिद्धि र असिद्धिमा सम भाव राख्ने पुरुष कर्म गरेर पनि तिनका बन्धनबाट (पापपुण्यबाट) बांधिने हुँदैन ।

गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थितचेतसः ॥
यज्ञायाऽऽचरतः कर्म समग्रं प्रविलीयते ॥२३॥

जो मुक्त[1], सँङ्ग[2] छोडेर ज्ञानमा स्थिरचित्त[3] छ,
त्यो यज्ञकर्म गर्नेको सबै कर्म विलाउँछ ।

रागद्वेषले रहित, साम्यबुद्धिरूप ज्ञानमा स्थिरचित्त र केवल यज्ञकै निमित्त मात्र कर्म गर्ने, पुरुषका सारा कर्महरु (कर्मबन्धन) बिलाएर जान्छन् अर्थात् बन्धन हुँदैन ।

ब्रह्माऽर्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥
ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥२४॥

अर्पनू, होमिने, अँग्नि[4], होम्ने[5] यी ब्रह्म हुन् भनी,
'सर्व ब्रह्म' लिई बुद्धि, ब्रह्मैमा मिल्दछन् मुनि ।

अर्पण अर्थात् हवन गर्ने क्रिया 'ब्रह्म' हो, हवि अर्थात् होमिने द्रव्य 'ब्रह्म' हो, 'ब्रह्म' रूप-अग्निमा 'ब्रह्म' ले नै हवन गरिएको छ, यस प्रकारसँग जसका बुद्धिमा सबै कर्महरु 'ब्रह्ममय' छन्, त्यसलाई 'ब्रह्म' नै मिल्छ ।

दैवमेवाऽपरे यज्ञं योगिनः पर्युपासते ॥
ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुह्वति ॥२५॥

---

१. साम्य बुद्धि भएको पुरुष । २. आसक्ति । ३. एकाग्रचित्त ।
४. आगो । ५. होम गर्ने ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

देवोद्देश्य गरी कोही, योगी ता यज्ञ गर्दछन् ,
ब्रह्माग्निमा[1] पनी कोही, यज्ञैले[2] यज्ञ[3] गर्दछन् ।

कोही कोही कर्मयोगीहरु ब्रह्मबुद्धिको सट्टामा देवता इत्यादिको उद्देश्यले यज्ञ गर्दछन्, कोही योगी पूर्वोक्त प्रकारले यज्ञादि सब कर्म, यज्ञरूप उपायको द्वारा ब्रह्मरूप अग्निमा हवन गरिदिन्छन् ।

श्रोत्रादीनिन्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषु जुह्वति ।।
शब्दादीन्विषयानन्ये इन्द्रियाग्निषु जुह्वति ।।२६।।

कोही संयम[4]-आगोमा सारा इन्द्रिय होम्दछन् ,
कोही इन्द्रिय-आगोमा सारा विषय होम्दछन् ।

औ कोही योगी श्रोत्रादि अर्थात् कान, आँखा इत्यादि इन्द्रियहरुलाई संयमरूप अग्निमा होम गर्दछन् (रोक्दछन्), अरू कोही योगी इन्द्रियरूप अग्निमा इन्द्रियका शब्द आदि विषयलाई होम्दछन् अर्थात्— केही कुराको पनि चाहना गर्दैनन् ।

सर्वाणीन्द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चाऽपरे ।।
आत्मसंयमयोगाग्नौ जुह्वति ज्ञानदीपिते ।। २७ ।।

कोही इन्द्रियका कर्म[5], प्राणकर्म पनी सदा,
होम्दछन् ज्ञान[6]-सन्दीप्त, आत्मसंयम[7]-अग्निमा ।

अरु कुनै योगीहरु ध्येय-विषयद्वारा (ज्ञानद्वारा) प्रज्वलित, अध्यात्मरूप, योगाग्निमा ज्ञानेन्द्रियहरुका र प्राणवायुका कर्महरु (व्यापारहरुलाई) हवन गर्दछन् ।

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथाऽपरे ।।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः ।। २८ ।।

---

१. ब्रह्मरूपी आगोमा । २. यज्ञरूपी भगवान्‌का शरीरस्वरूप सारा जगत्‌का पदार्थले । ३. पूजन । ४. रोकनुरूपी आगोमा । ५. व्यापार । ६. ज्ञानले बलेको । ७. मन रोक्नुरूप योगाग्निमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

धनले र तपस्याले, योगले, ज्ञानले अरू,
कोही स्वाध्यायले यज्ञ, गर्दछन् ती व्रतीहरू[1]।

अरू कुनै व्रतधारी, संयमी पुरुषहरु कोही द्रव्यदान यज्ञ, कोही कृच्छ्र चान्द्रायण आदि तपस्यारूप यज्ञ, कोही चित्तवृत्ति निवारणद्वारा समाधिरूप यज्ञ, कोही नित्यकर्मानुष्ठानरूप पठन-पाठन यज्ञ, कोही ज्ञानरूप यज्ञ इत्यादि कैयौं यज्ञहरु गर्दछन्।

अपाने जुह्वति प्राणं प्राणेऽपानं तथाऽपरे ॥
प्राणापानगती रुद्ध्वा प्राणायामपरायणाः ॥ २९ ॥

प्राणापान-गती रोकी, प्राणायामी[2] स्वदेहमा[3],
अपान[4] प्राणमा होम्छन्, त्यस्तै प्राण[5] अपानमा।

कुनै प्रयत्नशील, तीक्ष्णव्रतधारी, प्राणायामी योगीहरु अपानवायुमा प्राणवायुको हवन गरेर 'पूरक' त्यस्तै प्राणमा अपानवायुको हवन गरेर 'रेचक' र प्राण औ अपान यी दुवैको गति (आवागमन) रोकेर 'कुंभक' नामका प्राणायाम गर्दछन्।

अपरे नियताहाराः प्राणान्प्राणेषु जुह्वति ॥
सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥ ३० ॥

होम्छन् अरू मिताहारी[6], प्राणमा प्राण अर्जुन !
यज्ञ जान्ने यज्ञले नै, पाप नास्ने सबै जन।

अरू कुनै योगीहरु आहारलाई नियमित गरेर अन्तस्करणवृत्तिमा प्राणेन्द्रियहरुको आहुति दिन्छन्; यी सबै यज्ञवेत्ता ज्ञानी यिनै यज्ञका द्वारा पापको नाश गर्दै,

---

१. परमात्माको व्रत लिने। २. प्राणायाम गर्ने। ३. आफ्नो शरीरमा। ४. भित्री श्वास। ५. बाहिरी श्वास। ६. परिमाणसँग खाने।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यज्ञशिष्टामृतभुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ॥
नाऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ! ॥ ३१ ॥

यज्ञ-शेष-सुधा[1] खाई पुग्छन् ब्रह्म सनातन[2],
त्यस्का छैनन् दुवै[3] लोक, यज्ञ गर्दैन जो जन ।

'यज्ञशेष-रूप अमृत' खाएर, सनातन ब्रह्ममा प्राप्त हुन्छन् । हे कुरु-श्रेष्ठ, अर्जुन ! यज्ञहीन (यज्ञ नगर्ने) व्यक्तिका निमित्त यो अल्पसुख भएको मनुष्यलोकमा पनि सफलता प्राप्त हुँदैन भने फेरि त्यसका निमित्त परलोकमा सुख कसरी मिल्न सक्ला ?

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुखे ॥
कर्मजान्विद्धि तान्सर्वानेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥

यस्ता यज्ञहरू धेरै वेदमा छन् सबै खुला,
ती कर्मैबाट निस्कन्छन्, यो जानी मुक्ति पाउला ।

यस्ता नानाप्रकारका यज्ञको वर्णन साक्षात् ब्रह्माका मुखबाट नै गरिएको हो । विचार राख कि, यी सबै यज्ञ कर्मबाट नै सिद्ध हुन्छन् । यो ज्ञान भएपछि तिमी मुक्त हुनेछौ ।

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ज्ञानयज्ञः परन्तप ! ॥
सर्वं कर्माऽखिलं पार्थ ! ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३ ॥

द्रव्ययज्ञ[4]-हरू-भन्दा, श्रेष्ठ ता ज्ञानयज्ञ छ;
सबै किसिमको कर्म ज्ञानमा नै समाप्त छ ।

हे परन्तप, पार्थ ! द्रव्यमय दैव आदि यज्ञभन्दा ज्ञानमय यज्ञ नै श्रेष्ठ छ, किनभने सब प्रकारका फलसहित यावत् कर्महरुको पर्यवसान (समाप्ति) ज्ञानमा नै हुन्छ ।

---

१. यज्ञशेषरूप अमृत । २. पहिलैदेखि नै भइरहेको नित्य । ३. यो र अर्को । ४. धनबाट गरिने यज्ञादि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

तद्विद्धि प्रणिपातेन परिप्रश्नेन सेवया ॥
उपवेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥

तिमीले सिक त्यो ज्ञान सेवा[1]-प्रश्न[2]-प्रणाम[3]ले,
ज्ञानोपदेश गर्नेछन् ती ज्ञानी तत्त्वदर्शि[4]ले।

यो मनमा राख कि, तिमी तत्त्वदर्शी ज्ञानीहरुको नगीच जाऊ र प्रणामप्रश्नसेवा गरेर ज्ञान सिक, तिनी तिम्रो भक्तिले प्रसन्न भएर तिमीलाई ज्ञानको उपदेश गर्नेछन् ।

यज्ज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं यास्यसि पाण्डव ! ॥
येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ ३५ ॥

जो जान्नाले तिमी यस्तै पर्दैनौ फेरि मोहमा,
संपूर्ण आफुमा देख्छौ, देख्नेछौ अथवा ममा ।

हे पाण्डव ! जुन ज्ञान पाएर फेरि तिमीलाई यस्तो मोह हुनेछैन, औ जुन ज्ञानको योगले सारा प्राणीलाई आफूबाट अभिन्न देखेर त्यसपछि सबैलाई ममा पनि देख्नेछौ ।

अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥
सर्वं ज्ञानप्लवेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥

पापीभन्दा पनी बढ्ता छौ भने पनि आखिर,
ज्ञानरूपी डुँगा[5]ले नै तरौला पाप-सागर[6]।

सब पापीभन्दा यदि ज्यादा नै अधिक, पापकर्म गर्ने पापी छौ भने पनि त्यो ज्ञानरूपी डुँगाको सहाराले नै तिमी पापसागरको पार जानेछौ ।

यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ! ॥
ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भस्मसात्कुरुते तथा ॥ ३७ ॥

---

१. चाकरी । २. सोधनी । ३. नमस्कार (पाउपर्नु) । ४. वास्तविक तत्त्व देख्ने पुरुष । ५. नाउ जहाजले । ६. पापरूपी महासागर ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वलेका अग्निले जस्तो काठ सारा डढाउँछ,
ज्ञानाग्निले[1] पनि त्यस्तै सारा कर्म[2] जलाउछ।

हे अर्जुन ! बलेका अग्निले काठहरुलाई जसरी भस्म गर्दछ; त्यस्तै यो ज्ञानरूप अग्निले पनि सब कर्मलाई अर्थात् पापपुण्यरूप बन्धनहरुलाई जलाइदिन्छ ।

न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ॥
तत्स्वयं योगसंसिद्धः कालेनाऽऽत्मनि विन्दति ॥ ३८ ॥

ज्ञान जस्तो कुनै छैन पवित्र यस लोकमा,
त्यो ता समयले[3] योगी[4] आफै पाउँछ आफुमा।

यस संसारमा ज्ञानले समान पवित्र वस्तु अरू कुनै छैन । मोक्षको इच्छा राख्ने योगीलाई कर्मयोग सिद्ध भएपछि मौकाले आपसे आप त्यो आत्मज्ञान प्राप्त हुन आउँदछ ।

श्रद्धावान् लभते ज्ञानं मत्परः संयतेन्द्रियः ॥
ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाऽधिगच्छति ॥ ३९ ॥

मैमा तत्पर[5], श्रद्धालु, संयमी[6] ज्ञान पाउँछ,
ज्ञान पाएपछि चाँडै ठूलो शान्ति उदाउँछ।

जो श्रद्धावान् पुरुष इन्द्रियहरुलाई वशमा राखेर गुरुजनका आज्ञाको पालन र सेवा गरी त्यही ज्ञानको पछि लाग्दछ, त्यसले ज्ञान पाएर चाँडै नै शान्ति पाउँछ अर्थात् मुक्ति पाउँछ ।

अज्ञश्चाऽश्रद्दधानश्च संशयात्मा विनश्यति ॥
नाऽयं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ॥ ४० ॥

---

१. ज्ञानरूपी अग्निले । २. कर्मवन्धन । ३. टाइमले । ४. निष्काम कर्म गरी सिद्ध भएको पुरुष । ५. एकाग्रता लिएको । ६. इन्द्रियहरूलाई वश गर्ने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

श्रद्धा[१]-विहीन, अज्ञानी संशयी[२]को विनाश छ,
न त्यस्को छ दुवै लोक, न त्यस्को सुख खास छ।

परन्तु, ज्ञान र श्रद्धा नभएको शंकाधारी पुरुष नष्ट हुन्छ। सन्देह मान्ने व्यक्तिको यो लोक वा परलोक कहीं असल हुँदैन। त्यसलाई सुख पनि मिल्दैन।

योगसंन्यस्तकर्माणं ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥
आत्मवन्तं न कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ! ॥ ४१ ॥

योगले कर्म[३] नासेको, ज्ञानले नष्ट[४]-संशय,
आत्मज्ञ[५]लाई ती कर्म बन्ध छैनन् धनञ्जय[६] !

हे धनञ्जय ! जसले कर्मयोगको आश्रय गरेर ईश्वरमा कर्महरु समर्पण गरेको छ, औ ज्ञानले जसका सब सन्देह मेटिएका छन्, त्यस्तो आत्मज्ञानी पुरुषलाई कर्मका पाप-पुण्यरूप बन्धनले बाँध्न सक्दैनन्।

तस्मादज्ञानसंभूतं हृत्स्थं ज्ञानासिनाऽऽत्मनः ॥
छित्त्वैनं संशयं योगमातिष्ठोत्तिष्ठ भारत ! ॥ ४२ ॥

तस्मात्[७] अज्ञानले जन्य[८] सन्देह मनको सब
ज्ञान[९]-तर्वारले काटी योग[१०] ली उठ पाण्डव !

हे भारत ! यस निमित्त आफ्नो हृदयमा रहेको र अज्ञानबाट उत्पन्न भएको यो सन्देहलाई ज्ञानरूप तरवारले काटेर कर्मयोगको आश्रय गर, अनि युद्धका निमित्त खडा होऊ अर्थात् तैयार होऊ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे श्रीकृष्णार्जुन-संवादे 'ज्ञान-कर्म-संन्यास-योगः' चतुर्थोऽध्यायः।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'ज्ञानकर्मसंन्यासयोग' ४

---

१. श्रद्धा नभएको। २. हो वा होइन भनी मनमा सन्देह लिने। ३. कर्मबन्धन। ४. मनको मैलापन नासेको। ५. आत्मज्ञानीलाई। ६. उत्तरकुरुबाट धन जिती ल्याउने। ७. त्यसकारण। ८. उत्पन्न भएको। ९. ज्ञानरूपी तरवारले। १०. निष्काम कर्मयोग।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

ज्ञानसंन्यास-योग ५

अर्जुन उवाच—

संन्यासं कर्मणां कृष्ण ! पुनर्योगं च शंससि ॥
यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि सुनिश्चितम् ॥ १ ॥

[1]संन्यास, [2]कर्म-दोटैको गर्नुभो यो [3]प्रशंसन ,
यिन्मा एकै भलो जो छ, त्यो आज्ञा होस् जनार्दन !

अर्जुनले सोधे—हे कृष्ण ! कहिले संन्यास र कहिले कर्मयोग अर्थात् कर्म गरिरहनाको मार्गलाई नै उत्तम बताउनुहुन्छ, अब मलाई निश्चय गरेर एकै मार्गको उपदेश गर्नुहोस्, जो यी दुइमा मेरा निमित्त ज्यादा नै श्रेयस्कर (कल्याण गर्ने) हुन्छ ।

भगवानुवाच—

संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयसकरावुभौ ॥
तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते ॥ २ ॥

कर्मयोग र संन्यास दुवै छन् [4]मुक्ति-दायक ,
तर संन्यासभन्दा[5] त कर्मयोगै छ लायक ।

भगवान्ले भन्नुभयो—कर्मसंन्यास र कर्मयोग यी दुवै मार्ग मोक्ष प्राप्त गराउने हुन् ; तर मोक्षतर्फको दृष्टिले दुवैको योग्यता समान भएमा पनि यी दुइमा कर्मसंन्यासभन्दा कर्मयोगको योग्यता विशेष छ ।

---

१. ज्ञानयोग । २. कर्मयोग । ३. तारीफ । ४. मुक्ति दिने । ५. केही पनि कर्म नगरी हातखुट्टा बाँधेर चुपचाप रहनुरूप संन्यास ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ।।
निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो ! सुखं बन्धात्प्रमुच्यते ।। ३ ।।

[1]संन्यासी हो उही जस्मा न ता द्वेष[2] न चाह छ ,
त्यो [3]द्वन्द्वहीन योगीको सहजै बन्ध छुट्‌दछ ।

हे महाबाहु ! जो केहीको पनि द्वेष र केहीको प्रेम पनि गर्दैन, त्यस पुरुषलाई कर्म गरिरहे पनि नित्यसंन्यासी संज्ञनुपर्दछ, किनभने जो सुख-दुःख आदि द्वन्द्वधर्मबाट छुटेको होस् ता त्यो सहजैसित कर्मका सब बन्धनबाट मुक्त भएको हुन्छ ।

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।।
एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ।। ४ ।।

सांख्य[4], योग पृथक् भन्ने अज्ञ[5] हुन्, विज्ञ[6] होइनन् ,
जाने राम्रो गरी यौटा दोटैको फल पाउँछन् ।

मूर्खहरु भन्दछन् कि सांख्य (कर्मसंन्यास) र योग (कर्मयोग) भिन्न भिन्न हुन्; परन्तु पण्डितहरु यस्तो भन्दैनन्, कुनै पनि एक मार्गको राम्ररी आचरण गर्नाले दुवैको फल पाइन्छ ।

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।।
एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्यति ।। ५ ।।

सांख्यले पाइने स्थानँ योगले पनि मिल्दछ,
[7]सांख्य, योग दुवै एकै जो देख्छ उहि देख्दछ ।

जुन मोक्षस्थानमा, सांख्यमत लिनेहरु पुग्दछन्, त्यहीं कर्मयोगी पनि

---

१. कर्म गरे पनि खास संन्यासी । २. निन्दा । ३. रिसराग नभएको ।
४. कर्मसंन्यास । ५. केटाकेटीको बुद्धि भएका मूढ । ६. विशेष जान्ने पण्डित । ७. ब्रह्मपद ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पुग्दछन् , यस निमित्त यी दुवै मार्ग (सांख्य र योग) एकै हुन्; जसले यस्तो जान्यो त्यसैले वास्तविक तत्त्व पहिचान्यो ।

संन्यासस्तु महाबाहो ! दुःखमाप्तुमयोगतः ॥
योगयुक्तो मुनीर्ब्रह्म न चिरेणाऽधिगच्छति ॥ ६ ॥

कर्मयोग-विना पार्थ ! हुन्छ संन्यास दुष्कर[1],
योगयुक्त[2], मुनि, ज्ञानी ब्रह्म पाउँछ सत्वर[3]।

हे महाबाहु ! योग अर्थात् कर्म नगरी संन्यासलाई प्राप्त गर्न मुश्किल पर्दछ; जो मुनि कर्मयुक्त भयो, त्यसलाई ब्रह्मको प्राप्ति हुनामा विलंब लाग्दैन ।

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेन्द्रियः ॥
सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ ७ ॥

मन, इन्द्रिय जो जित्छ, आत्मैमा सब देख्दछ;
त्यो शुद्ध कर्मयोगी ता कर्म गर्दा अलिप्त[4] छ ।

जो कर्मयोगले युक्त भएको छ, जसको अन्तःकरण शुद्ध छ, जसले आफ्ना मन र इन्द्रियलाई जितिलिएको छ र सब प्राणीको आत्मा नै जसको आत्मा भएको छ, त्यो योगी, सब कर्म गरोस् तापनि, कर्मका पुण्य-पापबाट अलिप्त (फरक) रहन्छ ।

नैव किञ्चित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ॥
पश्यञ्छृण्वन्स्पृशञ्जिघ्रन्नश्नन्गच्छन्स्वपञ्श्वसन् ॥८॥

देखी, सुनी, सुँघी, छोई, खाई, सास लिई, अनि
हिंडी, बोली, लिई, छाडी, चिंली, हेरी, सुती पनि ।

प्रलपन्विसृजन्गृह्णन्नुन्मिषन्निमिषन्नपि ॥
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥ ९ ॥

---

१. मुश्किल । २. निष्काम कर्मयोगी । ३. चाँडो । ४. बन्धनरहित ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

'आफ्ना काम सबै गर्छन् यी इन्द्रिय, भनीकन
संझेर, तत्त्ववित्[1], योगी[2] ठानोस् 'केही म गर्दिन'।

योगयुक्त, तत्त्ववेत्ता पुरुषले संझनुपर्दछ कि, 'म केही पनि गर्दिन', औ हेर्नु, सुन्नु, सुङ्नु, खानु, हिंड्नु, सुत्नु, सास फेर्नु, बोल्नु, छोड्नु, पक्रनु, आँखाका पलक खोल्नु र बन्द गर्नु इत्यादिमा पनि यस्तो बुद्धि राखेर व्यवहार गरोस् कि, केवल इन्द्रियहरु आफ्ना-आफ्ना विषय-हरुमा चलिरहेका छन् ।

ब्रह्मण्याध्याय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ॥
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाऽम्भसा ॥ १० ॥

ब्रह्ममा कर्म अर्पेर, फल छोडी, गरी सधैं,
लिपिन्न पापले योगी, जलले पद्मपत्र[3] झैं।

जुन योगी, ब्रह्ममा अर्पण गरेर आसक्तिरहित कर्म गर्दछ, त्यसलाई त्यस्तै गरी पाप टांसिन सक्दैन, जस्तो कि कमलका पातमा पानी टांसिदैन ।

कायेन मनसा बुद्धया केवलैरिन्द्रियैरपि ॥
योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वाऽऽत्मशुद्धये ॥११॥

देहेन्द्रियै-मनोबुद्धि सबले कर्म केवल,
शुद्धि-खातिरमा योगी गर्छन् छोडी सबै फल ।

यस कारण, कर्मयोगी 'म गर्ने हुँ' भन्ने यस्तो अहंकारी बुद्धि नलिईकन खालि शरीरले, मनले, बुद्धिले र इन्द्रियहरुले पनि आसक्ति (कामना) छोडेर आत्मशुद्धिका निमित्त कर्म गरिरहन्छन् ।

युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥
अयुक्तः कामकारेण फले सक्तो निबध्यते ॥ १२ ॥

१. तत्त्व जान्ने । २. कर्मयोगी । ३. कमलको पात । ४. शरीर–इन्द्रिय-मन-बुद्धि ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

योगी छोडी कर्मफल, ब्रह्मको शान्ति पाउँछ,
फलेच्छा ली, गरी कर्म, कुयोगी बन्ध पाउँछ।

जो योगयुक्त भएको छ, त्यो योगी कर्मका फल छोडेर अन्तःकरणमा पूर्ण-शान्ति पाउँदछ; जो योग युक्त छैन, त्यो कामनाले फलको विषयमा आसक्ति लिएर कर्म गर्दछ र पुण्यपापबाट बाँधिने हुन्छ।

सर्वकर्माणि मनसा संन्यस्याऽऽस्ते सुखं वशी ॥
नवद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न कारयन् ॥ १३ ॥

मनले कर्म छोडेको, [१]वशी, देही[२] रमाउँछ;
नउ-ढोके शहरमा न गर्छ, न गराउँछ।

सब कर्महरुलाई प्रत्यक्षै बाहिरी तवरबाट होइन कि, मनले मात्र संन्यास (ईश्वरमा समर्पण) गरेर, जितेन्द्रिय, देहवान्, पुरुष नौढोका भएको यो शरीररूपी शहरमा न केही गर्दछ, न त केही गराउँदछ र आनन्दपूर्वक बसिरहन्छ।

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ॥
न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ १४ ॥

लोकको [३]कर्तृता, कर्म, [४]फलसंयोग [५]वस्तुतः,
आत्माले सृष्टि गर्दैन स्वाभावैले छ यो स्वतः[६]।

आत्मा या परमेश्वरले जनहरुका कर्तृत्वलाई, तिनका कर्मलाई र तिनीहरुमा प्राप्त हुने कर्मफलका संयोगलाई पनि निर्माण (रचना) गर्दैन, स्वभाव अर्थात् प्रकृतिले नै सब कुछ गराउँदछ।

नादत्ते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ॥
अज्ञानेनाऽऽवृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥१५॥

---

१. बस्ने र इन्द्रियदमन गर्ने। २. जीवात्मा। ३. कर्तापना। ४. कर्मफल जुटाउनु। ५. वास्तविक। ६. आपसे आप प्रकट।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

कसैको धर्म वा पाप आत्माले लिन्न अर्जुन !
छोपी अज्ञानले ज्ञान मोहमा छन् सबै जन ।

सर्वव्यापी परमात्माले कसैको पाप वा पुण्य पनि लिंदैन, ज्ञानको माथि अज्ञानको पर्दा परिरहेको हुनाले (अर्थात् मायाले) सब प्राणीहरु केवल मोहमा लुट्पुटिएका छन् ।

ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशितमात्मनः ॥
तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥

जस्को नासिन्छ अज्ञान आत्माका ज्ञानले सब ,
सूर्य झैं तिनको ज्ञान उज्यालो गर्छ त्यो पद[1] ।

परन्तु ज्ञानले जसको यो अज्ञान नष्ट भएको छ, तिनका निमित्त तिनैको ज्ञानैले परमार्थ तत्त्वलाई सूर्यकै समान प्रकाशित गरिदिन्छ ।

तद्बुद्धयस्तदात्मानस्तन्निष्ठास्तत्परायणाः ॥
गच्छन्त्यपुनरावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥

जो त्यही तत्त्वमा बुद्धि, मन, निष्ठादि[2] राख्दछन् ;
ज्ञानले पाप फालेका ती ज्ञानी मुक्ति पाउँछन् ।

त्यस परमार्थ तत्त्वमा जसको बुद्धि रँगिएको छ, उहीं जसको अन्तःकरण रमाएको छ र जो तन्निष्ठ, त्यस्तै तत्परायण भएका छन् , तिनका पापहरु ज्ञानले सब धोइन्छन् र तिनीहरु फेरि जन्म लिंदैनन् ।

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ॥
शुनि चैव श्वपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ॥ १८ ॥

गाई, हात्ती र चाण्डाल, कुत्ता, सर्वज्ञ[3] बाहुन ,
ज्ञानीका दृष्टिमा[4] एकै ठहर्छन् बुझ अर्जुन ! *

---

१. मोक्षपदवी । २. स्थिति, इत्यादि । ३. सब जान्ने ज्ञानी । ४. नजरमा ।

* पाठान्तर—विद्या विनयले युक्त विप्र, गो, हस्ति, कुक्कुर ,
चाण्डालतकमा हुन्छन् समदर्शी यतीश्वर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पण्डित अर्थात् ज्ञानीहरुको दृष्टि, विद्या र नम्रता इत्यादि गुणले युक्त भएको ब्राह्मण, गाई, हात्ती, कुकुर र चाण्डाल– यी सबैका विषयमा समानै (एकनासै) रहन्छ ।

इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ।। १९ ।।

यहीं तिन्ले जिते सृष्टि[१] मन जो सम राख्दछन् ,
समै[२] छ ब्रह्म निर्दोषी, तस्मात्[३] ती ब्रह्मनिष्ठ[४] छन् ।

यसै गरी जसको साम्यावस्थामा स्थिर भएको छ, तिनी यहींको यहीं नै अर्थात् मरणको प्रतीक्षा नगरेर, मृत्युलोकलाई जित्छन्, किनभने ब्रह्म निर्दोषी र सम छ, यस कारण यी साम्यबुद्धि भएका पुरुष सधैं ब्रह्मसा रहेर यसै लोकमा ब्रह्मभूत (ब्रह्मरूप) हुन्छन् ।

न प्रहृष्येत्प्रियं प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाऽप्रियम् ।।
स्थिरबुद्धिरसंमूढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः ।। २० ।।

जो प्रिया-ऽप्रिय पाएमा न खुशी, न त दिक्क भो,
स्थिरबुद्धि[५] विवेकी त्यो ब्रह्मवित्[६] ब्रह्ममा रह्यो ।

जो प्रिय अर्थात् इष्ट वस्तु पाउँदा प्रसन्न पनि हुँदैन र अनिष्ट आइपर्दा खिन्न पनि हुँदैन, यसरी जसको बुद्धि स्थिर भएर मोहमा फसेको छैन, त्यही ब्रह्मवेत्तालाई ब्रह्ममा रहेको भनी संज्ञ ।

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विन्दत्यात्मनि यत्सुखम् ।।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षयमश्नुते ।। २१ ।।

बहिर्विषयनिर्लोभी[७] जो आत्मसुख[८] पाउँछ,
त्यै ब्रह्मयुक्त योगीमा अक्षय्य[९] सुख[१०] आउँछ ।

---

१. संसार । २. सबैमा समान । ३. त्यस कारण । ४. ब्रह्ममा रहेका । ५. स्थितप्रज्ञः । ६. ब्रह्मतत्त्व जान्ने । ७. विषयोपभोगमा लोभ नभएको । ८. भित्री आनन्द । ९. कहिल्यै ननासिने । १०. मोक्ष ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

बाह्य पदार्थहरुको इन्द्रिहरुसँग हुने संयोगमा अर्थात् विषयोपभोगमा जसको मन आसक्त छैन, त्यसलाई नै आत्मसुख मिल्दछ र त्यो ब्रह्मयुक्त पुरुष अक्षय सुखको अनुभव गर्दछ ।

ये हि संस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ॥
आद्यन्तवन्तः कौन्तेय ! न तेषु रमते बुधः ॥ २२ ॥

बहिर्विषयका भोग दुःखकारण छन् ठुला,
आउने, नासिने यिन्मा कुन विद्वान् रमाउला ?

हे कौन्तेय ! बाहिरी पदार्थहरुका संयोगबाट नै उत्पन्न हुने, सारा सुख दुःखादि भोगको आदि र अन्त्य छ, अर्थात् आउनासाथ नासिन्छन्, यसैले तिनीहरु दुःखका नै कारण हुन्; तिनीहरुमा पण्डितहरु रमाउँदैनन् (त्यस्तोमा आसक्ति लिंदैनन्) ।

शक्नोतीहैव यः सोढुं प्राक्शरीरविमोक्षणात् ॥
कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी नरः ॥ २३ ॥

जो काम-क्रोधको वेग यो शरीर छँदातक
सहन्छ,[1] लोकमा त्यै हो योगी[2] र सुख-साधक[3] ।

शरीर छुट्नुभन्दा पहिले अर्थात् मरणपर्यन्त कामक्रोधबाट उत्पन्न हुने वेगलाई यस लोकमा नै सहनुमा इन्द्रियसंयमनद्वारा जो समर्थ हुन्छ त्यही पुरुष युक्त (कर्मयोग-युक्त) र त्यही सच्चा सुखी हो ।

योऽन्तःसुखोऽन्तरारामस्तथाऽन्तर्ज्योतिरेव यः ॥
स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति ॥ २४ ॥

भित्रै[4] सुखी, खुशी जो छ, जो भित्री-ज्योति पाउँछ,
त्यै ब्रह्मभूत[5] ब्रह्मज्ञ,[6] योगी[7] निर्वाण[8] पाउँछ ।

१. इन्द्रियहरु रोकेर सहन समर्थ हुन्छ । २. कर्मयोगी । ३. सुख सिद्ध गर्ने । ४. अन्तःकरणमा नै । ५. ब्रह्मस्वरूप । ६. ब्रह्मज्ञानी । ७. निष्काम कर्मयोगी । ८. ब्रह्ममा लीन हुने मोक्ष ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यस प्रकार बाह्य सुखको अपेक्षा नगरेर, जो अन्तःकरणमा नै सुखी होला, जो आपसे आप आराम पाउन लाग्ला, यस्तै जसलाई भित्री ज्योति मिल्ला, त्यो कर्मयोगी ब्रह्मरूप हुन्छ, फेरि त्यसलाई नै ब्रह्मनिर्वाण अर्थात् ब्रह्ममा लीन हुनुरूप मोक्ष प्राप्त हुन्छ ।

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ॥
छिन्नद्वैधा यतात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥

द्वन्द्व[1] छोडी, यतात्मा[2] भै, सबैको हित चाहने,
निष्पाप[3] ऋषि हुन् खास ब्रह्मनिर्वाण पाउने ।

जुन ऋषिहरुको द्वन्द्वबुद्धि छुटेको छ अर्थात् जसले यो तत्त्व जानेका छन् कि सब ठाउँमा परमेश्वर एकनास हुनुहुन्छ, जसका पाप नष्ट भएका छन् र जो आत्मसंयमबाट सब प्राणीको हित गर्नामा रत भएका छन्, तिनीलाई यो ब्रह्मनिर्वाणरूप मोक्ष मिल्दछ ।

कामक्रोधवियुक्तानां यतीनां यतचेतसाम् ॥
अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदितात्मनाम् ॥ २६ ॥

कामक्रोधादिले शून्य, आत्मज्ञ[4], मन रोकने
मुनिको ब्रह्मनिर्वाण पासैमा हुन्छ आउने ।

कामक्रोधले रहित, आत्मसंयम गर्ने, आत्मज्ञानले युक्त भएका, यति (मुनि) हरुले नगीचमा नै राखिएको जस्तो भएर बसी बसी ब्रह्मनिर्वाण मोक्ष पुगिने हुन्छ ।

स्पर्शान्कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवाऽन्तरे भ्रुवोः ॥
प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाऽभ्यन्तरचारिणौ ॥ २७ ॥

बाहिरै बाहिरी-स्पर्श[5], चक्षु भ्रूमध्यमा[6] गरी,
मिलाई नासिका[7] भित्रै 'प्राणा-ऽपान'[8] बराबरी ।

१. द्वित्व–बुद्धि । २. मन रोकावट गर्ने । ३. पाप नभएका । ४. आत्मज्ञानी । ५. इन्द्रियका सुखदुःख दिलाउने संयोग । ६. आखीभौंको बीचमा । ७. नाक । ८. भित्र र बाहिरको प्राणवायु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

जितेन्द्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥
विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥

दशेन्द्रिय-मनो-बुद्धि बाँधेको, मुक्तितत्पर[1],
कामे[2]-क्रोधादिले हीन, जो हो, त्यो मुक्त हो नर[3]।

इन्द्रियहरुका सुख-दुःखदायक संयोगबाट अलग भएर, दुवै आँखी-भौंको बीचमा दृष्टि जमाएर, नाकबाट बहने प्राण र अपानलाई सम गरेर, जसले इन्द्रिय, मन, र बुद्धिहरुलाई संयम (कायम) राखेको छ; त्यस्तै जसका डर इच्छा-क्रोध सब छुटेका छन्, त्यो मोक्षपरायण मुनि सदा-सर्वदा मुक्त नै हो ।

भोक्तारं यज्ञतपसां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥
सुहृदं सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां शान्तिमृच्छति ॥ २९ ॥

तपस्या, यज्ञको भोक्ता[4], यावत्कै मित्र, ईश्वर[5],
मलाई संझने योगी पाउला शान्ति सुस्थिर[6]।

जो मलाई नै यज्ञहरु र तपस्याहरुको भोग गर्ने, स्वर्गादि सबै लोकको अधिपति, यस्तै सब प्राणीहरुको सुहृत् (भलो चाहने मित्र) पनि संझन्छ त्यस पुरुषले नै शान्ति पाउँछ ।

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'ज्ञानसंन्यासयोगः'
पञ्चमोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'ज्ञानसंन्यासयोग' ५

---

१. मुक्तिमा लागिपरेको । २. कामना, रिस, डर । ३. मनुष्य । ४. भोग गर्ने । ५. स्वामी । ६. कहिल्यै नबिग्रने ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

ध्यानयोग ६

भगवानुवाच—

अनाश्रितः कर्मफलं कार्यं कर्म करोति यः ॥
स संन्यासी च योगी च न निरग्निर्न चाक्रियः ॥

फल[1] छोडी, स्वकर्तव्य[2] गर्ने, 'संन्यस्त[3]' 'युक्त[4]' हो ;
हुन्न योगी र संन्यासी अग्नि[5]-कर्तव्य छोड्छ जो[6] ।

भगवान्‌ले भन्नुभयो—कर्मफलको आश्रय नगरेर अर्थात् मनमा फलाशालाई टिक्न नदिएर, जो शास्त्र-अनुसार आफ्नो विहित कर्तव्य कर्म गर्दछ, त्यही संन्यासी र त्यही योगी हो अग्निहोत्रादि वा अरू केही कर्म नगरी चुपचापै बसिरहने पुरुष पनि सच्चा संन्यासी र योगी ठहर्दैन ।

यं संन्यासमिति प्राहुर्योगं तं विद्धि पाण्डव ! ॥
न ह्यसंन्यस्तसंकल्पो योगी भवति कश्चन ॥ २ ॥

जस्लाइ भन्छन् संन्यास 'योग' हो त्यहि अर्जुन !
विना संकल्पको[7] त्याग योगी हुन्न कुनै जन ।

हे पाण्डव ! जसलाई संन्यास भन्दछन्, त्यसैलाई कर्मयोग संज्ञ,

---

१. कामना । २. आफ्नो कर्तव्य कर्म । ३. संन्यासी । ४. योगी ।
५. अग्निहोत्रादि र स्वकर्तव्य कर्म । ६. जुन पुरुष । ७. फलेच्छाको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

किनभने, संकल्प अर्थात् काम्यबुद्धिरूप फलाशालाई संन्यास (ईश्वरार्पण) नगरी कोही पनि कर्मयोगी हुन सक्दैन ।

आरुरुक्षोर्मुनेर्योगं कर्म कारणमुच्यते ॥
योगारूढस्य तस्यैव शमः कारणमुच्यते ॥ ३ ॥

योगेच्छु[1] मुनिको निंति कर्म हो शम-कारण;
योग-सिद्ध भई त्यस्को शम हो कर्म-कारण[2] ।

कर्मयोगमा आरूढ हुन इच्छा राख्ने मुनिका निमित्त कर्मलाई शमको कारण अर्थात साधन (सहाय) बताइएको छ, औ त्यही पुरुष योगारूढ अर्थात् पूर्णयोगी भइसकेमा त्यसका निमित्त शम (शान्ति) चाहिं कर्मको साधन हुन्छ भनेर बताइएको छ ।

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु न कर्मस्वनुषज्जते ॥
सर्वसंकल्पसंन्यासी योगारूढस्तदोच्यते ॥ ४ ॥

आसक्ति छोडला जस्ले इन्द्रियार्थ[3] र कर्ममा[4],
सारा [5]संकल्पले हीन[6] त्यो चढ्यो पूर्णयोगमा ।

किनभने, जब त्यो पुरुष इन्द्रियका शब्द-स्पर्श आदि विषयहरुमा र कर्महरुमा अनुषक्त (आसक्ति भएको) हुँदैन, त्यस्तै सब संकल्प अर्थात् काम्यबुद्धिरूप फलाशाको (प्रत्यक्ष कर्मको होइन) संन्यास गर्दछ, तब त्यसलाई योगारूढ (योगमा चढिसकेको) भन्दछन् ।

उद्धरेदात्मनाऽऽत्मानं नात्मानमवसादयेत् ॥
आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरात्मैव रिपुरात्मनः ॥ ५ ॥

---

१. योग लिन इच्छा गर्ने । २. पाठान्तर जस्तै—

योगेच्छु मुनिले योग लिंदा कर्म छ कारण;
योग पाएपछि त्यस्को शम हो मुक्ति-कारण ।

३. इन्द्रियहरुका विषय । ४. कर्मफलमा । ५. कामनाले । ६. रहित भएको ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

गर्नू उद्धार आफैले आफूलाई नगाडनू,
आफै हो आफनो मित्र, आफै हो शत्रु आफनू।

मनुष्य आफ्नो उद्धार आफैले गरोस्, आफैले आफूलाई कहिल्यै गिर्न नदेओस्, किनभने हरेक मनुष्य आफै आफ्नो बन्धु अर्थात् सहायक मित्र अथवा आफै आफ्नो शत्रु पनि हुन्छ।

बन्धुरात्माऽऽत्मनस्तस्य येनाऽऽत्मैवाऽऽत्मना जितः ॥
अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेताऽऽत्मैव शत्रुवत् ॥ ६ ॥

त्यो आफ्नै बंन्धु[1] हो आफै जो आफ्नै मन जित्तछ;
जो आफुलाई जान्दैन त्यो आफ्नै शत्रुतुल्य छ।

जो खुद आफै आफ्नो मन (अन्तःकरण) लाई जित्छ (वशमा राख्दछ) त्यो खुद आफै आफ्नो मित्रसमान छ, जसले मनलाई आफ्नो अधीनमा राख्न सकेको छैन, त्यो खुद आफै आफूसँग नै शत्रुसमान वैरभाव गर्दछ।

जितात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ॥
शीतोष्ण-सुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ ७ ॥

शीतोष्ण-दुःखसुखमा त्यस्तै मानापमानमा,
प्रशान्त[2], विजितात्माको[3] फुर्छ ब्रह्म[4] समाधिमा।

जसले शीत-उष्ण, सुख-दुःख र मान-अपमानमा समेत एकनास शान्ति लिएको छ र आफ्नो अन्तःकरणलाई पनि अधीनमा राखेको छ, त्यस्ता योगीको समाधिमा परब्रह्मको स्फुरण (झल्का) अवश्यमेव पर्दछ।

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेन्द्रियः ॥
युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकाञ्चन ॥ ८ ॥

---

१. मित्र। २. शान्ति लिने। ३. मन जित्नेको। ४. परमात्मा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

ज्ञान-विज्ञानले तृप्त[1], कूटस्थ[2], नियतेन्द्रिय[3],
शिला[4]-स्वर्ण समै देख्ने, हो योगी युक्त[5] चिन्मय[6] ।

जसको आत्मा (अन्तःकरण) ज्ञान र विज्ञान (विविध ज्ञान) ले तृप्त भएको होस्, जसले आफ्ना इन्द्रियहरूलाई जितेको होस्, जो मूलप्रकृतिमा पुगेर माटो सुन र पत्थरमा भेदभाव नदेख्ने होस्, त्यही कर्मयोगी पुरुषलाई 'युक्त' अर्थात् सिद्धावस्थामा पुगेको भनी बताउँछन् ।

सुहृन्मित्रार्युदासीनमध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ॥
साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ ९ ॥

मित्र, वैरी, उँदासीन[7], मध्यस्थ[8], द्वेष्यं[9], बन्धुमा,
पापी र साधुमा तुल्यै[10] देख्ने हो श्रेष्ठ लोकमा ।

सुहृत्, मित्र, शत्रु, उदासीन, मध्यस्थ, द्वेष्य, बान्धव, साधु, दुष्टहरुको विषयमा पनि जसको बुद्धि सम भएको छ (बराबर ठान्दछ) त्यही पुरुष विशेष योग्यताको ठहर्दछ ।

योगी युञ्जीत सततमात्मानं रहसि स्थितः ॥
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिग्रहः ॥ १० ॥

आशा संग्रहं[11] छोडेर, राखी चित्त अधीनमा,
एकान्तमा बसी योगी गरोस् अभ्यास योगमा ।

योगीले एकान्तमा एक्लै बसेर चित्त र अन्तःकरणलाई संयम गरोस्, कुनै पनि काम्यवासनाहरुलाई नराखेर, परिग्रह अर्थात् नाशवान्लाई छोडी, निरन्तर आफ्नो योगाभ्यासमा लागिपरोस् ।

---

१. परिपूर्ण । २. मूल प्रकृतिमा पुगेको । ३. इन्द्रियविजयी । ४. ढुंगो र सुन । ५. योगमा चढेको । ६. चिद्ब्रह्मस्वरूप । ७. भलो बुरो केही नचाहने । ८. भलो चाहने । ९. निन्दा गर्नयोग्य । १०. समान । ११. नाश हुने पदार्थ ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।।
नात्युच्छ्रितं नाऽतिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ।। ११ ।।

न त अग्लो, न ता होचो, चैल[1]-चर्म-कुशोत्तर,
पवित्र[2]-स्थानमा राखी आफ्नो आसन सुस्थिर[3];

योगाभ्यासी पुरुषले पवित्र स्थानमा आफ्नो स्थिर आसन राखोस्, जो कि न त ज्यादा ऊचो होस् न त नीचो; त्यसमा पहिले कुश, त्यसमाथि मृगछाला र त्यसमाथि वस्त्र (तन्ना) बिछ्याओस् ।

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।।
उपविश्याऽऽसने युञ्ज्याद्योगमात्मविशुद्धये ।। १२ ।।

चित्त-इन्द्रियका वृत्ति[4] रोकी उस्मा[5] बसीकन,
आत्म[6]-शुध्यर्थमा योग गरोस् एकाग्र ली मन ।

त्यहीं चित्त र इन्द्रियहरुका व्यापार (चेष्टा) हरुलाई रोकेर, अनि मनलाई पनि एकाग्र गरी, आत्मशुद्धिका निमित्त आसनमाथि बसेर, योगाभ्यास गरोस् ।

समं कायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थिरम् ।।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चाऽनवलोकयन् ।। १३ ।।

सम-निश्चल राखेर देह घाँटी तथा शिर,
दिशा नहेरी, नासाग्र[7] हेर्दै भैकन सुस्थिर;

प्रशान्तात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।।
मनः संयम्य मच्चित्तो युक्त आसीत मत्परः ।। १४ ।।

---

१. कुशमाथि मृगचर्म र त्यसमाथि कपडा भएको । २. शुद्ध ठाउँमा । ३. मजबूत । ४. व्यापार । ५. आसनमा । ६. अन्तःकरण शुद्धि निमित्तमा । ७. नाकको टुप्पो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

शान्त भै, डर छोडेर, रहँदै ब्रह्मचर्यमा[1],
मन रोकेर, मच्चित्त[2] युक्त[3] होस् सर्वदा ममा।

पिठ्युँ, शिर र गर्दनलाई सम गरेर अर्थात् सीधा एकै रेखामा सोझो राखेर, स्थिर हुँदै, यताउति नहेर्दै, आफ्ना नाकको टुप्पोमा दृष्टि जमाएर निर्भय भई, शान्त अन्तःकरणले ब्रह्मचर्य व्रतपालन गर्दै, त्यस्तै मनलाई रोक्दै ममा नै चित्त लगाई, मत्परायण हुँदै (मबाहेक अरूको संझना नगर्दै) 'युक्त' होस्।

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी नियतमानसः ॥
शान्तिं निर्वाणपरमां मत्संस्थामधिगच्छति ॥ १५ ॥

यो आत्मलयको[4] योग गर्ने जो यतचित्त[5] छ,
त्यो मैमा रहने मुक्ति-दायिनी[6] शान्ति पाउँछ।

यसप्रकार, सधैं आफ्नो योगाभ्यास गरिरहनाले मन वशमा भएको कर्मयोगीलाई मैमा रहने र आखिरमा निर्वाणपद अर्थात् मेरै स्वरूपमा लीन गराउने शान्ति हुन आउँदछ।

नाऽत्यश्नतस्तु योगोऽस्ति न चैकान्तमनश्नतः ॥
न चाऽतिस्वप्नशीलस्य जाग्रतो नैव चाऽर्जुन ! ॥ १६ ॥

न 'योग'[7] खन्चुवाको छ, न निराहारको[8] छ त्यो,
न त त्यो छ सुताहाको, जाग्रामीको न ता छ त्यो।

हे अर्जुन ! अति धेरै खाने, अथवा कत्ति पनि नखाने र ज्यादा नै सुत्ने, या सदा जागरण गरिरहने यस्ता पुरुषलाई यो 'योग' (कर्मयोग) कदापि सिद्ध हुँदैन।

---

१. हृदयदेखि नै ब्रह्मचर्यव्रत मा। २. ईश्वरमा मन दिएको। ३. योग लिएको। ४. परमात्मामा लीन हुनाका निमित्तको। ५. जितेन्द्रिय। ६. मुक्ति दिलाउने। ७. कर्मयोग। ८. केही नखानेको।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

युक्ताहारविहारस्य युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य योगो भवति दुःखहा ॥ १७ ॥

जस्ले विहार[1]-आहार-कर्म[2]-स्वप्न[3]-प्रबोधन[4] ;
ठीक राख्यो, उसैको छ योग त्यो दुःखनाशन[5] ।

जसको आहार र विहार नियमित छ, कर्महरुको आचरण पनि ठीक ठीक छ र सुत्नु उठ्नु कालमा परिमित हुन्छ, त्यसैलाई यो योग दुःख हरण गर्ने अर्थात् सुख दिने हुन्छ ।

यदा विनियतं चित्तमात्मन्येवाऽवतिष्ठते ॥
निस्पृहः सर्वकामेभ्यो 'युक्त' इत्युच्यते तदा ॥ १८ ॥

सभाँलिएको त्यो चित्त आत्मामा जब बस्दछ ,
कामना केहि गर्दैन, अनि योगी' ठहर्दछ ।

जब रोकिएको मन, आत्मामा नै स्थिर रहन्छ र कुनै पनि उपभोगको इच्छा रहँदैन, तब भन्दछन् कि, त्यो पुरुष 'युक्त' भयो ।

यथा दीपो निवातस्थो नेङ्गते सोपमा स्मृता ॥
योगिनो यतचित्तस्य युञ्जतो योगमात्मनः ॥ १९ ॥

निर्वातस्थान[6]को दीप जस्तो हुन्छ सदा स्थिर ,
यतचित्त[7], लयाभ्यासी[8] हुन्छ यस्तै यतीश्वर[9] ।

जस्तो हावा नलाग्ने ठाउँमा राखिएका बत्तीको ज्योति, निश्चल (न-डग्ने) हुन्छ, त्यही उपमा चित्तलाई रोकेर योगाभ्यास गर्ने योगीलाई पनि दिइन्छ ।

---

१. घुमफिर गर्नु । २. काम शुरू गर्नाको व्यापार । ३. सुत्नु । ४. विउँझनु । ५. दुःख नाश गर्ने । ६. हावा नलाग्ने ठाउँको । ७. मन रोक्ने । ८. लय योगको अभ्यास गर्ने । ९. मुनीश्वर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यत्रोपरमते चित्तं निरुद्धं योगसेवया ॥
यत्र चैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं पश्यन्नात्मनि तुष्यति ॥ २० ॥

योगा[1]-ऽवरुद्ध यो चित्त जहाँ विश्राम[2] पाउँछ,
आफैमा आफु देखेर जहाँ आफै रमाउँछ।

योगानुष्ठानले रोकिएको चित्त, जुन ठाउँमा रमाउँछ औ जहाँ खुद आत्मालाई देखेर आपसे आप सन्तुष्ट पनि रहन्छ।

सुखमात्यन्तिकं यत्तद्बुद्धिग्राह्यमतीन्द्रियम् ॥
वेत्ति यत्र न चैवाऽयं स्थितश्चलति तत्वतः ॥ २१ ॥

जहाँ आँत्यन्तिक[3]-सुख, बुद्धिग्राह्यँ[4] अतीन्द्रियँ[5],
प्राप्त हुन्छ जहाँ योगी, हुन्छ निश्चल तँन्मय[6]।

जहाँ खालि बुद्धिले मात्र थाहा पाइने र इन्द्रियहरूको गति नपुग्ने, अत्यन्त सुखको उसलाई अनुभव हुन्छ र जहाँ त्यो योगी एकबार स्थिर भयो भने, परमार्थ तत्त्वबाट कहिल्यै डग्दैन।

यं लब्ध्वा चाऽपरं लाभं मन्यते नाऽधिकं ततः ॥
यस्मिन्स्थितो न दुःखेन गुरुणापि विचाल्यते ॥ २२ ॥

जो पाएपछि ठान्दैन बढी लाभ अरू कुनै,
जहाँ पुग्दा कडा दुःख सकदैनन् डगाउनै।

जुन स्थितिलाई पाउनाले त्योभन्दा अर्को ठूलो लाभ कुनै जँच्दैन र जहाँ स्थिर रहनाले कुनै पनि ठूलो दुःखले त्यस योगीलाई उसबाट डगाउन पनि सक्दैन।

---

१. योगले रोकिएको। २. शान्ति। ३. कहिल्यै ननासिने आत्मसुख। ४. साम्यबुद्धिले पाइन सकिने। ५. अरू इन्द्रियको गति नपुग्ने। ६. तदाकार (त्यै स्वरूप)।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

तं विद्याद्दुःखसंयोग वियोगं योगसंज्ञितम् ॥
स निश्चयेन योक्तव्यो योगोऽनिर्विण्णचेतसा ॥ २३ ॥

त्यै जानोस् दुःखं[1]-संयोग-विनाशी, 'योग' नामक;
गर्नैपर्दछ त्यो पक्का गराई चित्त उत्सुकं[2]।

त्यसैलाई दुःखको संबन्ध नाश गर्ने अर्थात् दुःखको स्पर्शबाट अलग रहेको 'योग' नामको स्थिति बताउँछन्। औ यस योगको आचरण मनलाई हड्बडाउन नदिई निश्चयले गर्नुपर्दछ।

संकल्पप्रभवान्कामांस्त्यक्त्वा सर्वानशेषतः ॥
मनसैवेन्द्रियग्रामं विनियम्य समन्ततः ॥ २४ ॥

संकल्पं[3]जन्य संपूर्ण-कामनां[4] छोड़ि सर्वतः[5],
मनले इन्द्रियं[6]-ग्राम रोकेर अनि भारत।

संकलपबाट उत्पन्न हुने सब कामना अर्थात् विषय-वासनालाई निःशेष (बाँकी नराखी) त्याग गरेर मनले नै सारा इन्द्रियलाई विषयदेखि जतातत्तैबाट रोकावट गरी,

शनैःशनैरुपरमेद् बुध्या धृतिगृहीतया ॥
आत्मसंस्थं मनःकृत्वा न किञ्चिदपि चिन्तयेत् ॥ २५ ॥

धीरे धीरे धैर्यवती[7] बुद्धिले शान्त भैदिनू,
आत्मलीनं[8] गरी चित्त फेरि केही नसंझनू।

धैर्ययुक्त बुद्धिले बिस्तार बिस्तार शान्त हुँदै जाओस् र मनलाई आत्मामा स्थिर गरेर अरू कुनै विचार मनमा आउनै नदेओस्।

यतो यतो निश्चरति मनश्चञ्चलमस्थिरम् ॥
ततस्ततो नियम्यैतदात्मन्येव वशं नयेत् ॥ २६ ॥

---

१. दुःख संबन्ध नाश गर्ने। २. उत्कण्ठित। ३. मनोव्यापारबाट उत्पन्न। ४. विषय-वासना। ५. जतातत्तैबाट। ६. इन्द्रियहरुको समुदाय। ७. धैर्ययुक्त। ८. आत्मामा लय।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

जता जता यो निस्कन्छ मन चञ्चल अस्थिर[1],
ल्याई उता उताबाट आत्मैमा त्यो गरोस् स्थिर ।

यस रीतले चित्तलाई एकाग्र गर्दै, चञ्चल र अस्थिर मन जहाँ जहाँ बाहिर जान्छ, उहाँ उहाँबाट रोकेर त्यसलाई आत्माको नै स्वाधीन गराओस् ।

प्रशान्तमनसं ह्येनं योगिनं सुखमुत्तमम् ॥
उपैति शान्तरजसं ब्रह्मभूतमकल्मषम् ॥ २७ ॥

शान्तचित्त[2], रजः[3]शून्य, निष्पाप, ब्रह्म[4]तन्मय,
यस्तो यो कर्मयोगीमा सुख आउँछ अक्षय ।

यसो गर्नाले शान्तचित्त, रजोगुणले रहित, निष्पाप र ब्रह्मभूत यस योगीलाई उत्तम सुख (अक्षय सुख) प्राप्त हुन्छ ।

युञ्जन्नेवं सदाऽऽत्मानं योगी विगतकल्मषः ॥
सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शमत्यन्तं सुखमश्नुते ॥ २८ ॥

यस्तो आत्मलयाभ्यासी योगी निष्पाप बन्दछ,
सहजै ब्रह्म[5]संबन्धी अत्यन्त सुख भोग्दछ ।

यस प्रकारसँग निरन्तर आफ्नो योगाभ्यास गर्ने कर्मयोगीले पापबाट छुटेर, ब्रह्मसंयोगले पाइने अत्यन्त-सुखको आनन्द अर्थात् ब्रह्मानन्द उपभोग गर्दछ (पाउँदछ) ।

सर्वभूतस्थमात्मानं सर्वभूतानि चाऽऽत्मनि ॥
ईक्षते योगयुक्तात्मा सर्वत्र समदर्शनः ॥ २९ ॥

आफैभित्र सबै प्राणी, आफै प्राणीहरूमहाँ,
देख्दछन् योगले युक्त समदर्शी[6] जहाँतहाँ ।

---

१. एकमा स्थिर नभएको । २. शान्त मन भएको । ३. रजोगुणविरहित । ४. ब्रह्म जस्तै भएको । ५. ब्रह्ममा रहेको । ६. समान देख्ने पुरुष ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

यसरी जसको आत्मा 'योगयुक्त' भएको छ, त्यसको दृष्टि समभावमा प्राप्त हुन्छ र त्यसलाई सर्वत्र यस्तो भान हुन लाग्दछ कि, 'म सब प्राणीमा छु औ यी सब प्राणी ममा छन्' ।

यो मां पश्यति सर्वत्र सर्वं च मयि पश्यति ॥
तस्याऽहं न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ ३० ॥

सबैमा जो मलाई र ममा नै सब देख्दछ ,
न छु म दूरमा[1] त्यस्को, मेरो त्यो न त दूर छ ।

जसले परमेश्वर, परमात्मा, मलाई सब ठाउँमा र सबैलाई ममा रहेको देख्दछ, न त त्यसबाट म कहिल्यै बिछोड हुन्छु; न त त्यो पुरुष मबाट बिछोड हुन सक्दछ ।

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ॥
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥ ३१ ॥

सर्वव्यापी[2] मलाई जो एकत्वें[3] लिइ भज्दछ,
जे गरोस् तापनी मैमा त्यो योगी नित्य लीन छ ।

जो एकत्वबुद्धि अर्थात् सर्वभूतात्मैक्यबुद्धिलाई मनमा राखेर, सब प्राणीमा रहने म परमेश्वरलाई भज्दछ, त्यो कर्मयोगी जे जस्तो बर्ताव गरोस् तापनि ममा नै रहेको हुन्छ ।

आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति योऽर्जुन ! ॥
सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥ ३२ ॥

आफनै तुलनाद्वारा सुख-दुःखादि लोकको,
सामानै सबमा देख्ने, योगी हो उच्चकोटिको[4] ।

हे अर्जुन ! सुख होस् या दुःख, 'मलाई जस्तै अरूलाई पनि हुन्छ'- जो यस्तो आत्मौपम्य दृष्टिले सर्वत्र देख्न लाग्दछ, तब त्यो कर्मयोगी सबभन्दा श्रेष्ठ भनेर मानिन्छ ।

---

१. टाढामा । २. सबलाई ढाकेर रहेको । ३. एकाग्र । ४. मुख्य दर्जाको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

अर्जुन उवाच—

योऽयं योगस्त्वया प्रोक्तः साम्येन मधुसूदन ! ॥
एतस्याऽहं न पश्यामि चंचलत्वात्स्थितिं स्थिराम् ॥ ३३ ॥

जो यस्तो सम[1]ता-योग आज्ञा भो मधुसूदन !
चित्त-चाञ्चल्यले त्यस्को स्थिरता म त देख्दिन ।

अर्जुनले बिन्ती गरे—हे मधुसूदन ! साम्यबुद्धिले प्राप्त हुने जो यो कर्मयोग हजूरबाट आज्ञा भयो, त्यो मनको चंचलताले गर्दा स्थिर रहन सक्ला भने जस्तो म त ठहराउँदिन ।

चंचलं हि मनः कृष्ण ! प्रमाथि बलवद्दृढम् ॥
तस्याऽहं निग्रहं मन्ये वायोरिव सुदुष्करम् ॥ ३४ ॥

जबर्दस्त, बैली[2], चित्त[3] साह्रै चञ्चल ठान्दछु,
बन्ध्[4] यस्को हवाको झैं कृष्ण ! मुश्किल मान्दछु ।

किनभने, हे कृष्ण ! यो मन चंचल, हठी, बलवान् र दृढ छ हावाकै समान अर्थात् हावाको कुम्लो बाँध्नु जस्तै यसलाई रोक्नु म त अत्यन्त मुश्किल ठहराउँदछु ।

भगवानुवाच—

असंशयं महाबाहो ! मनो दुर्निग्रहं चलम् ॥
अभ्यासेन तु कौन्तेय ! वैराग्येण च गृह्यते ॥ ३५ ॥

कसै नरोकिसक्नू छ चञ्चले मन निश्चय,
वैराग्याऽभ्यासले[5] किन्तु[6] यो रोकिन्छ धनञ्जय ।

भगवान्ले आज्ञा गर्नुभयो हे महाबाहु, अर्जुन ! यस कुरामा सन्देह छैन कि, यो मन चंचल छ औ त्यसलाई निग्रह गर्नु (रोक्नु) कठिन छ, परन्तु हे कौन्तेय ! अभ्यास र वैराग्यले त्यो वश गर्न सकिन्छ ।

१. समबुद्धिले पाइने योग । २. बलियो । ३. मन । ४. रोकावट
५. वैराग्य र रफतले । ६. तर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ॥
वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्तुमुपायतः ॥ ३६ ॥

जस्ले यो मन रोक्दैन, त्यस्को दुर्लभ[1] योग छ;
यत्न[2] गर्ने, वशी[3], योगी युक्तिले[4] लिन सक्दछ ।

म त ठान्दछु कि, जसको अन्तःकरण वशमा छैन, त्यसलाई यो साम्यबुद्धिरूप योग प्राप्त हुनु मुश्किलै छ, तर अन्तःकरणलाई कब्जामा राखेर बराबर प्रयत्न गर्दै रहेमा पुरुषले उपायद्वारा यो योग पाउन संभव छ ।

अर्जुन उवाच—

अयतिः श्रद्धयोपेतो योगाच्चलितमानसः ॥
अप्राप्य योगसंसिद्धिं कां गतिं कृष्ण ! गच्छति ॥ ३७ ॥

श्रद्धालु, अधुरो[5] योगी योगबाट छुट्यो भने,
योग-सिद्धिविना कृष्ण ! त्यस्ले के गति पाउने ?

अर्जुनले सोधे—हे कृष्ण ! श्रद्धा भने छ, परन्तु प्रकृति-स्वभावले पूरा मेहनत र रोकावट हुन नसक्नाले जसको मन साम्यबुद्धिरूप कर्मयोगबाट चुक्न गयो, त्यो पुरुष योगसिद्धि नपाएपछि कुन गतिमा पुग्न जान्छ (त्यसको के गति हुन्छ) ?

कच्चिन्नोभयविभ्रष्टश्छिन्नाभ्रमिव नश्यति ॥
अप्रतिष्ठो महाबाहो ! विमूढो ब्रह्मणः पथि ॥ ३८ ॥

मोहले भुलदा ब्रह्म-प्राप्ति-मार्ग छुटीकन
मेघ[6] झैं उभय[7]-भ्रष्ट नासिन्छ कि ? जनार्दन !

---

१. पाउन मुश्किल । २. कोशिश । ३. इन्द्रियनिग्रही । ४. उपाय (युक्ति) ले ।५. पूर्ण हुन नपाएको । ६. बादल । ७. ठूलोमा मिल्नको इच्छाले आफ्नो स्थान छोडेपछि, न उसलाई भेटाउँछ, न पहिलो आफ्नो स्थान पाउँछ त्यस्तो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

हे महाबाहु कृष्ण ! त्यो पुरुष मोहग्रस्त भएर, ब्रह्मप्राप्तिको मार्गमा स्थिर रहन नसक्काले दुवै तर्फबाट भ्रष्ट भई, छिन्न-भिन्न बादलको समान बीचमा नै नाश त हुन जाँदैन कि ?

एतन्मे संशयं कृष्ण ! छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥
त्वदन्यः संशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ ३९ ॥

यो मेरो सब सन्देह हर्नुहोस् मधुसूदन !
विना हजूर यो शंका कस्ले सक्छ हटाउन ?

हे कृष्ण ! मेरो यस सन्देहलाई तपाईंले नै निर्मूल गरेर हटाइदिनु-पर्दछ, किनभने तपाईंबाहेक यो सन्देह मेटिदिने अर्को कोही पुरुष यो लोकमा पाइँदैन ।

भगवानुवाच—

पार्थ ! नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ॥
न हि कल्याणकृत्कश्चिद्दुर्गतिं तात ! गच्छति ॥ ४० ॥

दुवै लोकविषे त्यस्को छँदैछैन कुनै क्षति[1],
शुभ[2] गर्ने कुनै व्यक्ति[3] पार्थ ! पाउन्न दुर्गति[4] ।

भगवान्‌ले भन्नुभयो—हे पार्थ ! के यस लोकमा, के परलोकमा, यस्ता पुरुषको कहिल्यै पनि विनाश छँदै छैन, किनभने, हे बाबु ! कल्याणकारक कर्म गर्ने कुनै पुरुषको पनि दुर्गति हुनै सक्दैन ।

प्राप्य पुण्यकृतां लोकानुषित्वा शाश्वतीः समाः ॥
शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽभिजायते ॥ ४१ ॥

पुण्यात्माका[5] लोकमा गै धेरै वर्ष रहन्छ र
त्यो योगभ्रष्ट[6] जन्मन्छ पवित्र धनिका घर ।

१. नोक्सान-नाश । २. भलाइ । ३. पदार्थ (जन) । ४. अगति ।
५. धर्मात्माहरूका । ६. योगबाट गिरेको ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

धर्मात्मा पुरुषहरुले पाउने स्वर्गादि लोक पाई, त्यहाँ धेरै वर्षसम्म रहेर, फेरि त्यो कर्मयोगबाट भ्रष्ट भएको पुरुष, पवित्र श्रीमान्हरुका घरमा जन्म लिन जान्छ ।

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ॥
एतद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ ४२ ॥

यद्वा सुयोग्य योगीका कुलमा हुन्छ संभव ,
यस्तो यो लोकमा जन्म पाउनू नै छ दुर्लभ ।

अथवा बुद्धिमान् कर्मयोगीहरुकै कुलमा जन्म पाउँदछ, यस किसिमको जन्म, यस लोकमा पाउनु बडो दुर्लभ छ ।

तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदेहिकम् ॥
यतते च ततो भूयः संसिद्धौ कुरुनन्दन ! ॥ ४३ ॥

त्यहाँ अघिल्ला जुनिको[1] बुद्धि-संस्कार[2] पाउँछ ,
फेरी पनि त्यसैले त्यो सिद्धिमा चित्त लाउँछ ।

हे कुरुनन्दन ! यस प्रकारसँग प्राप्त भएका जम्ममा त्यसले पूर्वजन्मको बुद्धिसंस्कार पाउँछ र त्यो उसभन्दा बढी योगसिद्धि पाउनाको प्रयत्न (मेहनत) पनि गर्दछ ।

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सः ॥
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ ४४ ॥

त्यै पूर्वाऽभ्यासले[3] उँसा[4] जवर्दस्ती लगिन्छ त्यो ,
छ भने योगजिज्ञासु[5] शब्दब्रह्म[6] सबै जित्यो ।

आफ्नो पूर्वजन्मको अभ्यासले नै त्यसको इच्छा नरहेमा पनि, त्यो

१. जन्म । २. बुद्धिको वासना । ३. पूर्व जन्मको अभ्यासले । ४. पूर्णसिद्धिमा । ५. योग जान्न मात्र इच्छा भएको । ६. वेदका सात्विकादिकर्म ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

पूर्णसिद्धितर्फ नै तानिन्छ जसलाई कर्मयोगको जान्न मात्र इच्छा रहोस् त्यो पनि शब्दब्रह्म (वेदका कर्महरु) भन्दा ज्यादै पर पुग्दछ ।

प्रयत्नाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ॥
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥ ४५ ॥

यत्नका[१] साथ उद्योग गर्दै निष्पाप[२] भैकन ,
भई क्यै जन्मले सिद्ध[३] लिन्छ त्यो गति पाँवन[४] ।

यसरी कोशिशसाथ उद्योग गर्दा गर्दै पापबाट शुद्ध भई, कर्मयोगी पुरुष धेरै जन्मपछि सिद्धि पाएर, आखिरमा उत्तम गति अर्थात् मोक्ष पाउँछ ।

तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ॥
कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद्योगी भवार्जुन ! ॥ ४६ ॥

तपस्वी[५] र तथा ज्ञानी[६] कर्मीभन्दा[७] ठुलो भनी
योगी[८] मानिन्छ, यै निंती बन योगी तिमी पनी ।

हे अर्जुन ! तपस्वीहरु, ज्ञानीहरु र कर्मकाण्डीहरु भन्दा योगी नै श्रेष्ठ मानिएको छ । यस निमित्त तिमी योगी अर्थात्–कर्मयोगी नै बन (होऊ)।

योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना ॥
श्रद्धावान्भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः ॥ ४७ ॥

योगीमा पनि त्यै योगी साह्रै युक्त ठहर्दछ ,
जो अंन्तरात्मा[९] मैमा दी श्रद्धाले भक्ति गर्दछ ।

---

१. मेहनतका । २. निर्मल । ३. योग-सिद्ध । ४. पवित्र गति (मुक्ति) । ५. जङ्गलमा घुम्दै शरीरलाई क्लेश दिई हठयोग आदि गर्ने । ६. सांख्य-योगानुसार संन्यास लिई केही कर्म नगर्ने । ७. कर्यकाण्डानुसार फलको इच्छा-लिई काम गर्ने । ८. कर्मफलको इच्छा नराखी कर्म गर्ने । ९. भित्री मन ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M
ह.ना. ९४३६

NEPAL SANSKRIT UNIVERSITY पुस्तकालय

सब कर्मयोगीहरुमा पनि म उसैलाई सर्वोत्तम युक्त अर्थात् उत्तम कर्मयोगी संझन्छु, जो ममा अन्तःकरण राखेर श्रद्धापूर्वक मेरो भजन गर्दछ। (२८०)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'ध्यानयोगः'
षष्ठोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'ध्यानयोग' ६

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

ज्ञान-विज्ञान-योग ७

भगवानुवाच—

मय्यासक्तमनाः पार्थ ! योगं युञ्जन्मदाश्रयः ॥
असंशयं समग्रं मां यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ॥ १ ॥

मैमा [१]आसक्ति-आधार गर्दै, योग[२] लिईकन,
म[३]लाई जसरी [४]पूर्ण जानौला त्यो सबै सुन ।

भगवान्‌ले आज्ञा गर्नुभयो—हे पार्थ ! ममा चित्त लगाएर औ मेरो नै आश्रय गरी, कर्मयोगको आचरण गर्दा तिमीलाई जुन प्रकारले या जुन विधिले मेरो सन्देहरहित ज्ञान पूर्णतः हुन्छ, त्यो सब सुन ।

ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानमिदं वक्ष्याम्यशेषतः ॥
यज्ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज्ज्ञातव्यमवशिष्यते ॥ २ ॥

तिमीलाई [५]सविज्ञान-ज्ञान भन्छु सबै सुन ,
जुन जानेपछी जान्न बाँकी क्यै हुन्न अर्जुन !

विज्ञानले सहित यो पूर्ण ज्ञान, म तिमीलाई बताउँछु, जुन जानिलिनाले यस लोकमा त्योभन्दा बढी जान्नाको निमित्त बाँकी रहेको अरू केही कुरा पनि हुँदैन ।

---

१. भक्ति । २. कर्मयोग । ३. ईश्वरलाई । ४. सन्देह-रहित ज्ञानपूर्ण स्वरूप । ५. व्यष्टि-समष्टिरूप ज्ञान । (भिन्नत्व र एकत्वको ज्ञान) ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मनुष्याणां सहस्रेषु कश्चिद्यतति सिद्धये ॥
यततामपि सिद्धानां कश्चिन्मां वेत्ति तत्वतः ॥ ३ ॥

हजारौं जनमा कोही सिद्धिको[1] यत्न[2] गर्दछ,
हजारौं सिद्धमा यौटा साँचै मकन जान्दछ ।

हजारौं मनुष्यमा केही एकाधले सिद्धि पाउनामा यत्न गर्दछ, औ यत्न गर्ने (लागिपर्ने) अनेक सिद्ध पुरुषका मध्यमा पनि एकाधलाई नै मेरो सच्चा ज्ञान हुन्छ ।

भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च ॥
अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्टधा ॥ ४ ॥

पृथ्वी, पानी, हवा, अग्नि, आकाश, मन, बुद्धि र
अहन्ता[3], यी आठ थरी-मेरो प्रकृति हो जड[4] ।

पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु, आकाश यी पाँच सूक्ष्मभूत र मन, बुद्धि, अहंकार यी तीन समेत जम्मा आठ किसिममा मेरो प्रकृति बांडिएको छ ।

अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ॥
जीवभूतां महाबाहो ! ययेदं धार्यते जगत् ॥ ५ ॥

'अपरा' यो प्रकृति हो, मेरी जीव[5]-स्वरूपिणी,
'परा'[6] प्रकृति अर्की छ, थाम्दछे जो जगत् पनी ।

यो 'अपरा' अर्थात् कमती दर्जाकी प्रकृति हो । हे महाबाहु, अर्जुन ! तिमी संझ कि, योभन्दा बाहेक जगत्लाई धारण गर्ने, 'परा' अर्थात्— उच्चश्रेणीकी, जीवरूपिणी, मेरी अर्की प्रकृति पनि छ ।

एतद्योनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ॥
अहं कृत्स्नस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥

---

१. योग सिद्धिको । २. कोशिश । ३. अहङ्कार । ४. जडस्वरूपिणी । ५. प्राणस्वरूप लिने । ६. ज्ञानस्वरूपिणी ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

सारा प्राणी यिनैबाट छन् उत्पन्न धनञ्जय !
उत्पत्ति-प्रलय-स्थान यावत्को छु म अव्यय ।

यो ख्याल राख कि, यिनै दुइ प्रकृतिबाट सब प्राणी उत्पन्न हुन्छन् । सारा जगत्को प्रभाव अर्थात् मूल उत्पत्ति स्थान र प्रलय अर्थात् अन्त्य पनि मैं हुँ ।

मत्तः परतरं नान्यत्किञ्चिदस्ति धनञ्जय ! ॥
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥

अरू केही छँदैछैन मभन्दा पर पाण्डव !
धागोमा मणि झैं मैमा उनिएको छ यो सब ।

हे धनञ्जय ! मभन्दा पर (श्रेष्ठ) अरू केही छैन । जस्तो एक धागोमा सारा मणि उनिन्छन्, त्यस्तै यो सब चराचर जगत् म एउटामा नै गांथिएको छ ।

रसोऽहमप्सु कौन्तेय ! प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ॥
प्रणवः सर्ववेदेषु शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥

रस हूँ जलमा, कान्ति चन्द्र-सूर्य-विषे म हुँ,
ॐ वेदमा, खमा शब्द, नरमा पुरुषार्थ हुँ ।

हे कौन्तेय ! जलमा रस मै हुँ, चन्द्र-सूर्यको प्रभा मै हुँ, सब वेदमा प्रणव अर्थात् ॐकार मै हुँ, आकाशमा शब्द मै हुँ, र सब पुरुषको पौरुषत्व (पौरख) पनि मै हुँ ।

पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च तेजश्चास्मि विभावसौ ॥
जीवनं सर्वभूतेषु तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥

पुँण्य-गन्ध म पृथ्वीमा, अग्निमा तेज नै म हुँ,
प्राणीमा जीवनै मै हुँ, तपस्वीमा तपै म हुँ ।

---

१. जन्मस्थान र लयस्थान । २. सबैको । ३. अविनाशी । ४. आकाशमा । ५. मानिसमा । ६. पौरख । ७. सुवासना ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पृथ्वीमा पुण्यगन्ध अर्थात् सुगन्ध मै हुँ, अग्निको तेज मै हुँ, सब प्राणीको जीवनशक्ति र तपस्वीको तप पनि मै हुँ ।

बीजं मां सर्वभूतानां विद्धि पार्थ ! सनातनम् ॥
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥

संपूर्ण भूतको जान मै सनातन बीज[2] हुँ,
बुद्धिमान्को म हूँ बुद्धि, तेजस्वीको म तेज हुँ ।

हे पार्थ ! मलाई सब प्राणीको सनातन बीज संझ, बुद्धिमान्हरुको बुद्धि र तेजस्वीहरुको तेज पनि मलाई नै जान ।

बलं बलवतामस्मि कामरागविवर्जितम् ॥
धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ! ॥ ११ ॥

बलवान्को बलै मै छु काम-राग-विवर्जित[3] ,
धर्म-पूर्वकको काम[4] प्राणीको मै छु भारत !

कामवासना र राग अर्थात् विषयासक्ति यी दुइलाई छोडेर, बलवान्-हरुको बल पनि मै हुँ, हे भरतश्रेष्ठ ! प्राणीहरुमा धर्मको विरुद्ध नजाने कामदेव पनि मै हुँ ।

ये चैव सात्विका भावा राजसास्तामसाश्च ये ॥
मत्त एवेति तान्विद्धि न त्वहं तेषु ते मयि ॥ १२ ॥

मैबाट सब निस्कन्छन् सात्विकादि[5] पदार्थ[6] ती,
म तिन्मा कहिल्यै छैन, ममा छ तिनको स्थिति[7] ।

यो पनि संझ कि, जो कुछ सात्विक, राजस वा तामस भाव अर्थात् पदार्थहरु छन्, ती मबाटै भएका हुन् ; परन्तु ती ममा छन्, म तिनमा छैन ।

---

१. प्राणीको । २. आदिकारण । ३. कामवासना र विषयप्रेमले रहित । ४. कामदेव । ५. सात्विक-राजस-तामस । ६. चीज । ७. रहनु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिः सर्वमिदं जगत् ॥
मोहितं नाभिजानाति मामेभ्यः परमव्ययम् ॥ १३ ॥

त्रिगुणी भावले[1] मोह पारेको लोक[2] अर्जुन,
बुझदैन गुणातीत[3] मेरो अव्ययताकन[4] ।

सत्व, रज, तम यी त्रिगुणी-भाव (पदार्थ) ले मोहित भएर, सारा लोक, यीभन्दा पर रहेको अर्थात् निर्गुण म अव्यय (अविनाशी) परमेश्वलाई जान्न सक्दैन ।

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ॥
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥ १४ ॥

दैवी[5] गुणमयी[6] मेरी यो माया छ दुरत्यय[7],
मेरै शरण जो पर्छन् माया तर्छन् ति निश्चय ।

मेरी यो गुणात्मक र दिव्य मायाबाट पार हुनालाई मुश्किल छ, यस कारण यो मायालाई तिनै पुरुषले पार गरेर जान्छन्, जो मेरो नै शरणमा आउँदछन् ।

न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः ॥
माययाऽपहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥ १५ ॥

मायाले ज्ञान नासेका, पापी, मूर्ख, नराधम[8],
मेरो शरण पर्दैनन् भाव[9] ली दैत्यकै सम ।

मायाले जसको ज्ञान नाश गरिदिएको छ, यस्ता मूढ र दुष्कर्मी नराधमहरु आसुरी (राक्षसी) बुद्धिको अवलम्बन गरेर मेरो शरणमा आउँदैनन् ।

---

१. पदार्थले । २. दुनियाँ । ३. गुणभन्दा पर रहेको । ४. अविनाशीपनालाई । ५. दिव्य । ६. गुणस्वरूप । ७. दुर्लङ्घ्य । ८. मानिसमा अधम । ९. अभिप्राय ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ! ॥
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ! ॥ १६ ॥

रोगी, जिज्ञासु[१], अर्थार्थी[२], ज्ञानी हे पार्थ ! जौन छन्,
यी चार थरि पुण्यात्मा मेरो भजन गर्दछन् ।

हे भरतश्रेष्ठ, अर्जुन ! (१) रोगले पीडित, (२) ज्ञानप्राप्तिको इच्छा गर्ने, (३) द्रव्य आदि काम्यवासनालाई मनमा राख्ने, (४) परमेश्वरको ज्ञान पाएर फेरि केही प्राप्त गर्नुपर्ने छैन तापनि निष्कामबुद्धिले भक्ति गर्ने यी ४ प्रकारका पुण्यवान्हरु मेरो भक्ति गरिरहन्छन् ।

तेषां ज्ञानी नित्ययुक्तः एकभक्तिर्विशिष्यते ॥
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमहं स च मम प्रियः ॥ १७ ॥

अनन्यभक्त[३] युक्तात्मा[४], ज्ञानी तिन्मा विशिष्ट[५] छ,
त्यस्को म हद्द प्यारो छु मेरो त्यो प्रिय हद्द छ ।

यी चारका मध्यमा अनन्यभाव (सबाहेक अरू केही चिन्तन नगर्नु) ले मेरो भक्ति गर्ने र निष्काम बुद्धिले रहने ज्ञानीको योग्यता विशेष छ । किनभने, ज्ञानीको म अत्यन्तै प्यारो छु, मेरो ज्ञानी पनि अत्यन्तै प्यारो छ ।

उदाराः सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ॥
आस्थितः स हि युक्तात्मा मामेवानुत्तमां गतिम् ॥१८॥

भलै हुन् सब यी किन्तु ज्ञानी मेरो स्वरूप हो,
सर्वोच्च-गति[६] मैमा त्यो युक्तात्मा भै सदा रह्यो ।

यी सबै भक्त उदार अर्थात् असलै हुन्, परन्तु मेरो मत छ कि यिनमा

---

१. ज्ञान चाहने । २. धन चाहने । ३. ईश्वरबाहेक अरू केही मनमा नसंझने । ४. निष्कामभक्ति गर्ने । ५. उच्चश्रेणीको । ६. सबभन्दा उत्तम गतिस्वरूप ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

ज्ञानी ता मेरो आत्मा नै हो, किनभने सबभन्दा उत्तमोत्तम, गतिस्वरूप, मलाई नै त्यसले ठहराएको हुन्छ ।

बहूनां जन्मनामन्ते ज्ञानवान्मां प्रपद्यते ॥
वासुदेवः सर्वमिति स महात्मा सुदुर्लभः ॥ १९ ॥

धेरै जन्म पछी सारा वासुदेव-स्वरूप छ
जानी, पुग्छ ममा योगी, त्यो महात्मा छ दुर्लभ ।

अनेकौं जन्म भएपछि अनुभव हुनाले 'जो कुछ छ, त्यो सब वासुदेव (परमेश्वरको स्वरूप) हो' भन्ने जान्नी, ज्ञानवानूले मलाई पहिचान्दछ, यस्तो महात्मा हुनु अत्यन्त दुर्लभ छ ।

कामैस्तैस्तैर्हृतज्ञानाः प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ॥
तं तं नियममास्थाय प्रकृत्या नियताः स्वया ॥ २० ॥

आफ्ना प्रकृतिले बँद्ध, कामनाले हताशय,
मूर्ख लाखौं नियम ली गर्छन् अन्य-सुराश्रय ।

आफ्नो आफ्नो प्रकृतिको नियमानुसार भिन्न-भिन्न स्वर्गादि फलका कामवासनाले पागल जस्ता भएका मानिसहरु, अलग अलग उपासनाका नियम पालन गर्दै, अरू अरू देवताको सेवा गर्दछन् ।

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयाऽर्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥ २१ ॥

श्रद्धाले भक्त जो जस्तो मूर्ति चाहन्छ पूजन ,
त्यस्को निश्चल त्यै श्रद्धा पुऱ्याइदिन्छु, अर्जुन !

जुन भक्त, जुन जुन रूपको अर्थात् मूर्तिको श्रद्धाले उपासना (पूजा) गर्न चाहन्छ, त्यसको त्यही श्रद्धालाई म स्थिर गराइदिन्छु ।

---

१. परमेश्वर स्वरूप नै रहेछ । २. मन वश गरी आत्मा पहिचान्ने । ३. बाँधिएका । ४. फलेच्छारूप वासनाले । ५. मन बिग्रेका । ६. अरू देवताको सेवा । ७. स्वरूप । ८. अटल ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ॥
लभते च ततः कामान्मयैव विहितान्हि तान् ॥ २२ ॥

त्यही श्रद्धा लिई जस्ले त्यस्को पूजन गर्दछ,
त्यो त्यसैबाट[1] मैले नै दिएका फल पाउँछ ।

अनि त्यही श्रद्धाले युक्त भएर, त्यो पुरुष उही मूर्तिको आराधना गर्न लाग्दछ र त्यसलाई मैले नै कल्पना गरिएका कामफल अर्थात् इच्छा-माफिकका फल प्राप्त हुन्छन् ।

अन्तवत्तु फलं तेषां तद्भवत्यल्पमेधसाम् ॥
देवान्देवयजो यान्ति मद्भक्ता यान्ति मामपि ॥ २३ ॥

ती अल्पबुद्धिको[2] हुन्छ नासिने त्यो फलादिक[3],
देवैमा देवका भक्त मिल्छन् मद्भक्त[4] मैसँग ।

परन्तु, यी अल्पबुद्धिहरुले पाइने फलहरु नाशवान् छन् अर्थात् मोक्ष सरहका हुँदैनन् , किनभने देवतालाई भज्नेहरु उनैकहाँ (स्वर्गलोकमा) जान्छन् , औ मेरा भक्त मैंकहाँ (मोक्षमा) आइपुग्छन् ।

अव्यक्तं व्यक्तिमापन्नं मन्यन्ते मामबुद्धयः ॥
परं भावमजानन्तो ममाव्ययमनुत्तमम् ॥ २४ ॥

मेरो अव्यक्त[5] सर्वोच्च नजानी भाव[6] अव्यय ,
मलाई व्यक्त[7] हो भन्ने ठान्छन् मन्द दुराशय[8] ।

अल्पबुद्धि अर्थात् मूर्खहरु मेरो श्रेष्ठ, उत्तमोत्तम र कहिल्यै न-नासिने भाव (रूप) लाई नजानेर, म अव्यक्तलाई व्यक्त भएको भन्ने ठान्दछन् ।

---

१. कामबाट । २. फल चिताउने बुद्धि भएकाको । ३. मोक्षरूप फल । ४. निष्काम कर्म गर्ने मेरो भक्त । ५. सितिमिति जान्नै नसकिने । ६. रूप । ७ सहजै पाउन सकिने । ८. निर्बुद्धि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

नाहं प्रकाशः सर्वस्य योगमायासमावृतः ।।
मूढोऽयं नाभिजानाति लोको मामजमव्ययम् ।। २५ ।।

ढाकिंदा योग[1]मायाले सबैले दृश्य[2] छैन म,
पुग्दैन अज[3], नित्यात्मा[4] ममा दुर्बुद्धि[5]को गर्म[6]।

म आफ्नो योगरूप मायाले ढाकिएर रहन्छु, अतः सबलाई झट्टै आफ्नो स्वरूपले देखिने हुन्न 'म अज (नजन्मने) र अव्यय अर्थात् कहिल्यै ननासिने हुँ' यस्तो मूर्खहरु जान्दैनन् ।

वेदाहं समतीतानि वर्तमानानि चार्जुन ! ।।
भविष्याणि च भूतानि मां तु वेद न कश्चन ।। २६ ।।

प्राणीहरु भएका र भैरहेका, हुने पनि,
जान्दछु म, मलाई ता छैन जान्ने कुनै पनि ।

हे अर्जुन ! भूत, वर्तमान, भविष्य (भइसकेको, भइरहेको, पछि हुने) सब प्राणीलाई म जान्दछु, परन्तु मलाई कोही पनि जान्दैन ।

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वन्द्वमोहेन भारत ! ।।
सर्वभूतानि संमोहं सर्गे यान्ति परन्तप ! ।। २७ ।।

द्वन्द्वमोह[7] उठेको[8] छ कामना द्वेषले[9] गरी,
त्यसैले सृष्टिमा प्राणी रहिंदा छन् सबै थरी ।

किनभने, हे शत्रुलाई ताप दिलाउने, भरतवंशी वीर ! इन्द्रियहरुका इच्छा र द्वेषबाट उब्जने, सुख-दुःख आदि द्वन्द्वका मोहले यस सृष्टिमा सारा प्राणीहरु भ्रममा फसेका छन् ।

येषां त्वन्तगतं पापं जनानां पुण्यकर्मणाम् ।।
ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता भजन्ते मां दृढव्रताः ।। २८ ।।

---

१. योगशक्तिले । २. देखिने । ३. नजन्मने । ४. अविनाशी स्वरूप । ५ कम बुद्धि भएकाको । ६. विचार । ७. लाभालाभको भ्रम । ८. उत्पन्न भएको छ । ९. कामक्रोधले ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नासियो जुन धर्मात्मा जनको पापसंहति,[2]
द्वन्द्वमोह छुटेका ती मभा हुन्छन् दृढव्रती[3] ।

परन्तु, जुन पुण्यात्माहरुका पापको नाश भएको छ, तिनी सुख दुख आदि द्वन्द्वका मोहबाट छुटेर दृढ भई मेरो भक्ति गर्दछन् ।

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतन्ति ये ।।
ते ब्रह्म तद्विदुः कृत्स्नमध्यात्मं कर्म चाखिलम् ।। २९ ।।

जो जरा-मृत्यु-नाशार्थ[4] मद्व्रती[5] यत्न[6] गर्दछन्,
तिन्ले त्यो 'ब्रह्म' वा 'कर्म' 'अध्यात्म' सब जान्दछन् ।

यस प्रकारसँग, जो मेरो आश्रय गरेर, जरामरण अर्थात् पुनर्जन्मको चक्रबाट छुट्नाको प्रयत्न गर्दछन्, तिनले त्यो 'ब्रह्म' 'अध्यात्म' र 'कर्म' पनि जान्दछन् ।

साधिभूताधिदैवं मां साधियज्ञं च ये विदुः ।।
प्रयाणकालेऽपि च मां ते विदुर्युक्तचेतसः ।। ३० ।।

मै 'साधिभूत,' मै 'साधि-यज्ञ,' मै 'साधिदैवत',
जान्ने सुयोगी संझन्छन् मलाई अन्त्यमा[8] स्वतः ।

अनि 'अधिभूत,' 'अधिदैव' र 'अधियज्ञ' ले सहित मलाई जो जान्दछन्, ती युक्तचित्त योगीले मरणकालमा पनि मलाई नै संझन्छन्, ! (३१०)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुन-संवादे 'ज्ञानविज्ञान योगः'
सप्तमोऽध्यायः ।

इति कोमलगीतानुवाद 'ज्ञानविज्ञान योग' ७

---

१. शुभकर्म गर्ने । २. पापको समुदाय । ३. दृढव्रत गर्नेहरु । ४. बुढ्याइँ र मृत्युको नाशनिंति । ५. मेरो भक्ति लिनेहरु । ६. कोशिश । ७ परमात्मामा । दृढ चित्त भैसकेकाहरु । ८. मर्ने वेलामा । ९. आपसे आप ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

अक्षरब्रह्मयोग ८

अर्जुन उवाच—

किं तद्ब्रह्म किमध्यात्मं किं कर्म पुरुषोत्तम ! ।।
अधिभूतं च किं प्रोक्तमधिदैवं किमुच्यते ।। १ ।।

कुन हो 'ब्रह्म'? 'अध्यात्म' कुन हो ? 'कर्म' हो कुन ?
'अधिभूत' अनी त्यस्तै 'अधिदैव' पनी कुन ?

अर्जुनले सोधे—हे पुरुषोत्तम ! त्यो ब्रह्म भनेको के हो ? अध्यात्म के हो ? कर्मको माने के हो ? अधिभूत केलाई भन्नुपर्दछ ? औ अधिदैव कसलाई भन्दछन् ?

अधियज्ञः कथं कोऽत्र देहेऽस्मिन्मधुसूदन ! ।।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ।। २ ।।

'अधियज्ञ' छ को ? कृष्ण ! देहमा बस्छ के गरी ?
अन्त्यमा चित्त रोक्नेले जानिने प्रभु के गरी ?

हे मधुसूदन ! अधियज्ञ कस्तो छ ? यस देहमा रहने अधिदेह कुन हो ? अन्त्यकालमा इन्द्रिय निग्रह गर्ने पुरुषहरुले तपाईंलाई कसरी पहिचान गर्दछन् ?

भगवानुवाच—

अक्षरं ब्रह्म परमं स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।।
भूतभावोद्भवकरो विसर्गः कर्मसंज्ञितः ।। ३ ।।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अक्षय्य[1] तत्त्व नै 'ब्रह्म' हो, 'अध्यात्म' स्वभाव[2] हो,
भूत[3]-प्रपञ्च-विस्तारी विसर्गै[4] मुख्य 'कर्म' हो।

भगवान्‌ले भन्नुभयो-सबभन्दा श्रेष्ठ, अक्षर अर्थात् कहिल्यै न-नासिने तत्त्व 'ब्रह्म' हो; प्रत्येक वस्तुको मूलभाव (स्वभाव) 'अध्यात्म' भनिन्छ, अक्षर ब्रह्मबाट भूत मात्रा आदि चराचर पदार्थलाई उत्पत्ति गर्ने, सृष्टि-व्यापारलाई 'कर्म' भनेर बताउँछ।

अधिभूतं क्षरो भावो पुरुषश्चाधिदैवतम् ॥
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृतां वर ॥ ४ ॥

'अधिभूत' विनाशी[5] हो 'अधिदैवत' पूरुष[6],
'अधियज्ञ'[7] पनि मै हुँ यो देह[8]-बिच भारत !

उत्पन्न भएका सब प्राणीको नाम रूपात्मक, नाशवान्, स्थिति 'अधिभूत' हो, औ यस पदार्थमा जो पुरुष अर्थात् सचेतन अधिष्ठाता छ, त्यही 'अधिदैवत' हो, जसलाई 'अधियज्ञ' अर्थात् सब यज्ञको अधिपति भन्दछन्, त्यो मै हुँ। हे देहधारीमा श्रेष्ठ, अर्जुन ! यस देहमा रहने अधिदेह पनि मै हुँ।

अन्तकाले च मामेव स्मरन्मुक्त्वा कलेवरम् ॥
यः प्रयाति स मद्भावं याति नास्त्यत्र संशयः ॥ ५ ॥

जस्ले संझेर मैलाई अंन्त्यमा[9] देह छोड्दछ,
सन्देह छैन, त्यो मैमा मुक्त[10] भै मिल्न आउँछ।

अन्त्यकालमा अर्थात् मरणकालमा जसले मेरो स्मरण गर्दै देह त्यागदछ, त्यो पुरुष मेरै स्वरूपमा नै आएर मिल्दछ, यसमा सन्देह छैन।

---

१. अविनाशी। २. मूलप्रकृति। ३. चराचर फैलाउने। ४. सृष्टिव्यापार। ५. नाश हुने जति। ६. प्राणपुरुष। ७. यज्ञको स्वामी। ८. अधिदेह छु। ९. मरण-समयमा। १०. जन्ममरणबाट छुटेको।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यं यं वापि स्मरन्भावं त्यजत्यन्ते कलेवरम् ॥
तं तमेवैति कौन्तेय ! सदा तद्भावभावितः ॥ ६ ॥

प्राणी जो भाव[1] संझेर अन्त्यमा देह छोड्दछ,
त्यै भाववश[2] भै फेरि त्यै त्यैमा मिल्न पुग्दछ।

अथवा, हे कौन्तेय ! सधैं अर्थात् जन्मभर त्यसैमा रँगिएको हुँदा मनुष्य जुन भावको (पदार्थको) स्मरण गर्दै अन्त्यकालमा शरीर त्याग्दछ, त्यो त्यही भावमा मिल्न जान्छ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर युद्ध्य च ॥
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्मामेवैष्यस्यसंशयम् ॥ ७ ॥

तसर्थ संझी मैलाई सदा, युद्ध पनी गर,
मन बुद्धि ममा अर्पे[3] मैमा मिल्छौ सरासर।

यस निमित्त, सर्वदा मलाई नै संझँदै रहू र युद्ध पनि गर, ममा मन र बुद्धि अर्पण गर्नाले युद्ध गरे पनि तिमी अवश्यमेव ममा नै आएर मिल्नेछौ।

अभ्यासयोगयुक्तेन चेतसा नान्यगामिना ॥
परमं पुरुषं दिव्यं याति पार्थानुचिन्तयन् ॥ ८ ॥

अभ्यास-युक्त एकाग्र चित्तले दिव्य-पूरुष,
संझँदा-संझदै पुग्छ उसैमा भक्त पूरुष।

हे पार्थ ! चित्तलाई अर्कातर्फ जान नदिएर, अभ्यासको सहायताले उसलाई स्थिर गर्दै, दिव्य परम पुरुषको ध्यान गरिरहनाले मानिस, उही दिव्य परमात्मपुरुषमा गएर मिल्दछ।

कविं पुराणमनुशाशितार-
मणोरणीयांसमनुस्मरेद्यः ॥

१. पदार्थ (चीज) २. अभिप्रायको अधीन। ३. अर्पण गरे।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सर्वस्य धातारमचिन्त्यरूप-
मादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।। ९ ।।

कवि[१], स्वयं शासक[२], हद्द सानो,
अचिन्त्य[३], धाता[४], सबको पुरानो,
परै रहेको तमदेखि[५] खास,
श्रीसूर्य झैं पूर्णतर-प्रकाश[६]—

सर्वज्ञ, पुरातन, शिक्षक, परमाणुभन्दा पनि सानो सबको पालक, या आधार अथवा कर्ता, अचिन्त्यरूप र अज्ञानरूपी अन्धकारदेखि पर रहेको, सूर्यसमान देदीप्यमान, (यस्तो परब्रह्म छ ।)

प्रयाणकाले मनसाचलेन
भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।।
भ्रुवोर्मध्ये प्राणमावेश्य सम्यक्
स तं परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ।। १० ।।

जो भक्त यस्तो विभुँलाइ[७] अन्त्यमा
लगाउँदै निश्चलचित्त योगमा,
भ्रू[८]-मध्यमा प्राण पुऱ्याइ संझला,
त्यो, दिव्य त्यै ब्रह्म अवश्य पाउला ।

जुन मनुष्य, अन्त्यकालमा इन्द्रिय निग्रहरूप योगको सामर्थ्यले युक्त भएर, मनलाई स्थिर गरी, दुवै आँखीभौंको बीचमा प्राणलाई ठीक किसिम-सँग राखेर, त्यही पुरुष (ब्रह्म) लाई स्मरण गर्दछ, त्यो मानिस त्यही दिव्य, परमपुरुषमा मिल्दछ ।

---

१. सब ज्ञानले युक्त । २. शिक्षा गर्ने । ३. मनले पनि चिन्तन गर्न नसकिने । ४. कर्ता र पालक । ५. अज्ञानबाट । ६. पूर्ण प्रकाश भएको । ७. व्यापक परमात्मालाई । ८. दुइ आँखिभौंको माझमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यदक्षरं वेदविदो वदन्ति
विशन्ति यद्यतयो वीतरागाः ।।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ।। ११ ।।

वेदज्ञले[1] अक्षर[2] जो भनिन्छ,
जस्मा विरागी मुनिले पुगिन्छ,
जो चाहँदा गर्दछन् ब्रह्मचर्य,
भन्छु केही पद[3] त्यै वीरवर्य !

वेद जान्नेहरु जसलाई अक्षर (ननासिने) भन्दछन्, वैराग्ययुक्त यति (मुनि) हरु जसमा प्रवेश गर्दछन् र जसमा पुग्नाको इच्छाले ब्रह्मचर्य व्रतको आचरण गर्दछन्, त्यो पद अर्थात् ॐकारब्रह्म तिमीलाई संक्षेपले वर्णन गर्दछु ।

सर्वद्वाराणि संयम्य मनो हृदि निरुध्य च ।।
मूर्ध्न्याधायात्मनः प्राणमास्थितो योगधारणाम् ।। १२ ।।

सबै द्वार[4] गरी बन्द, रोकी हृदयमा मन,
प्राण[5] मस्तकमा[6] राखी, योगको गरि धारण,

ॐ इत्येकाक्षरं ब्रह्म व्याहरन्मामनुस्मरन् ।।
यः प्रयाति त्यजन्देहं स याति परमां गतिम् ।। १३ ।।

ॐ यो एकाक्षरी ब्रह्म जप्दै, संझेर मैकन
जो देह छोड्छ, त्यो पुग्छ कैवल्य-गति[7] अर्जुन ।

सब इन्द्रियरूपी द्वारहरुलाई बन्द गरी, मनलाई हृदयमा रोकेर, मस्तकमा प्राण लगी समाधि योगमा रहेर अनि ॐकारको जप र मेरो

१. वेद जान्नेहरुले । २. सदा एक स्वरूपले रहने । ३. ॐकार ब्रह्मपद । ४. शरीरका नौ छिद्र । ५. भित्री बाहिरी श्वास । ६. ब्रह्मरन्ध्रमा । ७. मोक्षपदमा ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

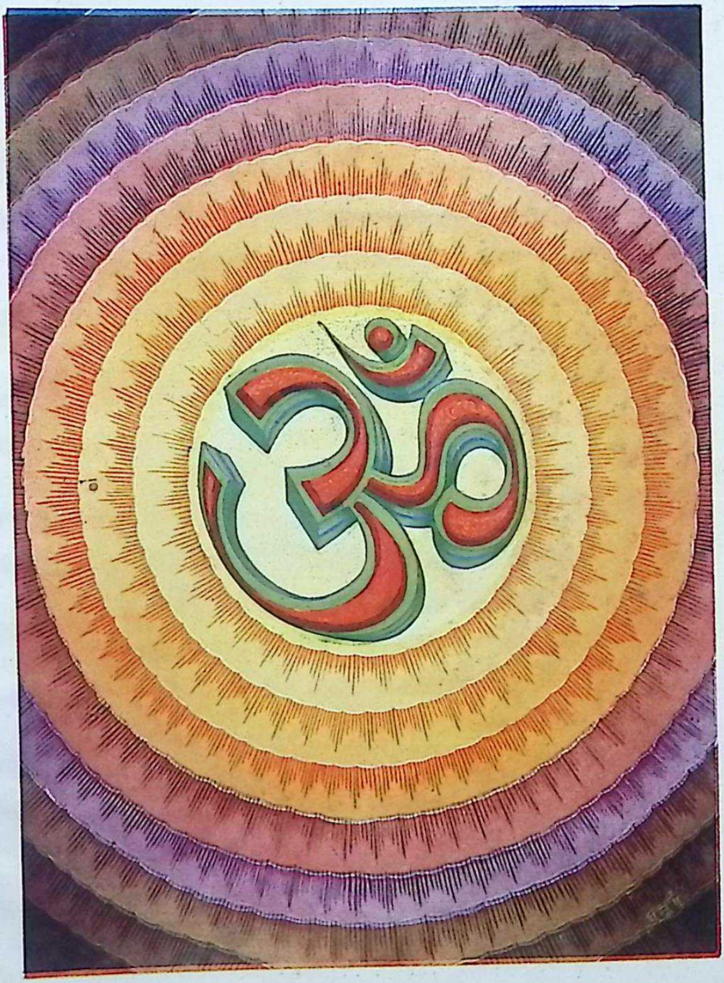

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म

G. P. GORAKHPUR.

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्मरण गर्दै जो मनुष्य देह छोडेर जान्छ, त्यसलाई उत्तमगति (त्यही ब्रह्ममा मिल्नुरूप मुक्ति) मिल्दछ।

अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः ॥
तस्याहं सुलभः पार्थ ! नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥ १४ ॥

एकाग्र भइ जो मेरो सधैं गर्दछ चिन्तन,
त्यो नित्य[1]-युक्त, योगीको सुलभै[2] छु म, अर्जुन !

हे पार्थ ! अनन्यभावले जो सदासर्वदा मेरो नित्य स्मरण गर्दछ त्यस नित्ययुक्त कर्मयोगीलाई ममा पुग्नु सहजै हुन सक्दछ।

मामुपेत्य पुनर्जन्म दुःखालयमशाश्वतम् ॥
नाप्नुवन्ति महात्मानः संसिद्धिं परमां गताः ॥ १५ ॥

ममा पुगी ठुलो सिद्धि पाएका जुन धीर[3] छन्,
अनित्य, दुःखको स्थान, पुनर्जन्म ति छोड्दछन्।

ममा मिलेपछि परमसिद्धि पाएका महात्माहरु पुनर्जन्म पाउँदैनन्, जो दुःखहरुको मुख्य घर र अनित्य पनि छ।

आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन ! ॥
मामुपेत्य तु कौन्तेय ! पुनर्जन्म न विद्यते ॥ १६ ॥

छन् ब्रह्मलोक-पर्यन्त फर्कने-परने सब,
ममा पुगेपछि हुन्छ पुनर्जन्म असंभव।

हे अर्जुन ! ब्रह्मलोक लगायत स्वर्गलोक आदि जति लोक छन्, त्यहाँबाट कहिले न कहिले यस लोकमा फर्कैर आउनुपर्दछ, परन्तु, हे कौन्तेय ! ममा मिल्न गएमा पुनर्जन्म हुँदै हुँदैन।

---

१. अविनाशी तत्त्वमा मन दृढ गरी कर्म गर्ने। २. सहजै पाइन सकिने। ३. ज्ञानीहरु।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

सहस्रयुगपर्यन्तमहर्यद्ब्रह्मणो विदुः ॥
रात्रिं युगसहस्रान्तां तेऽहोरात्रविदो जनाः ॥ १७ ॥

हाम्रा हजार युगका ब्रह्माका दिनै[1]-रात छन्,
भनी जो जान्दछन् विद्वान् ती अहोरात्र[2] जान्दछन् ।

अहोरात्रलाई तत्त्वपूर्वक जान्नेहरु भन्दछन् कि, सत्य, त्रेता, द्वापर, कलि यी ४ युगको एक महायुग हुन्छ, यस्तै हजार महायुगको काल ब्रह्माजीको एक दिन र यत्तिकै कालले उनको एक रात्री पनि हुन्छ ।

अव्यक्ताद्व्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ॥
रात्र्यागमे प्रलीयन्ते तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ॥ १८ ॥

अव्यक्तबाट[3] यी व्यक्ति[4] दिनमा[5] जन्म पाउँछन्,
त्यही अव्यक्तमा फेरि रातमा[6] ती बिलाउँछन्[7] ।

ब्रह्माजीका दिनको आरंभमा अव्यक्तबाट (प्रकृतिबाट) सब व्यक्त पदार्थ निर्मित (सृष्टि) हुन्छन् र रात्री भएमा त्यही पूर्वोक्त अव्यक्तमा लीन (प्रलय) हुन्छन् ।

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ॥
रात्र्यागमेऽवशः पार्थ ! प्रभवत्यहरागमे ॥ १९ ॥

प्राणि[8]-प्रपंच यो तेही निस्की निस्की सगौरव ,
नासिन्छ राति लाचार[9], देखिन्छ[10] दिनमा सब ।

हे पार्थ ! भूत (प्राणी) को यही समुदाय यसरी वारंवार उत्पन्न हुँदै रहन्छ, अर्थात् इच्छा होस् या नहोस् , रात हुनासाथ लीन (प्रलय) हुन्छ र दिन हुनासाथ फेरि जन्म (सृष्टि) हुन्छ ।

---

१. एक अहोरात्र । २. दिन र रात । ३. जान्न नसकिने प्रकृतिबाट । ४. देखिने चीज जति । ५. ब्रह्माको दिनमा । ६. ब्रह्माको रातमा । ७. लीन हुन्छन् । ८. प्राणीको सृष्टि । ९. प्रकृतिको वश । १०. प्रकट हुन्छ ।

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

परस्तस्मात्तु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ॥
यः स सर्वेषु भूतेषु नश्यत्सु न विनश्यति ॥ २० ॥

अव्यक्तभन्दा पर जो पदार्थ[1] छ सनातन,
त्यो नासिन्न, सबै प्रणी नासिंदा पनि अर्जुन !

परन्तु, यो माथि बताइएको अव्यक्तभन्दा पर रहेको, अर्को सनातन 'अव्यक्त' पदार्थ छ, जो कि, सारा चराचर नै नासिएमा पनि नष्ट हुँदैन ।

अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमां गतिम् ॥
यं प्राप्य न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ॥ २१ ॥

अव्यक्त जो अक्षर[2] हो, जो परंगति-नाम हो,
जहाँ पुगी फर्कँदैनन् त्यो मेरो उच्च धाम[3] हो ।

जुन अव्यक्तलाई 'अक्षर' पनि भन्छन्, जो परम गति पनि कहिन्छ र जसलाई प्राप्त गरेपछि जन्म लिनालाई फेरि फर्केर आउनुपर्दैन, त्यही मेरो परम स्थान हो ।

पुरुषः स परः पार्थ ! भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ॥
यस्यान्तःस्थानि भूतानि येन सर्वमिदं ततम् ॥ २२ ॥

त्यो परात्मा[4] त एकाग्र भक्तिले मात्र मिल्दछ,
जोभित्र सारा प्राणी छन् जस्ले यो सब व्याप्त छ ।

हे पार्थ ! जसभित्र सारा भूतहरु छन्, जसले यो सारालाई फैलाएको या व्याप्त गरिराखेको छ, त्यो परपुरुष (परब्रह्म) अनन्य भक्ति अर्थात एकाग्रभक्तिले मात्र पाउन सकिन्छ ।

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ॥
प्रयाता यान्ति तं कालं वक्ष्यामि भरतर्षभ ॥ २३ ॥

---

१. प्रकृतिभन्दा पर रहेको अविनाशी परमात्मा । २. कहिल्यै ननासिने । ३. स्थान । ४. सबभन्दा पर रहेको ब्रह्म ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

त्यो काल भन्छु अहिले जस्मा योगीहरू मरी,
यहाँ जन्मन आउन्नन् अथवा आउँछन् झरी।

हे भरतश्रेष्ठ ! अब म तिमीलाई त्यो काल बताउँछु कि, जुन कालमा कर्मयोगीहरु मरे भने, यस लोकमा जन्म लिन फर्केर आउँदैनन् र जुन कालमा मरण हुँदा जन्म लिन फर्केर आउँदछन्।

अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ॥
तत्र प्रयाता गच्छन्ति ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ॥ २४ ॥

आगो, ज्वाला[1], शुक्ल[2], दिन, छ-मैह्ना, उत्तरायण[3]-
यिन्मा गएका ब्रह्मज्ञ[4], पुग्छन् ब्रह्म सनातन[5]।

अग्नि, ज्योति अर्थात् ज्वाला, दिन, शुक्ल पक्ष र उत्तरायणका छ-महीनामा गएका (मरेका) ब्रह्मवेत्ताहरु ब्रह्ममा पुग्दछन् र फर्केर आउँदैनन्।

धूमो रात्रिस्तथा कृष्णः षण्मासा दक्षिणायनम् ॥
तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर्योगी प्राप्य निवर्तते ॥ २५ ॥

धूवाँ, रात्री, कृष्ण-पक्ष, छ-मैह्ना, दक्षिणायन[6]-
यिन्मा गई चन्द्रलोक पुगी आउछ जन्मन।

धुमिएको आगो, रात्री, कृष्णपक्ष, र दक्षिणायनका छ महीनामा गएको (मरेको) कर्मयोगी चन्द्रका तेजमा अर्थात् लोकमा पुगेर पुण्यको अंश सकिए पछि फर्केर यहाँ जन्म लिन आउँदछ।

शुक्लकृष्णे गती ह्येते जगतः शाश्वते मते ॥
एकया यात्यनावृत्तिमन्ययावर्तते पुनः ॥ २६ ॥

---

१. प्रकाश। २. शुक्लपक्ष। ३. माघ आदि छ महीना। ४. ब्रह्मज्ञानी। ५. अविनाशी। ६. श्रावण आदि छ महीना।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शुक्ल[1], कृष्ण[2] दुवै मार्ग जगत्का छन् सनातन[3],
यौटा फर्कन पर्दैन, अर्कोले पर्छ फर्कन ।

यस प्रकारले जगत्का शुक्ल र कृष्ण अर्थात् प्रकाशमय र अन्धकारमय दुइ नित्यगति या स्थिर मार्ग छन्–एक बाटोबाट जानाले फर्कनुपर्दैन, अर्को बाटोबाट जानाले फर्कनुपर्दछ ।

नैते सृती पार्थ ! जानन् योगी मुह्यति कश्चन ।।
तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ! ।। २७ ।।

यी दुई गति जानेको योगी फस्दैन मोहमा,
तस्मात् तिमी पनी योगी होऊ लौ सब कालमा ।

हे पार्थ ! यिनै दुइ मार्गलाई तत्वपूर्वक जान्ने कुनै पनि कर्मयोगी मोहमा फँस्दैन, अतएव, हे अर्जुन ! तिमी सदा सर्वदा कर्मयोग-युक्त होऊ ।

वेदेषु यज्ञेषु तपस्सु चैव
दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।।
अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा
योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ।। २८ ।।

जाने पछी यो[4], तप, यज्ञ, दान,
वेदादिमा जो छ फल-प्रधान[5],

---

१. देवयान वा अर्चिरादि मार्ग– यसमा मरेको देह अग्निमा जलाउनाले अग्निदेवबाट नै ती पूर्वोक्त नाम भएका मार्गको शुरू हुन्छ र योगी फेरि जन्म लिन आउँदैन। २. पितृयाण वा धूम्र आदि मार्ग– यसमा मरेकाको देह पूर्वोक्त नाम हुँदै चन्द्रलोक तर्फ पुगेर पुण्य सिद्धिएपछि त्यसले फर्केर जन्म लिन आउनुपर्दछ । ३. नभई नछोड्ने । ४. पहिले कहिएको तत्व । ५.मुख्य फल ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

सोझै गरी लंघन त्यो तमाम,
ब्रह्मज्ञले[1] पाउँछ आदि-धाम[2] ।

यो कहिएको तत्वलाई जानिलिनाले वेद, यज्ञ, तपस्या र दानहरुमा जो पुण्यफल बयान गरिएको छ, कर्मयोगीले ती सबलाई नाघेर तीभन्दा परको आद्य-स्थान (मुक्ति) लाई प्राप्त गर्दछ । (३३८)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'अक्षरब्रह्मयोग'
अष्टमोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'अक्षरब्रह्मयोग' ८

---

१. ब्रह्मवेत्ता कर्मयोगीले । २. पहिला स्थान (मुक्ति) ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

राजविद्या–राजगुह्ययोग ९

भगवानुवाच—

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ॥
ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ज्ञात्वा मोक्ष्यसेऽशुभात् ॥ १ ॥

विज्ञान-युक्त यो ज्ञान भन्छु जो अतिगुह्य[1] छ,
दोषदर्शी[2] नभै जान, यस्ले पाप छुटाउँछ ।

भगवान्‌ले भन्नुभयो—अब तिमी दोषदर्शी भएका छैनौ, यस-निमित्त गुप्तभन्दा पनि गुप्त, विज्ञानले सहित ज्ञान तिमीलाई बताउँछु, जो जान्नाले पाप (मोह) बाट मुक्त हुनेछौ ।

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ॥
प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ २ ॥

विद्या[3] र गुह्यको राजा यो श्रेष्ठ र पवित्र छ,
प्रत्यक्ष[4] सुख-बोधादि[5] दिने अक्षय्य धर्म छ ।

यो ज्ञान, संपूर्ण गुह्यहरुमा राजा (श्रेष्ठ) छ, यो राजविद्या अर्थात् सब विद्यामा श्रेष्ठ, पवित्र र प्रत्यक्ष बोध गराउने यस्तो छ, यसको आचरण सुखकारक, कहिल्यै ननासिने र धर्मयुक्त छ ।

---

१. ज्यादा नै रहस्य । २. दोषदृष्टिले नहेर्ने । ३. जान्न लायक कुरा । ४. तत्कालैमा । ५. सुख र ज्ञान ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

अश्रद्दधानाः पुरुषा धर्मस्याऽस्य परन्तप ! ॥
अप्राप्य मां निवर्तन्ते मृत्युसंसारवर्त्मनि ॥ ३ ॥

हे पार्थ ! जसले श्रद्धा राख्दैनन् यस धर्ममा,
ममा ती नपुगी झर्छन् मृत्यु[1]-संसार-मार्गमा ।

हे परन्तप ! यसमा श्रद्धा नराख्ने पुरुषहरुले मलाई पाउन सक्दैनन्, तिनीहरु मर्नुपर्ने यस संसारका मार्गमा फर्केर आउँदछन्, अर्थात् तिनीलाई मोक्ष मिल्दैन ।

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ॥
मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाऽहं तेष्ववस्थितः ॥ ४ ॥

अव्यक्तरूपी मैले नै यो जगत् पॅरिपूर्ण[2] छ,
ममा छन् यी सबै प्राणी, म तिन्मा छैन संस्थितँ[3] ।

मैले आफ्नो अव्यक्तस्वरूपले यो समग्र जगत्लाई व्याप्त गरेको छु, ममा सब प्राणीहरु छन्, परन्तु म तिनीहरुमा रहेको छैन ।

न च मत्स्थानि भूतानि पश्य मे योगमैश्वरम् ॥
भूतभृन्न च भूतस्थो ममाऽऽत्मा भूतभावनः ॥ ५ ॥

छैनन् प्राणी ममा पार्थ ! हेर यो योग-ऐश्वर्[4]र,
पैदा मै गर्छु, मै धर्छु, म छैन तिनमा तर ।

सब प्राणीहरु ममा रहेका पनि छैनन् ! हेर, ईश्वरको यो कस्तो चमत्कार या योगसामर्थ्य छ ? प्राणीलाई उत्पन्न गर्ने भएको, मेरो आत्मा तिनीलाई पालन धारण गरेर पनि फेरि तिनैमा रहेको छैन ।

यथाऽऽकाशस्थितो नित्यं वायुः सर्वत्रगो महान् ॥
तथा सर्वाणि भूतानि मत्स्थानीत्युपधारय ॥ ६ ॥

---

१. मृत्यु हुने यो संसारी मार्गमा । २. ढाकिएको । ३. रहेको । ४.यस्तो रहेछ भनी ठेगान गर्न नसकिने ईश्वरीय ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सर्वत्र घुमने वायु जस्तो आकाशभित्र छ,
त्यस्तै प्राणीहरू सारा ममा छन् बुझ्नुपर्दछ।

सर्वत्र घुम्ने, यो महान्, वायु जस्तै सधैं आकाशमा नै रहेको हुन्छ, त्यस्तै यी सब भूत-प्राणी ममा रहेका छन्, यस्तो तिमीले संझना राख।

सर्वभूतानि कौन्तेय ! प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ॥
कल्पक्षये, पुनस्तानि कल्पादौ विसृजाम्यहम् ॥ ७ ॥

मेरै प्रकृतिमा प्राणी छिप्छन् प्रलयकालमा,
म फेरि सिर्जना तिन्को गर्छु कल्पादिकालमा।

हे कौन्तेय ! कल्पको अन्त्यमा (प्रलयकालमा) सब भूत (प्राणि-समुदाय) मेरै प्रकृतिमा आएर लीन हुन्छन् औ कल्पको आरम्भमा अर्थात् ब्रह्माका दिनको आरंभमा म नै फेरि तिनलाई उत्पन्न गर्दछु।

प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य विसृजामि पुनः पुनः ॥
भूतग्रामभिमं कृत्स्नमवशं प्रकृतेर्वशात् ॥ ८ ॥

मेरी प्रकृतिको वैश्य यो संपूर्ण चराचर,
उसैलाई लिई साथ सृष्टि गर्छु बराबर।

म आफ्नो प्रकृतिलाई हात लिएर, आफ्ना आफ्ना कर्महरुले बाँधिएका प्राणीको यो समग्र समुदायलाई बराबर निर्माण गर्दछु जो कि, त्यही प्रकृतिको कब्जामा रहेको हुनाले पराधीन छ।

न च मां तानि कर्माणि निबध्नन्ति धनञ्जय ! ॥
उदासीनवदासीनमसक्तं तेषु कर्मसु ॥ ९ ॥

उदासीन सरी बस्छु, तिन्मा आसक्ति गर्दिन,
त्यसैले कर्म ती पार्थ ! हुन्नन् मकन बन्धन।

---

१. जतातते। २. ब्रह्माको रात्रीमा। ३. ब्रह्माको दिनभरमा। ४. अधीन भएको। ५.समभाव राख्ने।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

परन्तु, हे धनञ्जय ! यो सृष्टि रचना गर्ने काममा मेरो आसक्ति छैन, म उदासीन (भए नभएमा समान) यस्तो भइरहेको छु, यसै कारण ती कर्महरु मलाई बन्धन गर्ने हुँदैनन् ।

मयाध्यक्षेण प्रकृतिः सूयते सचराचरम् ॥
हेतुनानेन कौन्तेय ! जगद्विपरिवर्तते ॥ १० ॥

गर्छ प्रकृतिले सृष्टि मै अध्यक्ष[1] लिईकन,
यसैले यो जगत्को छ सदा संहार-सिर्जन[2] ।

म अध्यक्ष अर्थात् मालिक भएर प्रकृतिबाट सारा चराचरको सृष्टि-लाई उत्पन्न गराउँछु, यसैले हे कौन्तेय ! यो जगत्को बन्नु र भत्कनु बराबर नै भइरहेको छ ।

अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् ॥
परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥ ११ ॥

महेश-भाव[3] यो मेरो सर्वोच्च नबुझीकन,
मानिसै हो भनी मूर्ख गर्दछन् अपहेलन[4] ।

मूढहरु मेरो परम (उत्तम) स्वरूपलाई पहिचान्दैनन्, जो कि सब प्राणीको महान् ईश्वर छ, तिनी मलाई मनुष्यको शरीर धारण गर्ने अर्थात् मनुष्य संझेर मेरो अपहेलन गर्दछन् ।

मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः ॥
राक्षसीमासुरीं चैव प्रकृतिं मोहिनीं सृताः ॥ १२ ॥

ती मूढ जनका आशा, ज्ञान, कर्म फजूल छन्,
मोह[5] गर्ने, राक्षसी र आसुरी[6]-भाव धार्दछन् ।

तिनको आशा व्यर्थ छ, कर्म फजूल छ, ज्ञान निरर्थक छ, औ चित्त

---

१. ठूलो मालिक । २. नाश र उत्पत्ति । ३. महेश्वरपना । ४. हेला । ५. अज्ञान । ६. दैवको पन ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

पनि भ्रष्ट छ, जो मोहात्मक राक्षसी र आसुरी स्वभावको सदा आश्रय गरिरहन्छन् ।

महात्मानस्तु मां पार्थ ! दैवीं प्रकृतिमाश्रिताः ।।
भजन्त्यनन्यमनसो ज्ञात्वा भूतादिमव्ययम् ।। १३ ।।

दैवी[1] प्रकृतिका धीर महात्माहरु मैकन,
आद्य[2], अव्यय[3] संझेर भज्छन् ऐकत्व[4] लीकन ।

परन्तु, हे पार्थ ! दैवी प्रकृतिको आश्रय गर्ने, महात्माहरु कहिल्यै पनि ननासिने, सब प्राणीको आदिस्थान मलाई नै पहिचानेर एकत्व भावले मेरै भजन गर्दछन् ।

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ।। १४ ।।

भक्ति-साथ सदा गर्दै यत्न[5], वन्दन[6], कीर्तन[7],
दृढव्रती सबै योगी मेरै गर्छन् उपासन[8] ।

अरु यत्नवान् कर्मयोगीहरु दृढव्रत लिई, योगयुक्त भएर, सधैं मेरो कीर्तन र नमस्कार गर्दै, भक्तिपूर्वक मेरै उपासना गरिरहन्छन् ।

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुधा विश्वतोमुखम् ।। १५ ।।

विश्वतोमुख[9], मैलाई द्वैत[10]-अद्वैत[11]-भावले,
गर्छन् सेवा कुनै योगी अनेकौं ज्ञान-यज्ञले ।

यस्तै अरू कुनै पुरुषहरु एकत्व अर्थात् अभेद भावले र पृथकत्व

---

१. सत्त्वगुणी । २. सबभन्दा पहिले । ३. नाश नहुने । ४. एकाग्रभाव । ५. पाउन कोशिश । ६. नमस्कार । ७. भजन । ८. सेवा । ९. जताततै मुख भएको । १०. भिन्न भिन्न छ भन्ने बुद्धिले । ११. एक मात्र छ भन्ने बुद्धिले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

अर्थात् भेदभावले अथवा अनेक प्रकारका ज्ञानयज्ञले पूजा गरेर, सर्वतो-मुख (जहाँ तहीं रहेको) मेरो नै उपासना गर्दछन् ।

अहं क्रतुरहं यज्ञः स्वधाहमहमौषधम् ॥
मन्त्रोऽहमहमेवाज्यमहमग्निरहं हुतम् ॥ १६ ॥

म हूँ क्रतु, म हूँ यज्ञ, स्वधा हूँ, औषधी म हूँ,
म हूँ मन्त्र, म हूँ आज्य, म हूँ अग्नि, म होमं[1] हूँ ।

क्रतु (श्रौतयज्ञ) म हुँ, यज्ञ (स्मार्तयज्ञ) म हुँ, स्वधा अर्थात् श्राद्धमा पितृहरुलाई अर्पण गरिने अन्न म हुँ, औषध अर्थात् वनस्पतिबाट यज्ञका निमित्त उत्पन्न भएको अन्न म हुँ, यज्ञमा हवन गर्दा पढिने मन्त्र म हुँ, घिउ, अग्निमा चढाइएको आहुति पनि म हुँ ।

पिताहमस्य जगतो माता धाता पितामहः ॥
वेद्यं पवित्रमोङ्कार ऋक्साम यजुरेव च ॥ १७ ॥

यो लोकको पिता, माता, बाजे, धाता म हूँ सब,
पवित्र, वेद्यं[2], ओङ्कार, ऋक्, यजुस्, साम, मै सब ।

यस जगत्को पिता, माता, धाता (आधार), पितामह (बाज्ये) म हुँ, जो केही पवित्र र जो केही जान्न योग्य छ त्यो र ॐकार, ऋग्वेद, सामवेद र युजुर्वेद पनि मै हुँ ।

गतिर्भर्त्ता प्रभुः साक्षी निवासः शरणं सुहृत् ॥
प्रभवः प्रलयस्थानं निधानं बीजमव्ययम् ॥ १८ ॥

साक्षी, भर्ता, गति, स्वामी, रक्षिता[3], मित्र, वास हुँ,
मै सृष्टि नाशको स्थान, कारणी नित्यै[4] बीज हुँ ।

सबको गति, सबको पोषक, प्रभु, साक्षी, वासस्थान, शरण, सँगी, उत्पत्ति, प्रलय, पालन गर्ने, कारण र कहिल्यै ननासिने, बीजस्वरूप पनि मै हुँ ।

१. हवनक्रिया । २. जान्न लायक । ३. शरण लिने । ४. कहिल्यै ननासिने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

तपाम्यहमहं वर्षं निगृह्णाम्युत्सृजामि च ।।
अमृतं चैव मृत्युश्च सदसच्चाहमर्जुन ! ।। १९ ।।

मै तपाउँछु, मै वर्षा रोक्छु, मै वृष्टि गर्दछु,
मै छु अमृत[1], मै मृत्यु, सत्[2], असत्[3], यो सबै म छु ।

हे अर्जुन ! मै गर्मी दिन्छु, मै पानीलाई रोक्दछु र बर्साउँछु, अमृत अथवा मृत्यु पनि मै छु, अनि सत् (ननासिने) र असत् (नासिने) पनि केवल मै छु ।

त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
यज्ञैरिष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।।
ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोक–
मश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् ।। २० ।।

वेद[4]-ज्ञाता, सोम[5] पी, पाप फाली
मेरै गर्दै यज्ञ स्वर्गैषणा[6] ली,
जान्छन् पुण्य-प्राप्य[7] त्यो स्वर्ग पाई,
भोग्छन् नाना देवका भोगलाई ।

जो त्रैविद्य अर्थात् ऋक् यजु साम–यी तीनै वेदका कर्म गर्ने र सोम-लता पान गर्ने अर्थात् सोमयाजी, पापले रहित, पुरुषहरु यज्ञद्वारा मेरो पूजा गरेर स्वर्गलोक प्राप्तिको इच्छा गर्दछन्, ती सबैले इन्द्रको पुण्य लोकमा (स्वर्गमा) पुगेर देवताका अनेक, दिव्य, भोगहरु उपभोग गर्दछन् ।

ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।।

---

१. अमृतरूप (नमर्ने) २. सधैं भइरहने । ३. कहिल्यै नहुने । ४. वेद जान्नेहरु । ५. सोमलता । ६. स्वर्गको इच्छा । ७. पुण्यले पाइने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

एवं त्रयीधर्ममनुप्रपन्ना
गतागतं कामकामा लभन्ते ॥ २१ ॥

भोगी ठूलो पुण्यको स्वर्गलोक[1],
झर्छन् पुण्यक्षीण[2] भै मर्त्यलोक,
यस्तै जानू आउनू नित्य हुन्छन्,
कामेच्छा[3] ली जो त्रयी-धर्म[4] गर्छन्।

अनि त्यो विशाल स्वर्गलोकको उपभोग गरेर, पुण्य सकिएपछि तिनी फेरि जन्म लिनलाई मृत्युलोकमा (मनुष्यलोकमा) आउँदछन्, यस तरहले त्रयीधर्म अर्थात् वेदत्रयका यज्ञ याग आदि श्रौतधर्मको पालन गर्नेहरु र फलेच्छा अर्थात् काम्य उपभोगको इच्छा गरी कर्म गर्नेहरुलाई स्वर्गमा जानु र यहाँ आउनु बराबर परिरहन्छ।

अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते ॥
तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥ २२ ॥

एकत्व[5]-साथ जो मेरो गर्छन् भजन-चिन्तन,
दिन्छु ती कर्मयोगीमा मै योग[6]-क्षेम[7]-साधन[8]।

जो, अरू कसैको आश्रय नगर्नै, जनहरु मेरै चिन्तन गरी मलाई भज्दछन्, ती नित्ययोगयुक्त पुरुषलाई योगक्षेम (सांसारिक नित्य निर्वाह) पनि म गराइदिन्छु।

येऽप्यन्यदेवता भक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥
तेऽपि मामेव कौन्तेय ! यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥ २३ ॥

---

१. इन्द्रलोक। २. पुण्य सकिनु। ३. फलको चाहना। ४. वेदका धर्म। ५. एकाग्रतासग। ६. नपाएको कुरा जुराउनु। ७. पाइएका चीजको रक्षा। ८. सामग्री।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जो अरू देवमा भक्ति श्रद्धा राखेर भज्दछन् ,
ती पनी विधि छोडेर मेरै पूजन गर्दछन् ।

हे कौन्तेय ! श्रद्धायुक्त भएर, अरू देवताहरुको भक्त बनी, जो मानिस पूजन गर्दछन्, ती पनि विधिपूर्वक नहोस् सही, एक किसिमले मेरो नै पूजा गर्दछन् ।

अहं हि सर्वयज्ञानां भोक्ता च प्रभुरेव च ॥
न तु मामभिजानन्ति तत्वेनातश्च्यवन्ति ते ॥ २४ ॥

संपूर्ण यज्ञको भोक्ता, मै स्वामी पनि, अर्जुन !
न जानीकन यो मेरो तत्व, गिर्छन् [1]तिनी जन ।

किनभने, सब यज्ञको भोक्ता र मालिक पनि मै हुँ, किन्तु तिनीहरु मलाई तत्वपूर्वक जान्दैनन्, यसै उसले ती पतन भइजान्छन् ।

यान्ति देवव्रता देवान्पितृन्यान्ति पितृव्रता ॥
भूतानि यान्ति भूतेज्या यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ॥२५॥

देवं[2]-पूजक देवैमा, पितृमा पितृ-पूजक ,
भूत-पूजक भूतैमा, जान्छन् मैमा म-पूजक ।

देवताहरुको व्रत गर्नेहरु उनैका साथ (स्वर्गलोकमा), पितृहरुको व्रत गर्नेहरु पितृका साथ (पितृलोकमा), भिन्न-भिन्न भूतहरुलाई पुज्नेहरु भूतहरुकै साथ (भूतलोकमा) र मेरो पूजा गर्नेहरु मेरै साथ (वैकुण्ठमा) आउँदछन् ।

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥ २६ ॥

भक्तिमान्[3]ले पत्र[4], पुष्प[5], फल, पानी, समर्पण
जे गर्छ भक्तिको भेट लिन्छु त्यो सब अर्जुन ।

१. फल चाहना गरी कर्म गर्ने । २. देवता मान्ने । ३. भक्तियुक्त पुरुषले । ४. पात ५. फूल ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

जो भक्त मलाई भक्तिले केही पात, फूल, फल अथवा यथाशक्ति अलिकति पानी मात्र समर्पण गर्दछ भने पनि, त्यस नियत चित्त पुरुषका भक्तिको भेटलाई म खुशीसाथ ग्रहण गर्दछु।

यत्करोषि यदश्नासि यज्जुहोषि ददासि यत् ॥
यत्तपस्यसि कौन्तेय ! तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥ २७ ॥

तिमी जे गर्दछौ, खान्छौ, दिन्छौ वा होम गर्दछौ,
मैमा त्यो अर्प[1] संपूर्ण पार्थ ! जो तप गर्दछौ ।

हे कौन्तेय ! तिमी जो कुछ गर्दछौ, जो खान्छौ, जो होम गर्दछौ, जो दान गर्दछौ अनि जो तप गर्दछौ, त्यो सब मलाई नै अर्पण गर्ने गर।

शुभाशुभफलैरेवं मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ॥
संन्यासयोगयुक्तात्मा विमुक्तो मामुपैष्यसि ॥ २८ ॥

शुभाशुभ दिने कर्म-बन्धबाट यसो गरी,
उम्की, भै योग[2]-युक्तात्मा मैमा मिल्छौ सरासरी ।

यसरी वर्तनाले कर्म गरेर पनि कर्महरुका शुभ-अशुभ फलरूप बन्धनहरुबाट तिमी अलग रहनेछौ र कर्मफलहरुको संन्यास गर्ने यो योगले युक्तात्मा अर्थात् शुद्ध अन्तःकरण भएको बनेर मुक्त भई ममा नै मिल्नेछौ।

समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ॥२९॥

प्रिया[3]प्रिय कुनै छैनन् समान सबमा म छु,
तर भक्तहरू मेरा ममा छन्, तिनमा म छु ।

म सबैमा एकनास छु, न मलाई कुनै द्वेष्य (अप्रिय) छ, न कोही

---

१. अर्पण गर । २. संन्यासले शुद्ध अन्तःकरण भएको । ३. प्यारो नप्यारो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

प्रिय छ, तर, भक्तिले जो मेरो भजन गर्दछन्, ती ममा छन्, औ म पनि तिनैमा छु ।

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ॥
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ ३० ॥

दुर्[1]रात्मा पनि एकत्व लिई मद्भक्त[2] भो भने,
साधु हो, व्यवसायै[3] छ त्यस्को पार लगाउने ।

ज्यादा नै दुराचारी पो किन नहोस्, यदि त्यो मलाई अनन्यभावले भजन गर्दछ भने, त्यसलाई ठूलो साधु (महात्मा) नै संझनुपर्दछ, किनभने, अब त्यसको बुद्धिको ठेगान असल लागिरहेछ ।

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्वच्छान्तिं नियच्छति ॥
कौन्तेय ! प्रतिजानीहि न मे भक्तः प्रणश्यति ॥ ३१ ॥

चाँडै त्यो हुन्छ धर्मात्मा[4], सर्वदा शान्ति पाउँछ,
पार्थ ! यो संझना राख भक्तको के विनाश छ ?

त्यो चाँडो नै धर्मात्मा हुन जान्छ र नित्य शान्ति पनि पाउँदछ । हे कौन्तेय ! तिमीले यो कुरा मनमा बहुतै दृढ गरी राख कि, मेरो भक्त कहिल्यै पनि नासिंदैन ।

मां हि पार्थ ! व्यपाश्रित्य येऽपि स्युः पापयोनयः ॥
स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥३२॥

मेरो आश्रय गर्नाले पापयोनि[5] अनेकन,
स्त्री, वैश्य, शूद्र संपूर्ण पाउँछन् गति[6] अर्जुन !

किनभने, हे पार्थ ! मेरो आश्रय (शरण) गर्नाले स्त्रीहरु, वैश्यहरु,

१. पहिले दुराचरण गर्ने पुरुष । २. मेरो भक्त । ३. बढिया कुरामा लागिपरेको बुद्धि नै । ४. धर्ममा मन भएको । ५. अन्त्यजाति । ६. परमगति (मुक्ति) ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

शूद्रहरु र अन्त्यज आदि जो पापयोनि (नीचयोनि) छन्, ती पनि परमगति पाउँदछन् ।

किं पुनर्ब्राह्मणाः पुण्या भक्ता राजर्षयस्तथा ॥
अनित्यमसुखं लोकमिमं प्राप्य भजस्व माम् ॥३३॥

धर्मात्मा विप्र[1], राजेर्षि[2] भक्तको के कुरा छ र,
दुःखी अनित्य चोलामा मेरो सेवा सधैं गर ।

अब पुण्यात्मा ब्राह्मणहरुको, मेरा भक्त राजर्षि क्षत्रियहरुको ता कुरा नै के भन्नुपर्ला ? तिमी यो अनित्य र दुःखकारक मृत्युलोकमा छौ, यस कारण मेरो भजन सदा सर्वदा गरिरहू ।

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ ३४ ॥

ममा मन, ममा भक्ति, मेरै यज्ञ र वँन्दन[3]
गर, यै योगले मिल्छौ मैमा तँन्मय[4] भैकन ।

ममा मन लगाऊ, मेरो भक्त बन, मेरो पूजन गर, मलाई नै नमस्कार गर, यस प्रकारले मत्परायण हुँदै योगको अभ्यास गर्न्याै मलाई (ईश्वरलाई) नै प्राप्त गर्नेछौ (पाउनेछौ)। (३७३)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'राजविद्या-राजगुह्ययोगः'
नवमोऽध्यायः ।
इति कोमलगीतानुवाद 'राजविद्या-राजगुह्ययोग' ९

---

१. ब्राह्मण । २. राजर्षि (क्षत्रिय) । ३. नमस्कार । ४. त्यही स्वरूप ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

विभूति-योग १०

भगवानुवाच—

भूय एव महाबाहो ! शृणु मे परमं वचः ॥
यत्तेऽहं प्रीयमाणाय वक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥

मेरा वचनले तुं[1]ष्ट तिमिलाई म अर्जुन !
हितखातिरमा भन्छु फेरि श्रे[2]ष्ठ कुराकन ।

भगवान्ले भन्नुभयो—हे महाबाहु ! मेरो भाषणबाट सन्तुष्ट हुने तिमीलाई, तिम्रै हितका निमित्त म फेरि एक असल कुरा भन्दछु, त्यो सुन ।

न मे विदुः सुरगणाः प्रभवं न महर्षयः ॥
अहमादिर्हि देवानां महर्षीणां च सर्वशः ॥ २ ॥

उत्पत्ति जान्दछन् मेरो न म[3]हर्षि, न देवता ,
देवता-ऋषि साराको मै छु आ[4]दि जगत्पिता ।

देवताहरु र महर्षिहरु पनि मेरो उत्पत्ति जान्दैनन् किनभने, देवता र महर्षिहरुको सब प्रकारबाट मै आदिकारण छु ।

---

१. खुशी भएका । २. बहुतै उमदा । ३. ज्ञानवान् ठूला ठूला ऋषिहरु ।
४. पहिलो कारण ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यो मामजमनादिं च वेत्ति लोकमहेश्वरम् ॥
असंमूढः स मर्त्येषु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ३ ॥

अनादि[1], अज[2], लोकेश[3] मलाई जुन जान्दछ ,
त्यै ज्ञानी नरमा सारा पापदेखि विमुक्त[4] छ ।

मै पृथ्वी आदि लोकको ठूलो ईश्वर हुँ औ मेरो जन्म र त्यस्तै आदि पनि कोही छैन' भनेर जो जान्दछ, मानिसमा श्रेष्ठ त्यही ज्ञानी पुरुष मोहले रहित भएर सब पापबाट मुक्त हुन्छ ।

बुद्धिर्ज्ञानमसंमोहः क्षमा सत्यं दमः शमः ॥
सुखं दुःखं भवो भावो भयं चाभयमेव च ॥ ४ ॥

बुद्धि, ज्ञान, असंमोह[5], सुख, सत्य, क्षमा[6], दम[7] ,
दुःख, सृष्टि तथा नाश[8], भयाभय[9], तपस्, शम[10],

अहिंसा, समता, तुष्टिस्तपो दानं यशोऽयशः ॥
भवन्ति भावा भूतानां मत्त एव पृथग्विधाः ॥ ५ ॥

अकीर्ति, कीर्ति, समता, तुष्टि[11], दान, अहिंसन[12]–
प्राणीका यी पृथक्[13] भाव[14] हुन्छन् मैबाट अर्जुन ।

बुद्धि, ज्ञान, असंमोह, क्षमा, सत्य, दम, शम, सुख, दुःख, भव (उत्पत्ति), अभाव (नाश), भय, अभय, अहिंसा, समता, तुष्टि (सन्तोष), तप, दान, यश, अयश इत्यादि अनेक प्रकारका सारा प्राणीका भाव (शरीरका र बुद्धि अवस्था) मबाट नै उत्पन्न हुन्छन् ।

---

१. जोभन्दा पहिले कोही छैन यस्तो । २. नजन्मने । ३. लोकको मालिक । ४. छुटकारा पाएको। ५. बेहोश नहुनु । ६. सहनशीलता । ७. इन्द्रियदमन । ८. प्रलय । ९. डर र निडर । १०. शान्ति। ११. खुशियाली । १२. विघात नगर्नु । १३. भिन्न-भिन्न । १४. अवस्था ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महर्षयः सप्तपूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ॥
मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमा प्रजाः ॥ ६ ॥

महर्षि सात; पैलेका चार, चौधै मनूहरू,
जन्मे मेरा मनैबाट जस्का छन् यी प्रजाहरू।

सात महर्षि, तीभन्दा पहिलेका चार र अरू चौध मनुहरु मैरै मनबाट उत्पन्न गरिएका भाव हुन्, जसबाट लोकमा यो सारा प्रजावर्ग उत्पन्न भएको छ।

एतां विभूतिं योगं च मम यो वेत्ति तत्वतः ॥
सोऽविकंपेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ ७ ॥

विभूँति, योगँ यी मेरा जस्ले जान्दछ तत्वले,
संबद्ध हुन्छ त्यै योगी पक्का निश्चल योगले।

जसले, मेरो यो विभूति-विस्तार र योग अर्थात्—विस्तार गर्ने शक्ति या सामर्थ्यको तत्वलाई जान्दछ, त्यस पुरुषमा अवश्यमेव स्थिर कर्मयोग प्राप्त हुन्छ, यसमा सन्देह छैन।

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ॥
इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ ८ ॥

मै जन्मस्थान साराको, सारा मैबाट चल्दछन्,
यो संझी बुद्धिमान् व्यक्ति भँक्तिका-साथ भज्दछन्।

मै सबको उत्पत्ति-स्थान र मबाट नै सब वस्तुको प्रवृत्ति हुन्छ, यस्तो जानेर ज्ञानी पुरुषहरु भावयुक्त अर्थात् भक्तियुक्त भएर मलाई नै भजन गर्दछन्।

---

१. मरीचि, अंगिरा, अत्रि, पुलस्त्य, पुलह, क्रतु, वशिष्ठ। २. वासुदेव, संकर्षण, प्रद्युम्न, अनिरुद्ध। ३. स्वायंभुव आदि सात र सावर्णि आदि सात। ४. जगत चराचर सब। ५. फैलावट। ६. योगसामर्थ्य। ७. भावनाले युक्त भए।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

मच्चिता मद्गतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ॥
कथयन्ति च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥ ९ ॥

दिलो-ज्यान दिई मैमा परस्पर बुझाउँदै,
खालि मेरै कुरा गर्दै, खुशी हुन्छन् रमाउँदै ।

ती भक्त ममा मन लगाएर, दिलोज्यान दिई परस्परमा बोध गराउँदै, मेरै कथा कहँदै, त्यसैमा सन्तुष्ट भएर, सर्वदा रमाइरहन्छ ।

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥१०॥

प्रीतिका-साथ भजने, तिन्लाई भक्त हुन् भनी,
बुद्धियोग म त्यो दिन्छु जस्ले पुग्छन् ममा तिनी ।

यस प्रकारले सदैव योगयुक्त भएर जो मलाई प्रीतिपूर्वक भज्दछन्, तिनीलाई म यस्तो साम्यबुद्धिको योग दिन्छु कि, जसको सहायताले तिनी मलाई पाउन सक्दछन् ।

तेषामेवानुकंपार्थमहमज्ञानजं तमः ॥
नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥११॥

दयाले तिनकै भित्री आत्मामा वास गर्दछु,
उज्यालो ज्ञान-बत्तीले अज्ञान-तम हर्दछु ।

तिनीहरुको उपर अनुग्रह गर्नाका निमित्तमा नै म तिनका अन्तः-करणमा बसेर उज्यालो ज्ञानरूप बत्तीले तिनका अज्ञान-मूलक अन्धकारको नाश गरिदिन्छु ।

अर्जुन उवाच—

परं ब्रह्म परं धाम पवित्रं परमं भवान् ॥
पुरुषं शाश्वतं दिव्यमादिदेवमजं विभुम् ॥१२॥

---

१. आफसमा । २. समताबुद्धिरूप योग । ३. अन्तःकरणमा । ४. ज्ञानरूपी बत्तीले । ५. अज्ञानरूपी अन्धकार ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

परं ब्रह्म, परं धाम, पवित्र, परम, प्रभु ,
अजादिदेव, पुरुष, दिव्य, नित्य तथा विभु ।
आहुस्त्वामृषयः सर्वे देवर्षिर्नारदस्तथा ॥
असितो देवलो व्यासः स्वयं चैव ब्रवीषि मे ॥१३॥

प्रभुलाई सबै भन्छन्—व्यास, देवल, नारद ,
असितादि पनी कृष्ण ! आज्ञा भो प्रभुले तक ॥

अर्जुनले बिन्ति गरे—हजूर नै परं ब्रह्म, श्रेष्ठ स्थान र परम पवित्र वस्तु हुनुहुन्छ, सब ऋषिहरु, त्यस्तै देवर्षि नारद, असित, देवल र व्यास पनि तपाईंलाई दिव्य, आश्वत-पुरुष, आदि-देव, अजन्मा र सर्वव्यापी भनी बताउँथे, अहिले खुद आफै पनि मलाई त्यही सब आज्ञा गर्नुहुन्छ ।

सर्वमेतदृतं मन्ये यन्मां वदसि केशव ॥
न हि ते भगवन् ! व्यक्तिं विदुर्देवा न दानवाः ॥१४॥

जो भन्नुभो, सबै साँचो ठान्दछु म त केशव !
जान्दैनन् प्रभुको व्यँक्ति न त देव, न दानव ।

हे केशव ! हजूरबाट मलाई जो आज्ञा भयो, त्यो सब मैले साँचो ठहऱ्याएको छु, हे भगवन् ! हजूरको व्यक्ति अर्थात्—मूलतत्व देवताहरु र दानवहरुलाई पनि विदित छैन ।

स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ॥
भूतभावन, भूतेश, देवदेव, जगत्पते ॥१५॥

भूतभावन, भूतेश, लोकेश, पुरुषोत्तम,
आफूलाई स्वयं आफै जान्नुहुन्छ सुरोत्तम ।

---

१. स्थान । २. श्रेष्ठ । ३. अजन्म । ४. सबभन्दा पहिलेका देवता । ५. अविनाशी । ६. सबमा व्यापक । ७. उत्पत्ति । ८. दैत्य । ९. जगतका सृष्टिकर्ता । १०. चराचरका स्वामी । ११. लोकका मालिक । १२. पुरुषमा श्रेष्ठ । १३. खुद । १४ देवताका पनि देवता ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

सब भूत-प्राणीलाई उत्पन्न गर्ने, हे भूतेश ! हे देवदेव, हे जगत्पते, हे पुरुषोत्तम ! खुद हजूर नै आफूले आफूलाई जान्नुहुन्छ ।

वक्तुमर्हस्यशेषेण दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥
याभिर्विभूतिभिर्लोकानिमांस्त्वं व्याप्य तिष्ठसि ॥१६॥

आज्ञा होस् लौ ममा आफ्ना विभूतिकन केशव !
ढाकेर रहनूहुन्छ जस्ले यो जगतै सब ।

यस कारण हजूरका जो दिव्य विभूतिहरु छन्, जुनले यी सारा लोकलाई व्याप्त गरेर रहनुभएको छ, ती विभूतिहरुलाई हजूरले नै मेरा उपर कृपा गरेर बताइबक्सियोस् ।

कथं विद्यामहं योगिस्त्वां सदा परिचिन्तयन् ॥
केषु केषु च भावेषु चिन्त्योऽसि भगवन् मया ॥१७॥

हे योगेश[1] ! सदा मैले संझी जानूँ कसो गरी,
पदार्थ[2] कुनमा भज्नू हजूरकन हे हरि !

हे योगिन् ! मलाई यो आज्ञा गर्नुहोस् कि, सर्वदा हजूरको चिन्तन गरेर हजूरलाई कसरी पहिचानूँ । हे भगवन् ! म कुन कुन पदार्थमा हजूरको चिन्तन गरूँ ?

विस्तरेणात्मनो योगं विभूतिं च जनार्दन ॥
भूयः कथय तृप्तिर्हि श्रृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ॥१८॥

फेरि विस्तारले योग विभूति सब आफना,
आज्ञा होस् त्यो सुधा-वाणी[3] तृप्ति छैन कसै ममा ।

हे जनार्दन ! आफ्ना विभूति र योग मलाई फेरि विस्तारसँग वर्णन गर्नुहोस्, किनभने अमृत-तुल्य हजूरको भाषण जति सुने पनि मलाई तृप्ति कत्ति हुँदैनं ।

१. हे योगका स्वामी । २. चीज । ३. अमृत जस्तो बोली ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भगवानुवाच—

हन्त ते कथयिष्यामि दिव्या ह्यात्मविभूतयः ॥
प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ ! नास्त्यन्तो विस्तरस्य मे ॥१९॥

हुन्छ, क्यै भन्दछू मुख्य आफ्ना दिव्य विभूति म,
मेरा विस्तारको अन्त्य छैन, यो मनमा गम।

भगवान्‌ले आज्ञा गर्नुभयो—हुन्छ लौ, अब हे कुरुश्रेष्ठ ! मेरा दिव्य विभूतिहरुका मध्यमा तिमीलाई मुख्य मुख्य मात्र केही बताउँछु। मेरा विभूतिका फैलावटको अन्त्य छँदै छैन अर्थात्—बताइसकिंदैन।

अहमात्मा गुडाकेश ! सर्वभूताशयस्थितः ॥
अहमादिश्च मध्यं च भूतानामन्त एव च ॥ २० ॥

अँन्तर्यामी म हूँ आत्मा सबैको हृँदय-स्थित,
मै आदि, मध्य प्राणीको अन्त्य मै जान, भारत !

हे गुडाकेश ! सब प्राणीका अन्तःकरणमा रहने आत्मा म हुँ, अनि सब प्राणीको आदि, मध्य र अन्त्य पनि मै हुँ।

आदित्यानामहं विष्णुर्ज्योतिषां रविरंशुमान् ॥
मरीचिर्मरुतामस्मि नक्षत्राणामहं शशी ॥ २१ ॥

आदित्यमा म हूँ विष्णु, तेजिलोमा म सूर्य हूँ,
मरीचि हूँ मरुतमा, चन्द्र नँक्षत्रमा म हूँ।

बाह्र आदित्यका मध्यमा विष्णु म हुँ, तेजिलाहरुमा किरणले शोभायमान भएको सूर्य म हुँ, उनन्चास मरुत्‌मा मरीचि र नक्षत्रहरुमा चन्द्रमा म हुँ।

---

१ ठुलो। २. ज्ञानदृष्टिले जानिने। ३. अन्तःकरणमा रहेको। ४. नक्षत्रगणमा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

वेदानां सामवेदोऽस्मि देवानामस्मि वासवः ।।
इन्द्रियाणां मनश्चास्मि भूतानामस्मि चेतना ।। २२ ।।

वेदमा हूँ सामवेद, देवतामा म इन्द्र हूँ,
मन इन्द्रियमा मै हूँ, प्राणीमा चेतना[1] म हूँ।

म वेदहरुमा सामवेद हुँ, देवताहरुमा इन्द्र हुँ, इन्द्रियहरुमा मन हुँ, अनि प्राणीहरुमा चेतना अर्थात् प्राणको चलनशक्ति म हुँ।

रुद्राणां शंकरश्चास्मि वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।।
वसूनां पावकश्चास्मि मेरुः शिखरिणामहम् ।। २३ ।।

रुद्रमा शंकर म हूँ, यक्षादीमा[2] कुवेर हूँ,
वसुमा पावक म हूँ, मेरु पर्वतमा म हूँ।

एकादश रुद्रमा शङ्कर म हुँ, यक्ष र राक्षसहरुमा कुवेर हुँ, अष्टवसुमा पावक (अग्नि) म हुँ, अनि सात पर्वतमा सुमेरु म हुँ।

पुरोधसां च मुख्यं मां विद्धि पार्थ ! बृहस्पतिम् ।।
सेनानीनामहं स्कन्दः सरसामस्मि सागरः ।। २४ ।।

पुरोहितमहाँ मुख्य बृहस्पति पनी म हूँ,
हूँ सेनापतिमा[3] स्कन्द, तलाऊमा समुद्र हूँ।

हे पार्थ ! पुरोहितहरुमा मुख्य बृहस्पति पनि मलाई संझ, म सेनापतिहरुमा स्कन्द (स्वामि-कार्तिक) र तलाउहरुमा समुद्र हुँ।

महर्षीणां भृगुरहं गिरामस्म्येकमक्षरम् ।।
यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि स्थावराणां हिमालयः ।। २५ ।।

---

१. जीवनशक्ति । २. यक्ष र राक्षसमा । ३. फौजी कम्याण्डरहरुका मध्यमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

महर्षिमा भृगु म हूँ, वाणीमा[1] ॐ पनी म हूँ,
यज्ञमा हूँ जाप-यज्ञ, स्थिरमा म हिमाल हूँ।

महर्षिहरुमा म भृगु हुँ, बोलीमा एकाक्षर अर्थात् ॐकार म हुँ, यज्ञहरुमा जप यज्ञ म हुँ, स्थावर अर्थात् स्थिर पदार्थहरुमा हिमालय म हुँ।

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां देवर्षीणां च नारदः ॥
गन्धर्वाणां चित्ररथः सिद्धानां कपिलो मुनिः ॥ २६ ॥

देवर्षिमा नारद हूँ, वृक्षमा पिप्पलै म हूँ,
गन्धर्वमा चित्ररथ, सिद्धमा कपिलै म हूँ।

सारा वृक्षमा अश्वत्थ (पिप्पल) म हुँ, देवर्षिहरुमा नारद म हुँ, गन्धर्वहरुमा चित्ररथ र सिद्धहरुमा कपिल मुनि पनि म हुँ।

उच्चैःश्रवसमश्वानां विद्धि माममृतोद्भवम् ॥
ऐरावतं गजेन्द्राणां नराणां च नराधिपम् ॥ २७ ॥

घोडामा अमृतोत्पन्न[3] जान उच्चैःश्रवा म हूँ,
हूँ ऐरावत हात्तीमा, राजा मानिसमा म हूँ।

घोडाहरुमा अमृत मन्थन गर्दा निस्केको उच्चैःश्रवा मलाई नै जान, श्रेष्ठ हात्तीहरुमा ऐरावत र मानिसहरुमा राजा पनि म हुँ।

आयुधानामहं वज्रं धेनूनामस्मि कामधुक् ॥
प्रजनश्चाऽस्मि कन्दर्पः सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥ २८ ॥

हूँ हतीयारमा वज्र, गाईमा कामधेनु हूँ,
उत्पत्ति गर्ने हूँ कॅाम[4], सर्पमा वासुकी म हूँ।

म हतियारहरुमा वज्र हुँ, गाईहरुमा कामधेनु र प्रजा उत्पन्न गर्ने कामदेव हूँ, सर्पहरुमा वासुकि म हुँ।

---

१. बोलीमा। २. नङ्गेहरुमा। ३. अमृतको निमित्त समुद्र मन्थन गर्दा जन्मेको। ४. कामदेव।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

अनन्तश्चास्मि नागानां वरुणो यादसामहम् ॥
पितृणामर्यमा चास्मि यमः संयमतामहम् ॥ २९ ॥

शेष हूँ नागमा, यादो-गणमा वरुणै म हूँ,
पितृमा अर्यमा मै हूँ, हुकुमीमा यमै म हूँ ।

नागहरुमा अनन्त (शेष) म हुँ, जलचल प्राणीहरुमा वरुण र पितृहरुमा अर्यमा म हुँ, हुकुम गर्नेहरुमा यमराज म हुँ ।

प्रह्लादश्चास्मि दैत्यानां कालः कलयतामहम् ॥
मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं वैनतेयश्च पक्षिणाम् ॥ ३० ॥

प्रह्लाद दैत्यमा मै हूँ, काल ग्रासकमा म हूँ,
मृगेन्द्र मृगमा मै हूँ, पक्षीमा गरुडै म हूँ ।

म दैत्यहरुमा प्रह्लाद हुँ, म ग्रास गर्नेहरुमा काल हुँ, पशुहरुमा मृगेन्द्र (सिंह) हुँ, पक्षीहरुमा गरुड पनि म हुँ ।

पवनः पवतामस्मि रामः शस्त्रभृतामहम् ॥
झषाणां मकरश्चास्मि स्रोतसामस्मि जाह्नवी ॥ ३१ ॥

राम हूँ शस्त्रधारीमा, वेगवान्‌मा म वायु हूँ,
म हूँ मकर माछामा, नदीमा जाह्नवी म हूँ ।

म वेगवान्‌मा वायु हुँ, शस्त्रधारीमा म राम हुँ, माछाहरुमा ग्राह र नदीहरुमा जाह्नवी (भागीरथी गङ्गा) म हुँ ।

सर्गाणामादिरन्तश्च मध्यं चैवाहमर्जुन ॥
अध्यात्मविद्या विद्यानां वादः प्रवदतामहम् ॥ ३२ ॥

---

१. जलमा रहने प्राणीहरुमा । २. गफ्फा हाल्नेहरुमा । ३. सिंह । ४. सब जनावरहरुमा । ५. ग्राह । ६. भागीरथी ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आदि मध्य तथा अन्त्य यो सारा सृष्टिमा म हूँ,
अध्यात्मविद्या विद्यामा, वादीमा वाद नै म हूँ।

हे अर्जुन ! चराचर सृष्टिको आदि, अन्त्य र मध्य पनि मै हुँ, विद्याहरुमा अध्यात्मविद्या अर्थात् दर्शनशास्त्र र झगडा गर्नेहरुको वाझ्ने कुरा म हुँ।

अक्षराणामकारोऽस्मि द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।।
अहमेवाक्षयः कालो धाताहं विश्वतोमुखः ।। ३३ ।।

समासमा म हूँ द्वन्द्व, वर्णमा म अकार हूँ,
चतुर्मुखी म हूँ ब्रह्मा, मै त्यो अक्षय काल हूँ।

म अक्षरहरुमा अकार र समासहरुमा उभय पदप्रधान द्वन्द्व हुँ, निमेष मुहूर्त आदि ननासिने काल र सर्वतोमुख अर्थात् चारौंतर्फ मुख भएको ब्रह्मा पनि मै हुँ।

मृत्युः सर्वहरश्चाहमुद्भवश्च भविष्यताम् ।।
कीर्तिः श्रीर्वाक् च नारीणां स्मृतिर्मेधा धृतिः क्षमा ।।३४।।

हुनेको जन्मने स्थान, सर्वहर्ता म मृत्यु हूँ,
स्त्रीमा श्री, कीर्ति, वाक्, मेधा, धृति, स्मृति; क्षमा म हूँ।

सबलाई नाश गर्ने मृत्यु (प्राण हरण गर्ने शक्ति) र पहिले जन्म-लिनेहरुको उत्पत्तिस्थान म हुँ, स्त्रीहरुमा कीर्ति, श्री, वाणी, स्मृति, मेधा, धृति, क्षमा पनि म हुँ।

बृहत्साम तथा साम्नां गायत्री छन्दसामहम् ।।
मासानां मार्गशीर्षोऽहमृतूनां कुसुमाकरः ।। ३५ ।।

---

१. आत्मविवेचन गर्ने वेदान्तशास्त्र। २. जान्न योग्य कुरामा। ३. झगडा गर्नेमा। ४. अक्षरमा। ५. सबैलाई हर्ने।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

सामममा[1] हूँ बृहत्साम[2], गायत्री छन्दमा हूँ,
वसन्त हूँ म ऋतुमा, मैह्नामा मार्गशीर्ष हूँ।

साम अर्थात् गाउन योग्य स्तोत्रहरुमा बृहत्साम र छन्दहरुमा गायत्री छन्द म हुँ, म हीनाहरुमा मार्गशीर्ष र ऋतुहरुमा वसन्त हुँ।

द्यूतं छलयतामस्मि तेजस्तेजस्विनामहम् ॥
जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि सत्वं सत्ववतामहम् ॥ ३६ ॥

कपटीमा म जूवा हूँ, तेजस्वीमा म तेज हूँ,
जय हूँ, निश्चय म हूँ, सत्ववान्[3]को म सत्व हूँ।

म छलीहरुमा जूवा हुँ, तेजस्वीहरुको तेज, विजयशाली पुरुषहरुको जितबाजी, निश्चयी पुरुषहरुको निश्चय र सत्ववान्हरुको सत्व अर्थात् शक्ति पनि म हुँ।

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि पाण्डवानां धनञ्जयः ॥
मुनीनामप्यहं व्यासः कवीनामुशना कविः ॥ ३७ ॥

हूँ अर्जुनै पाण्डवमा, वृष्णि[4]मा वासुदेव[5] हूँ,
मुनिमा व्यासजी मै हूँ, कविमा उशना म हूँ।

यादवहरुमा वासुदेव (कृष्ण), पाण्डवहरुमा धनञ्जय (अर्जुन), मुनिहरुमा वेदव्यास र कविहरुमा शुक्राचार्य पनि म हुँ।

दण्डो दमयतामस्मि नीतिरस्मि जिगीषताम् ॥
मौनं चैवास्मि गुह्यानां ज्ञानं ज्ञानवतामहम् ॥ ३८ ॥

दण्ड हूँ वश-गर्नेमा, जयैषी[6]-बीच नीति[7] हूँ,
हूँ गुप्त[8]हरुमा मौन[9], ज्ञान ज्ञानीविषे म हूँ।

---

१. वैदिक स्तोत्रमा। २. सामवेदको स्तोत्र। ३. सत्वगुणी पुरुषको। ४. यदुवंशमा। ५. श्रीकृष्ण। ६. जित्न चाहनेमा। ७. न्याय। ८. गप्त उपाय (जुक्ति)। ९. चुपचाप।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

म दमन गर्नेहरुको दण्ड, जितबाजी इच्छा गर्नेहरुको नीति र गुप्त कुराहरुको मौन (चुप लाग्नु) पनि म हुँ, ज्ञानीहरुको ज्ञान पनि म हुँ।

यच्चापि सर्वभूतानां बीजं तदहमर्जुन ॥
न तदस्ति विना यत्स्यान्मया भूतं चराचरम् ॥ ३९ ॥

जो यावत् भूतको बीज[1] होला त्यो मै छु, अर्जुन !
चँरा-चर[2] विना मैले बनेको छैन यो गुन।

यस्तै गरी हे अर्जुन ! सारा भूत (प्राणी) को जो कुछ बीज छ, त्यो मै हुँ, यस्तो कुनै चराचर भूत (पदार्थ) छैन, जो कि, मैले छोडिएको (म बेगरको) होस्।

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां विभूतीनां परन्तप ॥
एष तूद्देशतः प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ ४० ॥

अन्त्य छैन कुनै पार्थ ! मेरा दिव्य विभूतिको,
कहें संक्षेपले मात्र यो विस्तार विभूतिको।

हे परन्तप ! मेरा दिव्य विभूतिहरुको अन्त पर्यवसान छैन विभूतिहरुको यो विस्तार (वर्णन) मैले केवल दिग्दर्शनका निमित्त मात्र गरेको हुँ।

यद्यद्विभूतिमत्सत्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ॥
तत्तदेवाऽवगच्छ त्वं मम तेजोंऽशसंभवम् ॥ ४१ ॥

जो जो बँल-विभूति-श्री-युक्त[3] देखिन्छ अर्जुन !
त्यो[4] मेरै तेजको अंश पाएको हो भनी गुन।

जुन चीज ऐश्वर्ययुक्त, शोभायुक्त र प्रभावले युक्त छ, त्यसलाई मेरा तेजको अंशबाट उत्पन्न भएको हो भनी तिमी जान।

---

१. उत्पन्न गर्ने शक्ति। २. हिंड्ने र नहिंड्ने। ३. बल, ऐश्वर्य र शोभाले युक्त भएको। ४. त्यो त्यो चीज।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

अथवा बहुनैतेन किं ज्ञानेन तवार्जुन ॥
विष्टभ्याहमिदं कृत्स्नमेकांशेन स्थितो जगत् ॥ ४२ ॥

अथवा यो धेर जानी तिम्रो के छ प्रयोजन[1] ?
एकांशले[2] जगत् ढाकी रहेकोछु म, अर्जुन !

अथवा, हे अर्जुन ! तिमीलाई यो धेर जानेर के गर्नु छ ? संक्षेपमा बताइदिन्छु कि, म आफ्नो एक एक अंशले सारा जगत्लाई नै व्याप्त गरेर (ढाकेर) रहेको छु । (४१४)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'विभूतियोगः'
दशमोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'विभूतियोग' १०

---

१. काम । २. एक एक अंशले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

विश्वरूपदर्शन-योग ११

अर्जुन उवाच—

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ॥
यत्त्वयोक्तं वचस्तेन मोहोऽयं विगतो मम ॥ १ ॥

ममाथि करुणा राखी गुह्य अध्यात्म[1]-नाम यो,
जो[2] आज्ञा गर्नुभो त्यस्ले मेरो मोह सबै गयो ।

अर्जुनले विन्ति चढाए—मेरा उपर अनुग्रह गरेर हजूरले जो यो अध्यात्मनामक परम गुप्त (गुह्य) ज्ञान आज्ञा गर्नुभयो, त्यसबाट मेरो मोह पनि हटेको छ ।

भवाप्ययौ हि भूतानां श्रुतौ विस्तरशो मया ॥
त्वत्तः कमलपत्राक्ष ! माहात्म्यमपि चाव्ययम् ॥ २ ॥

प्राणीका नाश, उत्पत्ति मैले विस्तारले सुनें,
जो हो अक्षय्य[3] माहात्म्य प्रभुको त्यो पनी सुनें ।

यस्तै, हे कमलपत्राक्ष ! प्राणीहरूको उत्पत्ति, प्रलय र हजूरको अक्षय माहात्म्य पनि, मैले हजूरबाट विस्तारपूर्वक सुनिलिएँ ।

एवमेतद्यथात्थ त्वमात्मानं परमेश्वर ॥
द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पुरुषोत्तम ॥ ३ ॥

---

१. प्रत्येकमा आत्मा रहेको । २. ज्ञान । ३. कहिल्यै ननासिने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

आफूलाई भन्नुभयो जस्तो त्यै ठीक ठान्दछु,
त्यो ईशरूप[1] प्रभुको हेर्न इच्छा म गर्दछु।

अब, हे परमेश्वर ! हजूरले आफूलाई जस्तो वर्णन गर्नुभएको छ, हे पुरुषोत्तम ! म हजूरका त्यस प्रकारको इश्वरीय स्वरूपलाई प्रत्यक्षै हेर्न (यहीं अगाडि नै देख्न) चाहन्छु।

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ॥
योगेश्वर ! ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ ४ ॥

सकिने हो भने मैले रूप त्यो हेर्न निश्चय,
देखाउनुहोस् योगेश[2] ! त्यो आफ्नो रूप[3] अव्यय।

हे योगेश्वर प्रभु ! यदि हजूर त्यस प्रकारको रूप मैले हेर्न योग्य छ भन्ने संझनुहुन्छ भने हजूरले आफ्नो अव्यय (कहिल्यै ननासिने) त्यो स्वरूप अर्थात् विश्वरूप मलाई देखाउनुहोस्।

भगवानुवाच—

पश्य मे पार्थ ! रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥
नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ॥ ५ ॥

अनेक-वर्ण-आकार-युक्त, दिव्य, थरी थरी,
लाखौं हजारौं ती मेरा रूप हेर अघी सरी।

भगवान्ले भन्नुभयो—अर्जुन ! मेरा अनेक प्रकारका, नाना रङ्गका र आकारका, यिनी सयकडौं अथवा हजारौं दिव्य स्वरूपलाई तिमी हेर।

पश्यादित्यान्वसून्रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ॥
बहून्यदृष्टपूर्वाणि पश्याश्चर्याणि भारत ॥ ६ ॥

---

१. पहिले बताइएका विभूतिहरुले युक्त भएको। २. हे योगका ईश्वर।
३. संसारमय स्वरूप।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आदित्य[1], वसु[2] ती रुद्र[3], ती मरुत्[4], अश्विनीसुत[5] ,
हेर पैल्हे नदेखेका धेरै आश्चर्य, भारत[6] !

हे भारत ! बाह्र आदित्य, आठ वसु, एघार रुद्र, दुइ अश्विनीकुमार र उनन्चास मरुद्गणलाई हेर, अनि यी अनौठा आश्चर्य कुराहरु पनि हेर जो पहिले कहिल्यै पनि देखेका हुँदाहोइनौ ।

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ॥
मम देहे गुडाकेश ! यच्चान्यद्द्रष्टुमिच्छसि ॥ ७ ॥

चराचर जगत् हेर यै मेरा एक रूपमा ,
अरू जो हेर्न चाहन्छौ हेर मेरै स्वरूपमा ।

हे गुडाकेश ! आज यहीँ एकत्रित भएको सब चराचर जगत् हेर, अथवा अरू जो कुछ तिमीलाई हेर्नाको अभिलाषा छ, त्यो पनि मेरो यस शरीरमा नै देख्न सक्दछौ ।

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव स्वचक्षुषा ॥
दिव्यं ददामि ते चक्षुः पश्य मे योगमैश्वरम् ॥ ८ ॥

मलाई हेर्न सक्तैनौ गरी यै दृष्टिको[7] भर ,
म दिव्य[8]-दृष्टि नै दिन्छु, हेर यो योग[9] ऐश्वर[10] ।

परन्तु, तिमी आफ्ना यिनै आँखाले मलाई देख्न सक्तैनौ, यसै उसले तिमीलाई दिव्यदृष्टि दिन्छु, यसैको सहायताले मेरो यो ईश्वरीय योग अर्थात् योगसामर्थ्य (विश्वरूप) लाई हेर ।

सञ्जय उवाच—

एवमुक्त्वा ततो राजन् ! महायोगेश्वरो हरिः ॥
दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमैश्वरम् ॥ ९ ॥

---

१. द्वादशादित्य । २. अष्टवसु । ३. एकादशरुद्र । ४. उनञ्चास मरुत् । ५. अश्विनीका पुत्र । ६. भरतवंशी अर्जुन । ७. चर्मचक्षुको । ८. ज्ञानदृष्टि । ९. सामर्थ्य । १०. ईश्वरमा रहेको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

यस्तो भनी महायोगी कृष्णले दिव्य ऐश्वर[१],
देखाउनुभयो रूप पार्थलाई, नरेश्वर[२]!

सञ्जयले विन्ती गरे—'हे राजन्, धृतराष्ट्र! यति भनेर योगहरुका ईश्वर हरि (श्रीकृष्ण) ले अर्जुनलाई आफ्नो श्रेष्ठ, ईश्वरीयरूप अर्थात् विश्वरूप देखाउनुभयो।

अनेकवक्त्रनयनमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥
अनेकदिव्याभरणं दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥ १० ॥

नाना-नेत्रास्यले[३] युक्त, हेर्दा अत्यन्त अद्भुत[४],
पैह्रेका गहना दिव्य, नाना-शस्त्रास्त्रसंयुत[५]।

त्यस विश्वरूपका अनेक मुख र आँखा थिए, अरू उसमा अनेक अद्भुत दृश्यहरू देखिन्थे, नाना प्रकारका दिव्य अलङ्कार पहिरिएका थिए, अनि धेरै किसिमका दिव्य हतियारहरु पनि सुसज्जित थिए।

दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम् ॥
सर्वाश्चर्यमयं देवमनन्तं विश्वतोमुखम् ॥ ११ ॥

दिव्य-माला-वस्त्रधारी, दिव्य चन्दन-लेपित,
अनन्त[६], आश्चर्यमय, दीप्तिमान्[७], सर्वतोमुख[८]।

त्यो विश्वरूपको अनन्त, सर्वतोमुख र सब आश्चर्य चीजले भरिएको शरीरमा अलौकिक सुवासना आउँदथ्यो र दिव्य पुष्प, वस्त्रहरुले शोभायमान (खूब शोभा पाएको) पनि थियो।

दिवि सूर्यसहस्रस्य भवेद्युगपदुत्थिता ॥
यदि भाः सदृशी सा स्याद्भासस्तस्य महात्मनः ॥ १२ ॥

१. विश्वरूप। २. हे महाराज। ३. अनेक आँखा र मुखले। ४. अनौठा। ५. धेरै हातहतियार उठाएका। ६. अंत्य नपाइसकिने। ७. बहुतै तेजिलो। ८. जताततै मुख भएका।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

हजारौं सूर्यको कान्ति भए ऐकत्र[1] उँत्थित[2],
हुँदो हो ती महात्माका तेजले तुल्य[3] निश्चिंत[4]।

यदि आकाशमा हजारौं सूर्यको तेज एक साथै रहेको हुँदो हो ता, त्यस बखत ती महात्माका तेजको (कान्तिको) केही समानता आउँदो हो।

तत्रैकस्थं जगत्कृत्स्नं प्रविभक्तमनेकधा ॥
अपश्यद्देवदेवस्य शरीरे पाण्डवस्तदा ॥ १३ ॥

नाना-थरी[5] जगत् सारा त्यहाँ त्यै एक ठाउँमा,
देखे अर्जुनले कृष्ण-भगवान्का शरीरमा।

अनि, देवाधिदेव कृष्णका यस शरीरमा नाना प्रकारले (भिन्न-भिन्न किसिम-सँग) बाँडिएको, यो सारा, जगत्लाई अर्जुनले एकै ठाउँमा (विश्वरूपमा) देखे।

ततः स विस्मयाविष्टो हृष्टरोमा धनञ्जयः ॥
प्रणम्य शिरसा देवं कृताञ्जलिरभाषत ॥ १४ ॥

अनि रोमाँञ्चका[6]-साथ मानी अत्यन्त विस्मय[7],
नमस्कार गरी, हात जोडी, बोले धनञ्जय[8]।

त्यसपछि, आश्चर्यमा परेका (अकमक्क भएका) ती अर्जुनको शरीरमा रोमाञ्च भयो र शिर नुहाई नमस्कार गर्दै, हात जोडेर, उनी परमेश्वरसँग विन्ति गर्न लागे।

अर्जुन उवाच—

पश्यामि देवांस्तव देव ! देहे
सर्वांस्तथा भूतविशेषसंघान् ॥
ब्रह्माणमीशं कमलासनस्थ-
मृर्गींश्च सर्वानुरगांश्च दिव्यान् ॥ १५ ॥

---

१. एकै ठाउँमा। २. उदाएको। ३. बराबरी। ४. अवश्य। ५. बेग्ला बेग्लै स्वरूप भएको। ६. काँढा उमार्दै। ७. आश्चर्य। ८. अर्जुन।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

हंजूरमा[1] ईश्वर ! देवता ती,
देख्छु तथा लाखन जीव[2]-जाति ;
ब्रह्मा, भवानीश[3], रमेश[4], सारा,
ती दिव्य सर्पादि[5], ऋषी[6] घनेरा ।

अर्जुन स्तुति गर्न लागे—हे देव ! तपाईंको यो शरीरमा सब देवता र नाना प्रकारका प्राणीको समुदाय, त्यस्तै ब्रह्माजी, शिव, कमलापति-विष्णु-लाई, अनि ऋषिहरु र वासुकि आदि सर्पहरूलाई पनि देखिरहेको छु ।

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ॥
नान्तं न मध्यं न पुनस्तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर ! विश्वरूप ! ॥ १६ ॥

अनेक आँखा-मुख-पेट-हस्त[7],
देख्छु अनन्ताकृति[8] छन् दुरुस्त ;
न अन्त्य देखिन्छ न आदि, माझ,
हंजूरको हे जगदीश[10] ! आज ।

हे विश्वेश्वर ! कडोरौं हात, कडोरौं पेट, कडोरौं मुख र कडोरौं नजर भएका अनन्तरूपी तपाईंलाई नै म चारौंतर्फ देख्दछु, परन्तु, हे विश्वरूप ! तपाईंको न त आदि, न मध्य, न त अन्त्य—केही पनि म देख्नै सक्दिन ।

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ॥
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्
दीप्तानलार्कद्युतिमप्रमेयम् ॥ १७ ॥

---

१. हजूरको विश्वरूपी शरीरमा । २. प्राणीका जात । ३. महादेव । ४. लक्ष्मीपति विष्णु । ५. वासुकि आदि सर्पगण । ६. मरीचि आदि । ७. हात । ८. अनन्त आकार । ९. विश्वरूपको । १०. हे संसारका मालिक ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

किरीटवान्[1], ती गदा[2]-चक्र-धारी ,
तेजोराशी[3], दीप्त[4] सर्वत्र भारी ;
बल्दो आगो सूर्यले तुल्य, नाथ ,
चौतर्फी नै देखिने कष्ट-साथ ।

किरीट, गदा, चक्र धारण गर्ने, चारौतर्फ प्रभा फैलाउने, तेजको पुञ्ज, झल्मलाउँदो अग्नि र सूर्यकै समान देदीप्यमान, आँखाले हेर्नै नसकिने र अपरंपार तपाईं नै मेरो जता ततै देखापर्नुहुन्छ ।

त्वमक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ॥
त्वमव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस्त्वं पुरुषो मतो मे ॥ १८ ॥

हजूर नै अक्षर[5], वेद्य[6] खास ,
हजूर सर्वोच्च, जगन्निवास[7] ,
हजूर नै शाश्वत[8]-धर्म-धारी ,
सनातनी[9]-पूरुष, निर्विकारी[10] ।

तपाईं नै आखिरीको जान्न योग्य अक्षर अर्थात् ब्रह्म, तपाईं नै यस संसारको अन्तिम आधार, तपाईं नै ननासिने र सनातन धर्मको रक्षक हुनुहुन्छ, म ता तपाईंलाई नै सनातन पुरुष ठहर्‍याउँदछु ।

अनादिमध्यान्तमनन्तवीर्य-
मनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ॥
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वमिदं तपन्तम् ॥ १९ ॥

---

१. किरीट पैन्हेको । २. गदाचक्रहरु लिने । ३. तेजको पुञ्ज। ४. प्रकाशमान । ५. अविनाशी ब्रह्म । ६. जान्न लायक । ७. जगत्को वासस्थान। ८. सनातनधर्मरक्षक । ९. आदिपुरुष । १०. कहिल्यै विकार नहुने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

न आदि देखिन्छ, न मध्य, अन्त,
अनन्त[1] त्यो वीर्य[2], भुजा अनन्त,
रवीन्दु-नेत्र,[3] ज्वलदग्नि-वक्त्र,[4]
जगत्प्रतापी,[5] प्रभु देख्छु उग्र।[6]

जसको आदि मध्य अन्त्य केही छैन, जसका बेगिन्ती हातहरु छन्, चन्द्र र सूर्य जसका नजर छन्, जसको मुख दनदन बलेको आगो जस्तो छ, यस्तो अनन्तशक्तिमान् तपाईं नै आफ्ना तेजले यो संपूर्ण जगत्लाई धपधप बलाउन लाग्नुभएको छ। म तपाईंलाई यस्तो देख्दछु।

द्यावापृथिव्योरिदमन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ॥
दृष्ट्वाद्भुतं रूपमुग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ! ॥ २० ॥

छन् ढाकिएका प्रभुबाट खास,
दशै दिशा, भूँ-गगनावकाश,
यस्तो महा-अद्‌भुत, घोर, रूप,
देखी, तिनै-लोक छ मूढ-रूप।

किनभने, आकाश र पृथ्वीका बीचको यो सब अन्तर र सारा दिशा विदिशाहरु एउटै तपाईंले व्याप्त गरी ढाकिएका छन्, हे महात्मा ! तपाईंको यो अद्‌भुत र उग्र डरलाग्दो रूपलाई देखेर तीनै लोक डरले व्याकुल र बेहोश भइरहेको छ।

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति
केचिद्भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ॥

१. बेगिन्ती (कडोरनै)। २. शक्ति। ३. सूर्य चन्द्र नै नेत्र भएका। ४. बलेको आगो नै मुख भएका। ५. लोकै धपक्क पार्ने। ६. भयंकर। ७. पृथ्वी र आकाशको अन्तर। ८. बेहोश (बिचेत)।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्वस्तीत्युक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥२१॥

पस्छन् प्रभुमा यिनि देव कोही ,
जप्छन् डरी हात जोडेर कोही ,
स्वस्ती[1] भनी सिद्ध महर्षि[2] धेर ,
गर्छन् स्तुति स्तोत्रहरू जपेर ।

अहो ! देवताहरुका समूह तपाईंमा प्रवेश गरिरहेका छन्, अरू कुनै ता डरले हात जोडेर प्रार्थना गरिरहेछन्, त्यस्तै स्वस्ति स्वस्ति भन्दै महर्षि र सिद्धहरुको समाज अनेक प्रकारका स्तोत्रले तपाईंको नै स्तुति गरिरहेको छ।

रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश्चोष्मपाश्च ॥
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश्चैव सर्वे ॥ २२ ॥

आदित्य[3], रुद्रा[4]-श्विन[5], साध्य[6]-वर्ग ,
मरुत्[7], विश्वे[8], वसु[9], पित्रादि[10] सर्व ,
गन्धर्व, यक्ष-सुरा[11], सिद्ध[12]-सङ्घ ,
हेर्छन् सदा भित्र भएर दङ्ग ।

रुद्रगण, आदित्यगण, वसु, साध्यगण, विश्वेदेव, अश्विनीकुमार, मरुद्गण, पितृगण, गन्धर्व, यक्ष, राक्षस, सिद्ध, इत्यादि फौजका फौज आश्चर्य भएर तपाईंतिरै हेरिरहेका छन् ।

---

१. भलाइ होस्, भलाइ होस् ! । २. ठूलाठूला ऋषिहरु । ३. द्वादश आदित्य । ४. एकादश रुद्र । ५. दुइ अश्विनीकुमार । ६. साध्यगण । ७. उनचास वायु । ८. विश्वदेव । ९. अष्टवसु । १०. पितृहरु । ११. किन्नर र दैत्यहरु । १२. सिद्धगणका समूह ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

रूपं महत्ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो ! बहुबाहूरुपादम् ॥
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास्तथाहम् ॥२३॥

ठूलो अनेकोदर,[1] तिग्म-नेत्र[2] ,
अनेक[3] जङ्घा, भुज, पाद, वक्त्र ,
आकार दंष्ट्रा[4] विकराल नाथ !
हेरी म छू व्याकुल लोक-साथ ।

हे महाबाहु ! तपाईंको यो महान् (ज्यादै ठूलो) अनेक मुख, आँखा, जाँघ, पाउ, पेटहरु भएको र कडोरौं दाह्रा आएको हुनाले ज्यादै डरलाग्दो, यो रूप देखेर सबै लोकलाई र मलाई पनि डर पैदा भइरहेको छ ।

नभः स्पृशं दीप्तमनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ॥
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ! ॥२४॥

आकाश छूने, मुख आँ गरेको ,
बल्दा ठुला नेत्रहरू धरेको ,
हजूर, देखेर अनेक-रङ्ग[5] ,
विचेत छू, भो धृति-शान्ति-भङ्ग[6] ॥

आकाशलाई छुने, झकाझक परेको, नाना रङ्ग बिरङ्गको, मुख बाइ-रहेको र धपधप बल्ने नेत्रले युक्त भएको, तपाईंलाई देखेर अन्तरात्मा घबडाएको छ, यसैले, हे विष्णु! अहिले मलाई शान्ति र धैर्य केही छैन ।

---

१. धेरै पेटहरु भएको । २. जाज्वल्य आँखा भएको । ३. धेरै जाँघ, हात, पाउ, मुख भएको । ४. दाह्राहरुले बडो भयंकर । ५. बहुरूपी । ६. धैर्य र शान्तिको नाश ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि
दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।।
दिशो न जाने न लभे च शर्म
प्रसीद देवेश ! जगन्निवास ! ।। २५ ।।

देखेर दाह्राहरुले कराल-
कल्पा-ग्नि[1] जस्ता मुख ती विशाल[2] ।
दिशा पनी जान्दिन, शान्ति हुन्न,
भै-बक्सनूहोस् भगवान् ! प्रसन्न ॥

दाह्राले विकराल र प्रलयकालका अग्निले समान, यिनी, तपाईंका मुखहरुलाई देख्नासाथ मलाई दिशाविदिशाहरुको ज्ञान हुँदैन र समाधान पनि हुँदैन, हे जगन्निवास, देवाधिदेव ! प्रसन्न हुनुहोस् ।

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः
सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ।।
भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस्तथासौ
सहास्मदीयैरपि योधमुख्यैः ।। २६ ।।

यिनी सारा[3] कुरुभूपाल-पुत्र
त्यस्तै राजा गैह्र,त्यो सूत-पुत्र[4],
भीष्म, द्रोणाचार्य, हाम्रा प्रधान[5],
योद्धा-साथै[6] हत्पताएर जान—

अहो गजब ! राजाहरुका फौजले सहित धृतराष्ट्रका दुर्योधनादि सब छोरा, भीष्म पितामह, द्रोणाचार्य, कर्ण उसतर्फका यिनी र हामीतर्फका पनि मुख्य मुख्य सब योद्धाहरु साथसाथै—

१. भयंकर प्रलयकालको आगो । २. ठूला । ३. कुरुराज धृतराष्ट्रका छोराहरू । ४. कर्ण । ५. मुख्य । ६. लडाकाहरुका साथसाथै ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: F

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति
दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ॥
केचिद्विलग्ना दशनान्तरेषु
सन्दृश्यन्ते चूर्णितैरुत्तमाङ्गैः ॥२७॥

पस्छन् सबै[1] प्रभुका ती कराले[2]
दंष्ट्राधारी मुखमा भै हँवाल[3],
अड्केका छन् दाँतका बीच कोही,
देखिन्छन् ती छिन्न[4]-मस्तिष्क कोही ।

यी सब लडाका हजूरका भयङ्कर दाह्राले युक्त भएका यिनै घोर मुखमा धडाधड पसिरहेका छन्, अनि कुनै ता ती दाह्राका छिद्रमा अड्किएर यस्ता देखिएका छन् कि, जसका टाउका चकनाचूर भएका छन् ।

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः
समुद्रमेवाभिमुखा द्रवन्ति ॥
तथा तवामी नरलोकवीरा
विशन्ति वक्त्राण्यभिविज्वलन्ति ॥२८॥

जस्तो नदीका जलका प्रवाह
दगुर्दछन् सिन्धुतिरै[5] अथाह[6],
त्यस्तै यिनी वीरहरू[7] अशेष[8],
गर्छन् ति बल्दा मुखमा प्रवेश ।

तपाईंका यिनी जोरसंग धपधप बलेका मुखमा मनुष्यलोकका बहादुरहरु त्यसै गरी तँछाड़-मछाड़-सित पसिरहेका छन्, जस्तो कि,

१. दुवै तर्फका योद्धाहरु । २. भयंकर दाह्राले युक्त भएको । ३. विवश । ४. टाउको फुटेका । ५. समुद्रतर्फ । ६. ज्यादै । ७ लोकका शूरवीरहरू । ८. सम्पूर्ण ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नदीका ठूला ठूला प्रवाहहरु समुद्रतर्फ नै प्रवेश गर्नालाई धमाधम दौडन्छन् ।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा
विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ॥
तथैव नाशाय विशन्ति लोका-
स्तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ॥२९॥

जस्तै [1]प्रदीप्तानलमा [2]पतङ्ग
पस्छन् [3]विनाशोन्मुख वेग-सङ्ग,
त्यस्तै सबै लोक विनाशनिति
पस्छन् प्रभूका मुखमा [4]स्वयं ती ।

पुतलीहरु मर्नाका निमित्त बड़ो जोरसँग उडेर गई, बल्दा अग्निमा जसरी पर्दछन्, त्यस्तै हजूरका पनि ती अनेक मुखमा यी लोक मर्नाकै निमित्त वेगपूर्वक दौडँदै धमाधम पसिरहेका छन् ।

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ता-
ल्लोकान्समग्रान्वदनैर्ज्वलद्भिः ॥
तेजोभिरापूर्य जगत्समग्रं
भासस्तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ! ॥३०॥

यी [5]लोक लप्काउनुहुन्छ खास
हालेर बल्दा मुखभित्र गाँस,
धपक्क ढाकीकन लोक-जाल,
बल्छन् [6]प्रभा ती प्रभुका कराल ।

---

१. बलेको आगोमा । २. पुतलीहरु । ३. मर्न तत्पर । ४. खुद आफै ।
५. स्वर्गादि सारा लोक । ६. तेज ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

हे विष्णु ! चारै तिरबाट सब प्राणीलाई आफ्ना प्रज्वलित मुखमा हालेर, बराबर जिभ्राले स्वाद लिइरहनुभएको छ, अनि तपाईंका उग्र प्रभाहरु तेजले सारा जगत्लाई जतातते ढाकेर झलझलाइरहेछन् ।

आख्याहि मे को भवानुग्ररूपो
नमोऽस्तु ते देववर ! प्रसीद ॥
विज्ञातुमिच्छामि भवन्तमाद्यं
न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥३१॥

यस्तो उग्र[1] प्रभु को ? बोलनूहोस्,
पर्छु पाऊमा म खूसी हुनूहोस्,
गर्छु आद्य[2] प्रभुको जान्न चाह,
के चेष्टा यो प्रभुको ? छैन थाह ।

मलाई आज्ञा होस् कि, यो उग्ररूप धारण गर्ने तपाईं को हुनुहुन्छ ? हे देवदेव श्रेष्ठ ? तपाईंलाई नमस्कार गर्दछु, प्रसन्न हुनुहोस्, म जान्न चाहन्छु कि, तपाईं आदि पुरुष कुन हुनुहुन्छ ? किनभने, म तपाईंको यहाँ प्रवृत्ति हुनामा कारण बिलकुछ जान्दिन ।

भगवानुवाच—

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत्प्रवृद्धो
लोकान्समाहर्तुमिह प्रवृत्तः ॥
ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे
येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ॥३२॥

कालै[3] म हूँ लोकविनाशकारी[4]
छु लोकनाशार्थ[5] यहाँ तयारी,

१. भयंकर स्वरूप लिने । २. सबभन्दा पहिलो । ३. मृत्युको देवता । ४. लोकसंहारी । ५. जगत् नाश गर्नालाई ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कुनै रहन्नन् नभए पनी तिमी,
जो सैन्य[1]मा छन् बलिया पराक्रमी।

विश्वरूप भगवान्‌ले आज्ञा गर्नुभयो—म लोकहरुलाई नाश गर्ने बढेको 'काल' हुँ, यहाँ लोकहरुलाई संहार गर्नाको तिमित्त प्रादुर्भाव भएको छु, तिमी नहोऊ तपनि अर्थात् तिमी केही नगर तापनि, सेनाहरुमा खडा भएका थी सब योद्धा कुनै रहनेछैनन् अर्थात्–सबै मारिनेछन्।

तस्मात्त्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व
जित्वा शत्रून्भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ॥
मयैवैते निहताः पूर्वमेव
निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् !॥ ३३ ॥

तसर्थ चाँडो उठ, कीर्ति पाऊ,
वैरी जिती,राज्य ठुलो चलाऊ,
मारीरहेंछु पहिल्यै यि मैले,
निमित्त[2] मात्रै बन पार्थ ! ऐले।

यस कारण तिमी उठ, नाम कमाऊ, शत्रुहरुलाई जितेर धनधान्य-पूर्ण राज्यको उपभोग गर, मैले तिम्रा ती शत्रुलाई पहिले नै मारिसकेको छु, यस निमित्त, अब हे सव्यसाची (निशाना नचुक्ने बहादुर अर्जुन) तिमी केवल निमित्त मात्र हुनालाई अगाडि सर।

द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यानपि योधवीरान् ॥
मया हतांस्त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युद्ध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ॥ ३४ ॥

१. फौजमा। २. अर्काले देख्दा मार्नामा कारण जस्तो मात्र।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

श्रीभीष्मजी, द्रोण र कर्णवीर,
जयद्रथादी सब शूर[1]-वीर,
मरीसके, फिक्रि नमान, मार,
लडे जितौला रिपु[2] जोरदार[3]।

मैले द्रोणाचार्य, भीष्म, जयद्रथ, कर्ण र अरू त्यस्तै धेरै शूर-वीर लडाकाहरुलाई पनि अघि नै मारिसकेको छु, तिनीहरुलाई तिमी मार, न घवड़ाऊ, युद्ध गर, तिमी लड़ाईंमा शत्रुहरुलाई जित्लेछौ।

सञ्जय उवाच—

एतच्छ्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर्वेपमानः किरीटी ॥
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ॥ ३५ ॥

यस्तो सुनी कृष्णको दिव्य बात,
काँपेका ती पार्थ जोडेर हात,
फेरी लागे भन्न पाऊ परेर,
सँगद्‌गद-स्वरले[4] क्यै डरेर।

सञ्जयले बिन्ती गरे—महाराज! केशव भगवान्‌को यस्तो बोली सुनेर अर्जुन अत्यन्त भयभीत भए; गलो रोकिएर, थर्थरी काँप्दै, हात जोडेर नमस्कार गर्दै, तिनी श्रीकृष्णसँग नम्र भई फेरि बिन्ती गर्न लागे।

अर्जुन उवाच—

स्थाने हृषीकेश! तव प्रकीर्त्या
जगत्प्रहृष्यत्यनुरज्यते च ॥

१. बहादुर। २. शत्रु। ३. बलियो। ४. डरले मुखमा भक्कानु परी स्पष्ट नभएको बोलीले।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ॥ ३६ ॥

हजूरको कीर्तन गर्छ नाथ !
जगत् खुशी भै अनुरक्ति[1]-साथ ,
पुग्छन् डरी राक्षस दिग्दिगन्तै[2] ,
प्रणाम गर्छन् सब साधु-सन्त ।

अर्जुनले बिन्ती गरे—हे हृषीकेश ! सब जगत् हजूरको गुणकीर्तनले प्रसन्न (खुशी) छ, र उसमा अनुरक्त रहेको छ; राक्षसहरु तपाईंलाई देखेर डराई, दशदिशामा भाग्न लागेका छन्, सिद्ध पुरुषहरुका समाज तपाईंलाई नै नमस्कार गर्न लागेका छन् ।

कस्माच्च ते न नमेरन्महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्यादिकर्त्रे ॥
अनन्त, देवेश, जगन्निवास ,
त्वमक्षरं सदसत्तत्परं यत् ॥ ३७ ॥

ब्रह्माजीको प्रभु कर्ता[3] महात्मन् !
यहाँलाई कसरी ती नमानून् !
असत्[4], सत्[5] वा परको अक्षरात्मा[6],
देवाधीश[7], प्रभु, लोकान्तरात्मा[8] ।

हे महात्मा ! तपाईं ब्रह्माजीका पनि आदिकारण र उभन्दा पनि श्रेष्ठ हुनुहुन्छ, तपाईंलाई ती सबैले नमस्कार किन नगरून् ! हे अनन्त ! देवेश ! हे जगन्निवास ! सत् र असत् तपाईं नै हुनुहुन्छ, अनि यी दुवै-भन्दा पर रहेको जो अक्षर छ, त्यो पनि तपाईं नै हुनुहुन्छ ।

---

१. प्रेमपूर्वक । २. दिग्दिशाका छेउ । ३. बनाउने । ४. नाशवान् । ५. अविनाशी । ६. कहिल्यै ननासिने चिद्घनरूप । ७. देवताका अधीश्वर । ८. लोकका अन्तःकरणरूप ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

त्वमादिदेवः पुरुषः पुराण-
स्त्वमस्य विश्वस्य परं निधानम् ।।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वमनन्तरूप ! ।।३८।।

हजूर नै पूरुषमा पुराण,
हजूर देवादि[1], जगन्निधान[2],
हजूर वेत्ता[3], फिर वेद्य[4] धाम[5],
हजूरले व्याप्त[6] छ यो तमाम ।

हे अनन्तरूप ! तपाईं नै आदिदेव, पुरातन पुरुष, यस जगत्को परम आधार, जान्ने र जान्न योग्य वस्तु, त्यस्तै श्रेष्ठ स्थान हुनुहुन्छ, अनि तपाईंले नै यस जगत्लाई विस्तार या व्याप्त गर्नुभएको छ ।

वायुर्यमोऽग्निर्वरुणः शशांकः
प्रजापतिस्त्वं प्रपितामहश्च ।।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।। ३९ ।।

जँलेश, वायू, यम, अग्नि, चन्द्र,
ब्रह्मा, बराज्यू[8] सबका हजूर,
प्रभो ! नमस्कार हजार फेर,
फेरी नमस्कार छ धेर धेर ।

वायु, यमराज, अग्नि, वरुण, चन्द्र, ब्रह्मा र सबको पूर्वपुरुखा पनि तपाईं नै हुनुहुन्छ, तपाईंलाई हजारौं पटक नमस्कार छ, फेरि त्योभन्दा पनि धेरै धेरै नमस्कार छ ।

---

१. देवताका आदि । २. जगत्का कारण । ३. जान्ने । ४. जान्न लायक । ५. स्थान ६. ढाकिएको । ७. वरुण । ८. प्रपितामह ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

नमः पुरस्तादथ पृष्ठतस्ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ॥
अनन्तवीर्यामितविक्रमस्त्वं
सर्वं समाप्नोषि ततोऽसि सर्वः ॥ ४० ॥

प्रभो ! अगाडी र अनी पछिल्तिर,
प्रणाम चारैतिर गर्दछु फिर,
अनन्त छन् शक्ति, अनन्त [1]वीर्य,
ढाक्दा सबै लोक कहन्छ '[2]सर्व'।

हे सर्वात्मक ! तपाईंलाई अघिल्तिरबाट र पछिल्तिरबाट) पनि नमस्कार छ, फेरि जताततैबाट पनि नमस्कार छ, तपाईंको शक्ति अनन्त छ, तपाईंको पराक्रम अतुल छ, सबलाई व्याप्त गरेर रहनुभएको हुनाले 'सर्व' भनिने पनि तपाईं नै हुनुहुन्छ ।

सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तं
हे कृष्ण ! हे यादव ! हे सखेति ॥
अजानता महिमानं तवेदं
मया प्रमादात्प्रणयेन वापि ॥ ४१ ॥

मैले गरें जो अघि साथि ठानी,
हजूरको यो [3]महिमा नजानी,
[4]प्रमाद वा प्रेम[5] हुँदा, [6]सखा ! र
हे [7]कृष्ण ! हे यादव[8] ! यो पुकार ।

तपाईंको यस महिमा (माहात्म्य) लाई नजानी, केवल साथी संझेर प्यारले अथवा भूलले हे कृष्ण ! ऐ यादव ! ओ सँगी ! इत्यादि जो कुछ मैले भनेको छु त्यो र

१. पराक्रम । २. सबै स्वरूप । ३. महत्त्वपना । ४. बेहोश । ५. प्यार । ६. ए सँगी । ७. ए काले । ८. ए यदुवंशी ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

यच्चावहासार्थमसत्कृतोऽसि
विहारशय्यासनभोजनेषु ।।
एकोऽथवाप्यच्युत ! तत्समक्षं
तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ।। ४२ ।।

विहार-शय्या-सन-भोज[1] गर्दा,
एकान्त वा सर्व-समक्ष[2] पर्दा,
हेलाँ गरें जो परिहास[3]लाई,
माफी मिलोस् अच्युत[4] ! त्यो मलाई ।

हे अच्युत ! आहार विहारमा, सुत्दा बस्दामा, एकलै भएको वेलामा अथवा धेरैका सामनेमा पनि हस्सी दिल्लगीमा तपाईंको अपमान गरेको हुँला, त्यो सब अहिले म तपाईंसँग माफ माग्दछु ।

पितासि लोकस्य चराचरस्य
त्वमस्य पूज्यश्च गुरुर्गरीयान् ।।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिकः कुतोऽन्यो
लोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ।। ४३ ।।

संसारको पूज्य[5] पिता हजूर,
सर्वोच्च आचार्य[6] पनी हजूर,
बढ्ता कहाँ को ? प्रभु तुल्य सम्म[7]
देखिन्न, सामर्थ्य अहो अगम्य[8] ।

यस चराचर जगत्को पिता तपाईं नै हुनुहुन्छ, तपाईं पूज्य र गुरुका पनि गुरु हुनुहुन्छ, तीनै लोकभरीमा तपाईं बराबरको अर्को कोही छैन भने, फेरि हे अतुलप्रभाव ! तपाईंभन्दा बढ्ता को कहाँबाट हुन सक्ला !

---

१. घुम्नु, सुत्नु, बस्नु, खानु, पिनु । २. सबैको सामने । ३. ठट्टाका लागि । ४. केही कुरामा पनि नचुक्ने ईश्वर । ५. पूजा गर्न योग्य । ६. गुरु । ७. हजूर बराबरीको । ८. गम पाउन नसकिने ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय कायं
प्रसादये त्वामहमीशमीड्यम् ॥
पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः
प्रियः प्रियायार्हसि देव ! सोढुम् ॥४४॥

पसेर साह्रै, शिर यो झुकाई
मनाउँछु स्तुत्य[1] हजूरलाई,
सखा[2] सँगीको, सुत[3]को पिता झैं,
कसूर मेरो[4] सहिबक्सियोस् है ।

तपाईं स्तुति गर्न योग्य र सामर्थ्यवान् पनि हुनुहुन्छ, यसै उसले शरीरै निहुराएर नमस्कार गर्दै हजूरमा प्रार्थना गर्दछु कि, प्रसन्न भइ-बक्सियोस्, जसरी पिताले आफ्नो छोराको र सँगीले आफ्नो सँगीको अपराध क्षमा गर्दछ, त्यस्तै गरी, हे देव ! प्रेम गर्ने हजूरले आफ्नो प्रेम-पात्र मेरा उपर पनि सब अपराध (कसूर) क्षमा गरिबक्सनुपर्दछ ।

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा
भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ॥
तदेव मे दर्शय देव ! रूपं
प्रसीद देवेश ! जगन्निवास ॥ ४५ ॥

खुशी भए देखि अदृष्टरूप[5],
झस्क्यो डराई तर चित्त[6] खूप,
देखाउनुहोस् उँहि रूप खास
प्रसन्न भै नाथ ! जगन्निवास ।

---

१. स्तुति गर्न योग्य । २. सँगी । ३. छोराको । ४. प्रेमीको । ५. नदेखिएको स्वरूप । ६. मन । ७. पहिलेको । ८. मालीक ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

कहिल्यै पनि नदेखिएको रूप देखेर, मलाई हर्ष भएको छ, परन्तु डरले मेरो मन आत्तिएको पनि छ, हे जगन्निवास, देवाधिदेव ! प्रसन्न हुनुहोस् र हे देव ! आफ्नो उही पहिलेको स्वरूप देखाउनुहोस् ।

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्त-
मिच्छामि त्वां द्रष्टुमहं तथैव ॥
तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन
सहस्रबाहो ! भव विश्वमूर्ते ॥ ४६ ॥

स्वयं गदा-चक्रहरू लिएको,
किरीटले उज्ज्वल भै-रहेको,
उही परंसुन्दर[1], चौरबाहु[2]-
स्वरूपको दर्शन गर्न पाऊँ ।

म पहिलेको जस्तै किरीट पैह्रेको, बाहुमा चक्र र गदा लिएको, हजूर-लाई दर्शन गर्न चाहन्छु यस कारण, हे सहस्रवाहु, विश्वमूर्ति ! त्यही चतुर्भुज रूपले प्रकट हुनुहोस् ।

भगवानुवाच—

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं
रूपं परं दर्शितमात्मयोगात् ॥
तेजोमयं विश्वमनन्तमाद्यं
यन्मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ॥ ४७ ॥

प्रसन्न भै योग[3] लिई अँनूप[4],
अनन्त, तेजोमय[5], विश्वरूप,
देखाइयो आदिम[6]-रूप मैले,
नदेखिएको अघि यो कसैले ।

१. अत्यन्तै राम्रो । २. चतुर्बाहुस्वरूपको । ३. ईश्वरीय शक्ति । ४. अनौठा । ५. तेजैतेजले युक्त । ६. पहिलो स्वरूप ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

भगवान्‌ले आज्ञा गर्नुभयो—हे अर्जुन! तिमीमाथि प्रसन्न भएर, यो तेजोमय, अनन्त, आद्य र श्रेष्ठ विश्वरूप आफ्नो अलौकिक योगसाम्यर्थ्य-बाट मैले तिमीलाई देखाएको हुँ, यो रूप तिमीबाहेक अरू कसैले पनि पहिले देखेको थिएन ।

न वेदयज्ञाध्ययनैर्न दानै-
र्न च क्रियाभिर्न तपोभिरुग्रैः ॥
एवं रूपः शक्य अहं नृलोके
द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥४८॥

ती वेद-यज्ञ-स्तुति-दान-पाठ
क्रिया[1]-तपस्याहरु गैह्रबाट,
यस्तो म देख्नै अरुले सकिन्न
तिमीविना पार्थ! नहोउ खिन्न[2] ।

हे कुरुवीरहरुमा श्रेष्ठ, अर्जुन! मनुष्यलोकमा यस किसिमको स्वरूप (विश्वरूप) कसैले वेदपाठ, यज्ञहरु, स्वाध्याय, दान, कर्म अथवा ठूला-ठूला उग्र-तपस्या इत्यादि गरेर पनि देख्न सक्तैन, जुन रूपलाई तिमीले अहिले देखेका छौ ।

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो
दृष्ट्वा रूपं घोरमीदृङ् ममेदम् ॥
व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस्त्वं
तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥ ४९ ॥

नहोउ सन्तप्त[3] विमूढ[4] जस्तो,
देखेर यो घोर-स्वरूप यस्तो,

१. कर्म । २. दिक्दार । ३. सन्ताप लिएको । ४. बेहोश ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

निर्धक्क[1] निःशंक[2] खुशी भएर
यो शान्त मेरो उहि रूप हेर।

मेरो यस्तो घोर (भयंकर) रूपलाई देखेर आफ्ना चित्तमा व्यथा (दुःख-दिग्दारी) प्रवेश गर्न नदेऊ र यसरी मूढो जस्तो नहोऊ, डर हटाएर, खुशी मनले युक्त भई, मेरो उही पहिलेको स्वरूपलाई तिमी हेर।

सञ्जय उवाच—

इत्यर्जुनं वासुदेवस्तथोक्त्वा
स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ॥
आश्वासयामास च भीतमेनं
भूत्वा पुनः सौम्यवपुर्महात्मा ॥ ५० ॥

यस्तो भनी पार्थमा फेरि खास,
गर्नूभयो आत्मरूप-प्रकाश[3],
ती भीत[4], कुन्तीसुतलाइ भूप !
फुल्याउनूभो लिई सौम्य[5]-रूप।

सञ्जयले बिन्ति गरे—महाराज ! यति भनेर भगवान् वासुदेवले अर्जुनलाई फेरि आफ्नो पहिलेको स्वरूप देखाउनुभयो र अनि सौम्य (शान्त) रूप धारण गरेर, महात्मा ईश्वरले डराएका अर्जुनलाई धैर्य पनि दिलाउनुभयो !

अर्जुन उवाच—

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन ॥
इदानीमस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गतः ॥५१॥

मनुष्यरूप प्रभुको देखी यो सौम्य माधव !
म झल्याँस्स भई ब्यूँतें, आएँ प्रकृतिमा[6] अब।

---

१. नधुकचुकाई। २. शंका नमानी। ३. आफ्नो स्वरुपको प्रकट। ४. डराएका। ५. शान्तियुक्त राम्रो स्वरूप। ६. स्वभावमा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अर्जुनले बिन्ति गरे—हे जनार्दन ! तपाईंको यो राम्रो र मनुष्यदेह धारण गर्ने रूपलाई देखेर अब मन ठेगानमा आयो, अहिले म पहिलेको जस्तै सावधान भएको छु ।

भगवानुवाच—

सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम ॥
देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकांक्षिणः ॥ ५२ ॥

नदेखिसक्नु जो मेरो देख्यौं यो रूप[1] अर्जुन !
देवता पनि चाहन्छन् यसैको नित्यै[2] दर्शन ।

भगवान्‌बाट आज्ञा गर्नुभयो—मेरो जुन रूपलाई तिमीले देख्यौ, यसको दर्शन पाउनु बहुतै कठिन छ, देवता पनि यो रूप देख्नालाई सर्वदा इच्छा (चाहना) गरिरहन्छन् ।

नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया ॥
शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥५३॥

न वेद-तपले, दान-यज्ञले न त, रूप यो
मेरो देखिन्छ, हे पार्थ ! तिमीले जुन देखियो ।

जस्तो तिमीले विश्वरूपी मलाई देख्यौ, त्यसरी वेदहरुले, तपस्याले, दानले अथवा यज्ञले पनि कोही मलाई देख्न सक्दैन ।

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन ! ॥
ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ! ॥५४॥

यस्तो म देख्न वा जान्न, इँयत्ता[3]-साथ पाउन,
अनन्यँ[4]-भक्तिले मात्र सकिन्छु, बुझ अर्जुन !

हे परन्तप, अर्जुन ! केवल एकत्वभक्तिले मात्र यस प्रकार मेरो

१. विश्वरूप । २. सधैं । ३. तत्वपूर्वक । ४. अन्त चित्त नदिइएको एकाग्रभक्तिले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ज्ञान हुनु मलाई देख्नु र ममा तत्वले प्रवेश गर्नु पनि संभव हुन सक्दछ ।

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्भक्तः सङ्गवर्जितः ॥
निर्वैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ! ॥५५॥

सङ्ग[1] छोडेर, जो भक्त मै-संझी कर्म गर्दछ,
सबमा जो छ निर्वैर[2], त्यो मैमा पार्थ ! मिल्दछ ।

हे पाण्डव ! जो यस्तो बुद्धिले कर्म गर्दछ कि, सब कर्म मेरा अर्थात्—ईश्वरका हुन्, फेरि जो मत्परायण र आसक्तिले रहित छ, अनि जो सब प्राणीमा वैरभाव राख्दैन, त्यो मेरो भक्त ममा नै मिल्न आउँदछ । (४६९)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'विश्वरूपदर्शनयोगः'
एकादशोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'विश्वरूपदर्शनयोग' ११

---

१. फलमा आसक्ति, लालच । २. वैरभाव नराख्ने ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

विश्वविमोहन श्रीकृष्ण

G. P. GORAKHPUR.

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

भक्तियोग १२

अर्जुन उवाच—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ॥
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ॥ १ ॥

प्रभुका[1] भक्त[2] यस्ता र अव्यक्त[3]-ब्रह्म-साधक ,
ती योगी दुइमा कृष्ण ! कुन हुन् श्रेष्ठ साधक[4] ?

अर्जुनले सोधे—यस प्रकारसँग सधैं युक्त अर्थात्—योगयुक्त भएर, जो भक्त तपाईंको (साकारको) उपासना गर्दछन् र जो अव्यक्त (निराकार ब्रह्म) को उपासना गर्दछन्, तिनमा उत्तम कर्मयोगवेत्ता कुन हुन् ।

भगवानुवाच—

मय्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ॥
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥२॥

जो ममा मन राखेर, श्रद्धा लीकन भज्दछन् ,
ती युक्त[5]-चित्त योगी[6] नै योग जान्ने ठहर्दछन् ।

भगवान्ले आज्ञा गर्नुभयो—ममा मन लगाएर, सदा युक्तचित्त भई, ठूलो श्रद्धासँग जो मेरो उपासना गर्दछन्, ती मेरा मतमा सबभन्दा उत्तम युक्त अर्थात् योगी ठहर्दछन् ।

---

१. सगुण ब्रह्मका । २. उपासन गर्ने । ३. निर्गुण ब्रह्मका उपासक । ४. योग सिद्धि गर्ने । ५. निष्काम कर्मले ठीक चित्त भएका । ६. कर्मयोगी ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ॥
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ३ ॥

जो अप्रत्यक्ष[1], अव्यक्त, सर्वव्यापी निरञ्जन[2],
मूल, निश्चल[3], नित्य, भज्छन् अक्षर[4] अर्जुन !

सन्नियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ॥
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ४ ॥

ती सर्वेन्द्रिय[5] रोकेर बुद्धि ली सबमा समा[6],
साराको हितमा लाग्ने, आइपुग्छन् सबै ममा ।

परन्तु जो पुरुष, अनिर्देश अर्थात्–प्रत्यक्ष नदेखिने, अव्यक्त, सर्वव्यापी, अचिन्त्य र कूटस्थ अर्थात् सबको मूलस्वरूप, अचल र नित्य अक्षरको अर्थात् ब्रह्मको उपासना सब इन्द्रियलाई रोकेर, सर्वत्र समबुद्धि राख्दै गर्दछन्, ती सब प्राणीका हितमा तत्पर रहनेहरु पनि मलाई नै पाउँदछन् ।

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ॥
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥ ५ ॥

अव्यक्त[7] भज्ने योगीमा बहुतै दुःख पर्दछ,
अव्यक्त[8]-मार्ग देहीको[9] कष्ट[10]-साध्य ठहर्दछ ।

त्यस्तै हो तपनि, तिनको चित्त अव्यक्तमा आसक्त रहेको हुनाले, कष्ट ज्यादै पर्दछ, किनभने व्यक्तदेहधारी मनुष्यहरुलाई अव्यक्तोपासनाको मार्ग कष्टसँग मात्र सिद्ध हुन सक्दछ ।

---

१. नदेखिने । २. इन्द्रियको गति पुग्न नसक्ने । ३. स्थिर । ४. अक्षर ब्रह्म । ५. सारा इन्द्रिय । ६. बराबरी । ७. निर्गुणब्रह्म । ८. थाहा नभएको बाटो । ९. व्यक्तदेह लिनेको । १०. दुःखले पार गर्न सकिने ।

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्वयं निर्णय कीजिए कि गीताज्ञान दाता कौन है ?
अव्यक्तमूर्त परमात्मा शिव या देव महाराजकुमार श्रीकृष्ण
(पिछले पृष्ठ से आगे)

- श्रीकृष्ण का गायन, पूजन सर्वगुणसम्पन्न सोलह कला सम्पूर्ण 'पावन' देवता के रूप में ही किया जाता है, मनुष्य सृष्टि के बीज रूप त्रिमूर्ति, त्रिनेत्री, त्रिकालदर्शी, त्रिलोकी नाथ अव्यक्तमूर्त परमात्मा शिव की महिमा ज्ञानसागर, 'पतित-पावन,' दुःख हर्ता—सुखकर्ता, गति-सद्गति दाता कहकर की जाती है।
- श्रीकृष्ण तो विष्णु के साकार रूप हैं। विष्णु को 'देवताय नमः' कहकर ही वन्दना की जाती है। निराकार परमात्मा त्रिमूर्ति शिव तो ब्रह्मा, विष्णु, शंकर के भी रचयिता हैं। उनकी वन्दना में 'ओम् नमो शिवाय' अथवा 'शिव परमात्माय नमः' कहा जाता है।
- श्रीकृष्ण को चित्रों व मूर्तियों में साकार देवी-देवताओं श्री राधे, श्री लक्ष्मी, श्री नारायण आदि के समान संग रूप देवता के रूप में ही दिखाया जाता है, जबकि अशरीरी परमात्मा शिव की प्रतिमा 'ज्योतिर्लिंगम' अथवा शिवलिंग को मन्दिरों में देवी देवताओं से प्रायः अलग रखा जाता है। यह मान्यता भी प्रसिद्ध है कि गोपेश्वर में श्रीकृष्ण और रामेश्वरम में श्रीराम, देवताओं ने शिव की पूजा की।
- भगवानुवाच है कि मनुष्य सृष्टि का बीजरूप और रचयिता मैं परमात्मा ही पुरानी सृष्टि का विनाश (और गीताज्ञान द्वारा) नई दैवी सृष्टि की स्थापना और पालन करता हूं। त्रिमूर्ति परमात्मा शिव ये यह कार्य ब्रह्मा (स्थापना), विष्णु (पालना) और शंकर (विनाश) के द्वारा कराते हैं। श्रीकृष्ण को गीता का भगवान समझने का तो यह मतलब हो जाय कि वही स्थापना, पालना और विनाश का कार्य करते हैं। तब भला ब्रह्मा, विष्णु, शंकर का क्या कर्त्तव्य है ?
- गीताज्ञान श्री नारायण (श्री कृष्ण) ने नर (अर्जुन) को नहीं दिया बल्कि नर को श्री नारायण बनाने वाले श्री श्री भगवान ने दिया (जिन्हें कल्याणकारी होने के कारण शिव कहा जाता है) और श्रीकृष्ण जैसे 'पावन' देवता रचे। यदि श्रीकृष्ण ही गीता के भगवान हैं तो 'पतित-पावन' परमात्मा की 'पावन' रचना कौन हैं?
- परमात्मा द्वापर के अन्त में गीताज्ञान द्वारा कलियुग स्थापित नहीं करते। कलियुग की अन्त ही अति धर्मग्लानि का समय है जब पाप का घड़ा भर जाता है और सृष्टिचक्र के चारों युग पूरे होते हैं। तब ही परमात्मा शिव गीताज्ञान सुनाकर नई सतयुगी दैवी सृष्टि की पुनर्स्थापना करते हैं।
- कलियुग-अन्त, सतयुग-आदि के संगम पर ही निराकार परमात्मा शिव आदि देव प्रजा पिता ब्रह्मा (Adam) के शरीर रूपी रथ में अवतरित होकर गीताज्ञान देते हैं (और अब फिर से दे रहे हैं) परमात्मा ने कोई हिंसक युद्ध नहीं कराया बल्कि माया (विकारों) से युद्ध कराया।
- स्वदर्शन चक्र' कोई हिंसक शस्त्र नहीं था इसका अर्थ है परमात्मा शिव का शिवरात्रि (कलियुग रूपी रात्रि की अन्त) के समय अवतरित होकर मनुष्यात्माओं को इस सृष्टि चक्र ... 'स्व' (स्वयं) का 'दर्शन' कराना अर्थात् गीताज्ञान सुनाना।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

श्रीकृष्ण परमात्मा नहीं, सतयुगी (वैकुण्ठवासी) देवी महाराजकुमार थे

गीता के भगवान (परमात्मा शिव) के महावाक्य हैं कि मैं परमात्मा जो हूं, जैसा हूं, उसी रूप से मुझे जानकर, मेरे साथ योग-युक्त बनो। देवताओं को याद करने से मेरी प्राप्ति नहीं हो सकती।

- परमात्मा (शिव) निराकार अर्थात् अशरीरी हैं। उनका तो न कोई शारीरिक नाम है और न ही कोई शारीरिक रूप है। श्रीकृष्ण साकार शरीरधारी थे। श्रीकृष्ण नाम उनके शारीरिक रूप का ही था। चित्रों और मूर्तियों में उनकी शारीरिक आकृति के ही यादगार चले आते हैं। तब क्या श्रीकृष्ण के शारीरिक स्वरूप की याद को परमात्मा की याद कहा जा सकता है?
- परमात्मा (शिव) अजन्मा और अकालमूर्त्त (जन्म-मरण से सदा मुक्त) हैं, उनका निजी अव्यक्त परमात्म-स्वरूप (निराकार ज्योतिस्वरूप) कभी बदलता नहीं है। इसीलिए उन्हें 'सदाशिव' भी कहा जाता है। परन्तु श्रीकृष्ण के शारीरिक रूप के लिए तो यही कहने में आएगा कि वह होकर गुज़र चुके हैं।
- गीता में भगवानुवाच है कि मैं अजन्मा परमात्मा साधारण मनुष्यों की तरह माता के गर्भ से लौकिक जन्म नहीं लेता हूं, मैं प्रकृति को आधीन करके अलौकिक रीति से 'अवतार' लेता हूं। श्रीकृष्ण ने तो माता के गर्भ से जन्म लिया था।
- श्रीकृष्ण के तो लौकिक माता-पिता गुरु आदि थे। परन्तु परमात्मा (शिव) तो मनुष्यमात्र का अविनाशी माता, पिता और सद्गुरु है, कोई मनुष्यात्माएं परमात्मा के माता-पिता, गुरु नहीं हो सकते। इसीलिए परमात्मा (शिव) को 'स्वयंभू' (अथवा शिव शम्भू) भी कहा जाता है।
- श्रीकृष्ण को अपनी शिशु, बाल, किशोर अवस्थाओं में अपने लौकिक माता-पिता से पालना भी करवानी पड़ी। इस प्रकार उनका कर्म-सम्बन्ध का हिसाब बना, परन्तु परमात्मा तो कर्म-बंधनों से सदा मुक्त है।
- श्रीकृष्ण को एक सजे-सजाए राजकुमार के रूप में दिखाया जाता है। वास्तव में श्रीकृष्ण ही (स्वयंवर बाद श्री नारायण) सतयुगी चक्रवर्ती राजगद्दी के स्वामी विश्व महाराजन अथवा सारे जगत के नाथ (जगन्नाथ) थे। परमात्मा शिव त्रिलोकीनाथ (सारे ब्रह्माण्ड के स्वामी) हैं, वह अभोक्ता हैं, राजपाट नहीं भोगते। श्रीकृष्ण विष्णु के साकार रूप थे जबकि परमात्मा शिव, ब्रह्मा, विष्णु, शंकर के भी रचयिता हैं।

(शेष अगले पृष्ठ पर)

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ॥
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ ६ ॥

जस्ले सारा कर्मलाई गरी मैमा समर्पण,
अनन्य[1]-योगले मेरो गर्छन् ध्यान-उपासन[2]।

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ॥
भवामि न चिरात्पार्थ ! मय्यावेशितचेतसाम् ॥७॥

विलम्ब नगरी मृत्यु[3]-संसारोदधिबाट म,
ती म भन्नेहरूलाई उतार्दछु सँसंभ्रम[4]।

परन्तु, जो ममा सब कर्मको संन्यास अर्थात्–समर्पण गरेर, मत्परायण हुँदै, अनन्ययोगले (एकत्व भक्तिले) मेरो ध्यान गरी, मलाई भज्दछन्, हे पार्थ ! ममा चित्त लगाउने तिनीहरुलाई म यो मृत्युमय संसाररूपी महासागरबाट विलम्ब नगरी उद्धार गर्दछु ।

मय्येव मन आधत्स्व मयि बुद्धिं निवेशय ॥
निवसिष्यसि मय्येव अत ऊर्ध्वं न संशयः ॥ ८ ॥

मन राख ममा, मैमा बुद्धि राख, धनञ्जय !
अनी पछि तिमी मैमा बस्नेछौ, छैन संशय[5]।

यस कारण, ममा नै मन लगाऊ ममा नै बुद्धि स्थिर गरी राख, यसो गर्‍यौ भने, तिमी अवश्यमेव ममा नै वास गर्नेछौ ।

अथ चित्तं समाधातुं न शक्नोषि मयि स्थिरम् ॥
अभ्यासयोगेन ततो मामिच्छाप्तुं धनञ्जय ॥ ९ ॥

सक्तैनौ यदि यो चित्त स्थिर गर्न ममा भने,
अभ्यास[6]-योगले पार्थ ! इच्छा राख म पाउने ।

---

१. अन्यत्र नगएको एकाग्र मनले । २. सेवा । ३. जन्म-मरणले युक्त भएको संसाररूपी ठूलो समुद्रबाट । ४. हडबडाउँदै । ५. सन्देह । ६. लगातार कोशिश।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

अब यसरी ममा एकाग्रताले चित्तलाई स्थिर गर्न सकिएन भने हे धनञ्जय ! अभ्यासको सहायताले अर्थात्–वारंवार कोशिश गरेर मलाई पाउनाको आशा राख ।

अभ्यासेऽप्यसमर्थोऽसि मत्कर्मपरमो भव ॥
मदर्थमपि कर्माणि कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि ॥ १० ॥

अभ्यास गर्न नसके, म मिल्ने कर्म नै गर,
मेरा निंति गरी कर्म, पाउला सिद्धि सत्वर[1] ।

यदि तिमी अभ्यास गर्नालाई पनि समर्थ छैनौ भने, मलाई प्राप्त गर्न शास्त्रमा बताइएका ज्ञान, ध्यान, भजन, पूजा, पाठ इत्यादि कर्म गर, मेरा निमित्त यी कर्म गर्नाले पनि तिमी सिद्धि पाउनेछौ ।

अथैतदप्यशक्तोऽसि कर्तुमुद्योगमाश्रितः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं ततः कुरु यतात्मवान् ॥ ११ ॥

यो पनी नसके गर्न, मेरो योग लिईकन,
सारा कर्मफल त्याग गर निष्कामी[2] भैकन ।

परन्तु, यस्तो गर्न पनि तिमी असमर्थ छौ भने, उद्योग (मदर्पण-पूर्वकयोग) अर्थात्–कर्मयोगको आश्रय गरेर, यतात्मा बनेर, अर्थात् क्रमशः चित्तलाई रोक्दै, आखिरमा सब कर्मका फललाई त्याग गरिदेऊ ।

श्रेयो हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यानं विशिष्यते ॥
ध्यानात्कर्मफलत्यागस्त्यागाच्छान्तिरनन्तरम् ॥ १२ ॥

अभ्यास, ज्ञान र ध्यान, फलको त्याग येतिमा,
उत्तरोत्तर[3] छन् श्रेष्ठ, त्यागैले पुग्छ शान्तिमा ।

किनभने अभ्यासभन्दा ज्ञान श्रेष्ठ छ, ज्ञानभन्दा ध्यानको योग्यता

१. चाँडो । २. कामनारहित । ३. पछिल्लो पछिल्लो ।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

अधिक छ, ध्यानको अपेक्षा कर्मफलको त्याग उत्तम छ, यही कर्मफलको त्यागबाट तुरुन्त नै शान्ति प्राप्त हुन्छ।

अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च ॥
निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥१३॥

कसैमा द्वेष[1] नलिने दयावान्,[2] मित्र, निर्मम[3],
क्षमावान्[4], निरहंकार[5] सुख-दुःखादिमा सम[6]।

जो कसैलाई द्वेष पनि गर्दैन, जो सबैसित मित्रताको भावले बर्ताव गर्दछ, जो ममत्वबुद्धि र अहङ्कारले रहित छ, र जो सुख दुःखमा समान र सहनशील छ,

सन्तुष्टः सततं योगी यतात्मा दृढनिश्चयः ॥
मय्यर्पितमनोबुद्धिर्यो मे भक्तः स मे प्रियः ॥ १४ ॥

सन्तोषी, नित्य[7]-युक्तात्मा, संयमी[8], दृढ-निश्चय[9],
मन-बुद्धि ममा राख्ने, भक्त मेरो छ त्यो प्रिय।

जो सदा सन्तुष्ट छ, जो इन्द्रिय निग्रह गर्ने र दृढनिश्चयी बनेको छ, जसले आफ्नो बुद्धि र मन ममा अर्पण गरेको छ, त्यस्तो कर्मयोगी भक्त मलाई प्यारो लाग्दछ।

यस्मान्नोद्विजते लोको लोकान्नोद्विजते च यः ॥
हर्षामर्षभयोद्वेगैर्मुक्तो यः स च मे प्रियः ॥ १५ ॥

झिंजिन्न लोक[10] जस्बाट, लोकदेखि झिंजिन्न जो,
भय[11]-हर्षादिले शून्य[12], त्यो मेरो प्रिय भक्त हो।

---

१. डाह। २. दयालु। ३. ममता नभएको। ४. सहने। ५. अहंकारले रहित। ६. बराबर। ७. कर्मयोग गर्ने। ८. इन्द्रिय रोक्ने। ९. एकमा पक्का निश्चय गर्ने। १०. दुनियाँ। ११. डर,हर्ष, रिस, खेदले। १२. रहित भएको।

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

जस्बाट न त लोकहरुलाई क्लेश हुन्छ; र जो न त लोकहरुबाट क्लेश पाउँदछ, अनि यस्तै जो हर्ष, भय, क्रोध र दिग्दारीले रहित भएको छ, त्यही पुरुष मेरो प्यारो छ।

अनपेक्षः शुचिर्दक्ष उदासीनो गतव्यथः ॥
सर्वारंभपरित्यागी यो मद्भक्तः स मे प्रियः ॥ १६ ॥

अविकारी[1], उदासीन[2], पवित्र, निरपेक्षक[3],
दक्ष[4], कर्मफलत्यागी[5], भक्त हुन्छ बडो प्रिय।

मेरो त्यही भक्त मलाई प्यारो छ, जो निरपेक्ष अर्थात् केही चाहँदैन, पवित्र र दक्ष छ अर्थात् जे काम पनि आलस्य छोडेर गर्दछ, जो फलको विषयमा उदासीन छ, जसलाई कुनै पनि विकारले डगाउन सक्दैन, र जसले काम्यफलका सब आरंभ अर्थात् उद्योगलाई छोडिदिएको छ।

यो न हृष्यति न द्वेष्टि न शोचति न कांक्षति ॥
शुभाशुभपरित्यागी भक्तिमान्यः स मे प्रियः ॥ १७ ॥

जो न खूस छ, न द्वेष-शोक-इच्छादि गर्दछ,
शुभाशुभ-फलत्यागी, भक्त प्यारो ठहर्दछ।

जो न केही पाई खुश हुन्छ, न केहीको द्वेष गर्दछ, जो न शोक गर्दछ न त केही कुराको इच्छा राख्दछ, जसले कर्मका शुभ र अशुभ सब छोडिएका छन्, त्यो भक्तिमान् पुरुष मलाई प्रिय हुन्छ।

समः शत्रौ च मित्रे च तथा मानापमानयोः ॥
शीतोष्णसुखदुःखेषु समः सङ्गविवर्जितः ॥ १८ ॥

---

१. सुख दुःखमा मन नविग्रने । २. कर्मफलको वास्ता नराख्ने । ३. काम्यफल छोड्ने । ४. चतुर । ५. कर्मफल त्याग गर्ने ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

शत्रुमा मित्रमा तुल्य शीतोष्ण-सुखदुःखमा ,
निन्दा र स्तुतिमा तुल्य, तुल्यै मानापमानमा ,
तुल्यनिन्दास्तुतिर्मौनी सन्तुष्टो येन केनचित् ।।
अनिकेतः स्थिरमतिर्भक्तिमान्मे प्रियो नरः ।। १९ ।।

जो छ आसक्तिले शून्य, सन्तोषी, मित[1]भाषण ,
स्थिरचित्त, गृह[2]-त्यागी, हो प्यारो भक्त त्यो जन ।

जसलाई शत्रु र मित्र, मान र अपमान, सर्दी र गर्मी, दुख र दुःख एकैनास लाग्दछन् र जसलाई केहीमा पनि आसक्ति रहेको छैन, अनि जसलाई निन्दा र तारीफ समानै ठहर्दछन्, जो परिमित बोल्दछ, जो जेसुकै परिआएमा पनि उसैमा सन्तुष्ट हुन्छ, एवं जसको चित्त स्थिर छ, जसको कर्मफलाशारूप अभिलाषा केहीमा पनि रहेको छैन, उही भक्तिमान् पुरुष मलाई प्रिय लाग्दछ ।

ये तु धर्म्यामृतमिदं यथोक्तं पर्युपासते ।।
श्रद्दधाना मत्परमा भक्तास्तेऽतीव मे प्रियाः ।। २० ।।

[3]यो धर्मा[4]मृतको जस्ले गर्छन् नित्यै स[5]माश्रय ,
श्र[6]द्धालु, ती परंभक्त हुन् मेरा बहुतै प्रिय ।

माथि बताइएको यो अमृत-तुल्य धर्मलाई जुन पुरुष मत्परायण (मैमा तन्मय) हुँदै श्रद्धापूर्वक आचरण गर्दछन्, ती भक्त मेरा अत्यन्तै प्यारा हुन्छन् । (४८९)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिपत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'भक्तियोगः' द्वादशोऽध्यायः ।
इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'भक्तियोग' १२

---

१. परिमित बोल्ने । २. कर्मफलरूपी घर छोड्ने । ३. पहिले कहिएको । ४. धर्मरूप अमृतको । ५. सेवा । ६. श्रद्धा राख्ने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

क्षेत्र-क्षेत्रज्ञ-विचार-योग १३

अर्जुन उवाच—

प्रकृतिं पुरुषं चैव क्षेत्रं क्षेत्रज्ञमेव च ।
एतद्वेदितुमिच्छामि ज्ञानं ज्ञेयं च केशव ॥ (क्षेपक[1])

कृष्ण ! 'क्षेत्र' र 'क्षेत्रज्ञ', त्यस्तै 'प्रकृति' 'पूरुष',
अनि त्यो 'ज्ञान' र 'ज्ञेय', जान्न चाहन्छु यो सब ।

अर्जुनले सोधे—हे केशव ! मलाई प्रकृति, पुरुष, क्षेत्र, क्षेत्रज्ञ, ज्ञान र ज्ञेय यति जान्नाको इच्छा छ, वर्णन गर्नुहोस् ।

भगवानुवाच—

इदं शरीरं कौन्तेय ! क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥
एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ॥ १ ॥

यही शरीर कौन्तेय ! 'क्षेत्र' यो नाम पाउँछ,
यस्लाई राम्ररी जान्ने 'क्षेत्रज्ञ' कहलाउँछ ।

भगवान्ले वर्णन गर्नुभयो—हे कौन्तेय ! यही शरीरलाई 'क्षेत्र' भन्दछन्, यस शरीरको तत्वलाई जो जान्दछ, त्यसलाई शरीरशास्त्रको तत्व जान्नेहरु 'क्षेत्रज्ञ' भनेर बताउँछन् ।

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भारत ॥
क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं यत्तज्ज्ञानं मतं मम ॥ २ ॥

---

१. यो श्लोक गीताको पाठ होइन, धेरै आचार्यहरुले क्षेपक मानेका छन् ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सारा क्षेत्रहरू-मध्ये म हूँ 'क्षेत्रज्ञ' भारत !
क्षेत्र-क्षेत्रज्ञको ज्ञान, हो मेरै ज्ञान निश्चितै ।

हे भारत ! सब क्षेत्रहरुमा क्षेत्रज्ञ पनि मलाई नै संज्ञ, क्षेत्र र क्षेत्रज्ञको जो ज्ञान छ, त्यही ज्ञान मेरो अर्थात् परमेश्वरको हो भनी ज्ञानीहरुले मानिएको छ ।

तत्क्षेत्रं यच्च यादृक्च यद्विकारि यतश्च यत् ॥
स च यो यत्प्रभावश्च तत्समासेन मे शृणु ॥ ३ ॥

क्षेत्र के हो ? उ कस्तो छ ? जो देखी जो विकारि छ,
त्यस्तै क्षेत्रज्ञ कस्तो छ ? भन्छु संक्षेपले सब ।

क्षेत्र के हो ? त्यो कुन प्रकारको छ ? त्यसका कुन कुन विकार छन् ? त्यसमा पनि केबाट के हुन्छ ? त्यस्तै क्षेत्रज्ञ कुन हो ? त्यसको प्रभाव के छ ? यो सब म संक्षेपले वर्णन गर्दछु, सुन ।

ऋषिभिर्बहुधा गीतं छन्दोभिर्विविधैः पृथक् ॥
ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव हेतुमद्भिर्विनिश्चितैः ॥ ४ ॥

यो गाए धेर ऋषिले, वेदले, ब्रह्मसूत्रले,
पृथक् पृथक् दिई हेतु, पूर्ण निश्चित-रूपले ।

वेदहरुले र ब्रह्मसूत्रका पदहरुले पनि यो विषय गाइएको छ, जसलाई धेरै ऋषिहरुले पनि नाना प्रकारसँग अनेक छन्दमा पृथक् पृथक् गरेर कार्यकारणरूप हेतु देखाई पूर्णरूपले निश्चित गरिएको छ ।

महाभूतान्यहंकारो बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥
इन्द्रियाणि दशैकं च पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ ५ ॥

---

१. आत्मा । २. पक्का । ३. के सामर्थ्यको । ४. छोट्करी गरेर ।
५. वेदान्तसूत्रले । ६. कारण । ७. सिद्धान्तस्वरूपले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

पाँच-भूत[1], अहंकार, बुद्धि[2], प्रकृति[3], आठ र ,
एघारै इन्द्रियहरु[4], पाँच इन्द्रिय गोचर[5] ।

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं संघातश्चेतना धृतिः ।।
एतत्क्षेत्रं समासेन सविकारमुदाहृतम् ।।

द्वेष, इच्छा, दुःख, सुख, धैर्य, संघात[6], चेतन[7] ,
सविकार[8] यही क्षेत्र[9] कहिएको छ अर्जुन !

महाभूत (अर्थात्-पृथिवी, जल, तेज, वायु, आकाश यी पाँच स्थूलभूत) अहंकार, बुद्धि, अव्यक्त (प्रकृति) दश सूक्ष्म इन्द्रिय (अर्थात् चक्षु, श्रोत्र, घ्राण, रसना, त्वक्, पाणि, पाद, पायु, उपस्थ), एक मन, पाँच ज्ञानेन्द्रियका पाँच सूक्ष्म विषय (अर्थात् रूप, शब्द, गन्ध, रस, स्पर्श) इच्छा, द्वेष, सुख, दुःख, संघात (स्थूल देहको पिण्ड), चेतना (प्राण आदिको व्यक्त व्यापार, धृति (धैर्य) यो ३१ तत्वको समुदायलालाई सविकार 'क्षेत्र' भन्दछन् ।

अमानित्वमदंभित्वमहिंसा क्षान्तिरार्जवम् ।।
आचार्योपासनं शौचं स्थैर्यमात्मविनिग्रहः ।। ७ ।।

क्षमा[10], अहिंसा[11], ऋजुता[12], मान[13]-दंभादिहीनता,
मनोनिग्रह[14], र [15]स्थैर्य, [16]गुरुसेवा, पवित्रता[17] ,

अभिमानले रहित हुनु, छल नहुनु, परपीडा नगर्नु, सहनु, सोझो हुनु, गुरुसेवा गर्नु, पवित्र हुनु, स्थिर रहनु, मनलाई रोक्नु,

---

१. पृथिवी आदि । २. महत्तत्व । ३. अव्यक्त । ४. मन आदि । ५. इन्द्रियका विषय (रूप आदि) । ६. स्थूल-देहपिण्ड । ७. प्राणचलनव्यापार । ८. विकारले सहित । ९. शरीर । १०. सहनशीलता । ११. विगार नगर्नु । १२. सीधापना । १३. अभिमान र छलकपट नलिनु । १४. मन वश गर्नु । १५. नहड्बडाउनु । १६. मान्यजनको संमान । १७. भित्रबाहिरको सफाइ ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यमनहंकार एव च ॥
जन्ममृत्युजराव्याधिदुःखदोषानुदर्शनम् ॥ ८ ॥

बिरागिनू[1] विषयमा, अहंकार[2] हटाउनू,
जन्म-मृत्यु-जरा[3] व्याधि-दुःख-दोषादि[4] देखनू ,

इन्द्रियका विषयहरुमा विरक्त हुनु, अहंकार नहुनु, जन्म-मरण-बुढ्याइँ रोग दुःखहरुलाई आफ्ना पछि पछि लागेका दोष हुन् भनी संझनु,

असक्तिरनभिष्वङ्गः पुत्रदारगृहादिषु ॥
नित्यं च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ ९ ॥

नलुटपुटिनु पुत्र-स्त्री-गृहमा, सङ्ग छोडनु,
इष्टानिष्ट[5]-विषे नित्य समानै मन राखनु ,

कर्ममा आसक्ति नलिनु, बाल-बच्चा, स्त्री, घरगृहस्थी इत्यादिमा लपट नहुनु, इष्ट र अनिष्ट कुरा आइपरेमा पनि चित्तवृत्ति समानै राख्नु,

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी ॥
विविक्तदेशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ १० ॥

जमातमा नरहनू, सदा एकान्त[6] सेवनू,
एकत्वँ[7]-योगले मैमा भक्ति निश्चल[8] राखनू ,

अनि ममा अनन्यभावले अटल भक्ति राख्नु, एकान्त स्थानमा रहनु, साधारण जनहरुको जमातलाई प्रसन्न नगर्नु, अर्थात् त्यहाँ नबस्नु ,

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं तत्वज्ञानार्थदर्शनम् ॥
एतज्ज्ञानमिति प्रोक्तमज्ञानं यदतोऽन्यथा ॥ ११ ॥

---

१. वैराग्य लिनु । २. अहंकारीपना । ३. बुढ्याइँ । ४. बिगार गर्ने (शत्रुइत्यादि) । ५. भलो र कुभलोमा । ६. एकान्त स्थान । ७. ईश्वरमा एकाग्रतायुक्त योगले । ८. अटल (दृढ) ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

अध्यात्म[1]विद्या हो नित्य ठान्नू, तत्वार्थ[2] संझनू ,
यै मात्र 'ज्ञान' हो भन्छन्, अरू[3] अज्ञान बूझनू ।

अध्यात्मज्ञानलाई नित्य संझनु र तत्वज्ञानका सिद्धान्तहरूको परि-शीलन अर्थात्–मनन गर्नु, यी बीस (२०) लाई 'ज्ञान' भन्दछन्, यी-बाहेक जो कुछ छन्, ती सब 'अज्ञान' हुन् भनेर बताउँदछन् ।

ज्ञेयं यत्तत्प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वामृतमश्नुते ।।
अनादिमत्परं ब्रह्म न सत्तन्नासदुच्यते ।।१२।।

पार्थ ! 'ज्ञेय' पनी भन्छु जो जान्दा मोक्ष मिल्दछ,
त्यो अनादि[4], पर-ब्रह्म, 'सत्-असत्'बाट दूर छ ।

अब म तिमीलाई त्यो 'ज्ञेय' बताउँछु, जसलाई जानि-लिनाले 'अमृत' अर्थात् मोक्ष पाइन्छ त्यो सबभन्दा परको अनादि ब्रह्म हो न त्यसलाई 'सत्' भन्दछन्, न त 'असत्' भन्दछन् ।

सर्वतः पाणिपादं तत्सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।।
सर्वतः श्रुतिमल्लोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ।। १३ ।।

त्यो हात, पाउ, आँखा र मुख, कान तथा शिर-
सर्वतर्फ भएको छ, ढाकेको छ सर्वतिर ।

त्यस (ब्रह्म) का जताततै हातपाउ छन्, चारौंतर्फ आँखा, शिर र मुखहरु छन्, सबैतिर कानहरु फैलिएका छन् त्यो नै यस लोकमा सबलाई व्याप्त गरी बसेको छ ।

सर्वेन्द्रियगुणाभासं सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।।
असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ।। १४ ।।

---

१. आत्मविषयको ज्ञान । २. सिद्धान्त तत्व वारंवार विचार्नु । ३. ज्ञान बाहेकका । ४. जसको पहिले कोही छैन त्यो ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जसमा छ गुणको झल्का, तर इन्द्रिय-शून्य[1] छ,
फरकै छ जगत् धर्छ[2], निर्गुणी[3] गुण भोग्दछ।

त्यस (ब्रह्म) मा सब इन्द्रियका गुणहरुको आभास छ, परन्तु त्यसको कुनै पनि (विषयोपभोगी) इन्द्रिय छैन, त्यो सबैदेखि अलग भएर पनि सबलाई धारण गर्दछ र निर्गुण भएर पनि गुणहरुको उपभोग गर्दछ।

बहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ॥
सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥१५॥

त्यै चराचर[4] हो, तेही प्राणीको भित्र-बाहिर,
मिहीं हुँदा त्यो जानिन्न, त्यै नगीच त्यही पर।

त्यो (ब्रह्म) सब प्राणीहरुको भित्र र बाहिर पनि छ, अचर छ औ चर पनि छ, ज्यादा नै सूक्ष्म हुनाले त्यो जानिंदैन, अनि त्यो टाढ़ा रहीकन नगीचमा पनि छ।

अविभक्तं च भूतेषु विभक्तमिव च स्थितम् ॥
भूतभर्तृ च यज्ज्ञेयं ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥ १६ ॥

अखण्डित[5] पनि बस्छ प्राणीमा भिन्न-भिन्न झैं,
त्यै ज्ञेय[6] सृष्टिकर्ता छ, हर्ता[7] भर्ता[8] छ त्यै सधैं।

त्यो (ब्रह्म) वास्तविक अखण्डित भएर पनि सब प्राणीमा मानो भिन्न-भिन्न रहेको जस्तो भई बसेको छ औ सब प्राणीलाई पाल्ने, संहार गर्ने र उत्पन्न गर्ने पनि उसलाई नै संझनुपर्दछ।

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ॥
ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥१७॥

---

१. इन्द्रियहरुले रहित। २. धारण पालन गर्छ। ३. सत्व-रज-तम यी तीन गुण नभएको छ तापनि। ४. हिंड्ने र नहिंड्ने। ५. वास्तविक अलग नभएको। ६. ब्रह्म। ७. संहारकर्ता। ८. पालनकर्ता।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ज्योतिको पनि त्यो ज्योति तमदेखि[1] परै[2] स्थित,
त्यै ज्ञानगम्य[3], त्यै ज्ञान, ज्ञेय त्यै हृदयस्थित[4]।

उस (ब्रह्म) लाई नै तेजको पनि तेज र अन्धकार (अज्ञान) भन्दा पर रहेको छ भनी बताउँछन्, अनि ज्ञान र जो जान्न योग्य छ त्यस्तो ज्ञेय औ ज्ञानगम्य अर्थात्–ज्ञानले मात्र जानिने त्यही छ, फेरि सबैका हृदयमा पनि त्यही बसेको छ।

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं ज्ञेयं चोक्तं समासतः ॥
मद्भक्त एतद्विज्ञाय मद्भावायोपपद्यते ॥ १८ ॥

यस्तो संक्षेपले 'क्षेत्र', 'ज्ञान', 'ज्ञेय' सबै भनें,
मेरो भक्त यही जानी, हो मैमा मिल्न आउने।

क्षेत्र, ज्ञान, ज्ञेय (क्षेत्रज्ञ) केलाई भन्दछन्, त्यो सब यस प्रकार-संग संक्षेपले बताएँ, मेरो भक्तले यो सब जानेर मेरो स्वरूप पाउँदछ।

प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥
विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ १९ ॥

पुरुष-प्रकृती[5] दोटै, अनादि[6] भनि भन्दछन्,
विकार[7] वा गुणहरु[8], प्रकृतीबाट बन्दछन्।

प्रकृति र पुरुष दुवैलाई 'अनादि' अर्थात्—सबभन्दा पहिलेका हुन् भनेर जान, अनि विकार र गुणहरु जो छन् ती सब प्रकृतिबाट नै उत्पन्न भएका हुन् भनी संझना राख।

कार्यकारणकर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥
पुरुषः सुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुरुच्यते ॥२०॥

---

१. अज्ञानरूपी अन्धकारदेखि। २. रहेको। ३. ज्ञानले मात्र जानिने। ४. हृदयमा रहेको। ५. परमात्मा र माया। ६. सबका आदि। ७. संसारका यावत् वस्तु। ८. सत्वरज तमोगुण।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

देहेन्द्रियादि[1] चल्दामा हुन्छे प्रकृति कारणे[2],
सुख दुःखादि भोग्दामा, हुन्छ पूरुष कारण ।

कार्य अर्थात्–देहहरु र कारण अर्थात्–इन्द्रियहरुको कर्तृत्व (चलाउनु) का निमित्त प्रकृति नै कारण (कर्ता) बताइन्छ, औ कर्ता होइन त पनि सुख-दुःखहरुलाई भोग गर्नाको निमित्त पुरुष अर्थात्–क्षेत्रज्ञ कारण हो भनेर मानिएको छ ।

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि भुङ्क्ते प्रकृतिजान्गुणान् ॥
कारणं गुणसंगोऽस्य सदसद्योनिजन्मसु ॥ २१ ॥

गुण भोग्छ प्रकृतिका प्रकृति[3]-स्थित पूरुष,
सत्[4]-असत्-जन्मको हेतु[5] यस्को त्यै गुण[6]-सङ्ग छ ।

किनभने पुरुष प्रकृतिमा अधिष्ठित भएर प्रकृतिका गुणहरुको उपभोग गर्दछ र प्रकृतिका गुणहरुसँगको यही संयोग नै त्यस पुरुषलाई असल र नअसल योनिहरुमा जन्मनाका निमित्त कारण बन्न आउँदछ ।

उपद्रष्टाऽनुमन्ता च भर्ता भोक्ता महेश्वरः ॥
परमात्मेति चाप्युक्तो देहेऽस्मिन्पुरुषः परः ॥ २२ ॥

देख्ने, मान्ने[7], बृद्धि[8] गर्ने, भोग्ने यो देहमा सब,
कहिन्छ 'परमात्मा' र 'महेश' 'पर'पूरुष ।

प्रकृतिका गुणहरुको उपद्रष्टा अर्थात्– नगीचै बसेर हेर्ने साछी, अनुमोदन गर्ने (सल्लाह दिने), प्रकृतिका गुणलाई बढाउने र उपभोग गर्नेलाई नै यस देहमा 'पर-पुरुष' 'महेश्वर' र 'परमात्मा' पनि भन्दछन् ।

---

१. शरीर र इन्द्रियहरु । २. कर्ता । ३. प्रकृतिमा अधिष्ठित भएको । ४. ऊचनीच जुनीको । ५. कारण । ६ प्रकृतिका गुणसँगको संयोग नै । ७. हुन्छ, ठीक छ, भनी सल्लाह दिने । ८. बढाउने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ॥
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥२३॥

बुझेर यसरी भिन्न गुण-प्रकृति-पूरुषः,
जे गरोस् तापनी फेरि जन्मदैन उ मानिस ।

यस प्रकारले जो, पुरुष (आत्मा) लाई निर्गुण र प्रकृतिलाई नै गुणहरूले सहित जान्दछ, त्यसले जस्तोसुकै आचरण गरोस् तापनि त्यसको पुनर्जन्म हुँदैन ।

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति केचिदात्मानमात्मना ॥
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥ २४ ॥

आत्मालाई कुनै देख्छन्, आफैंमा ध्यानयोगले,
सांख्ययोग[1] लिई कोही, कोही ता कर्मयोगले[2] ।

कोही पुरुष ध्यानयोग गरेर आफ्नै अन्तःकरणमा आत्मालाई खुद देख्दछन्, कोही सांख्ययोगले देख्दछन् र कुनै कर्मयोगले देख्दछन् ।

अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ॥
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥ २५ ॥

यो नजान्ने अरूबाट सुनी भजन गर्दछन् ,
श्रुति[3]-प्रमाणले भज्ने ती पनी मृत्यु तर्दछन् ।

परन्तु, यस्ता प्रकारसँग जसलाई आफ्नो आत्मामा ज्ञान हुँदैन, तिनी अरूबाट सुनेर परमेश्वरको भजन गर्दछन्, सुनिएको कुरालाई प्रमाण मानेर बर्ताव गर्ने ती पुरुषहरु पनि मृत्युलाई पार गरेर जान्छन् ।

यावत्संजायते किञ्चित्सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ॥
क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात्तद्विद्धि भरतर्षभ ! ॥ २६ ॥

---

१. ज्ञानयोग । २. निष्काम कर्मयोगले । ३. सुनेको कुरो प्रमाण लिएर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

चराचर सबै वस्तु जो उब्जन्छ थरी-थरी,
त्यो जान पा[१] ! क्षेत्रज्ञ-क्षेत्र-संयोगले गरी ।

हे भरतश्रेष्ठ ! यो राम्ररी संझना राख कि, स्थावर या जंगम कुनै पनि चीजको निर्माण (रचना) क्षेत्र र क्षेत्रज्ञको संयोगबाट नै भएको हो ।

समं सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ॥
विनश्यत्स्वविनश्यन्तं यः पश्यति स पश्यति ॥ २७ ॥

सबैमा सम भै बस्ने, नासिंदा[२] ती ननासिने,
परमेश्वर जो देख्छ उही हो तत्व[३] संझने ।

सब भूत (प्राणी) मा एकैनास रहने र जो सब भूत नासिएमा पनि नाश नहुने हो भनी यस्तो परमेश्वरलाई जसले देख्यो, त्यही पुरुषले सच्चा तत्व पहिचान्यो ।

समं पश्यन्हि सर्वत्र समवस्थितमीश्वरम् ॥
न हिनस्त्यात्मनात्मानं ततो याति परां गतिम् ॥ २८ ॥

जस्ले ईश्वर एकै छन् सबमा भनि जान्दछ,
[४]आत्माको घात[५] गर्दैन, त्यो परं गति[६] पाउँछ ।

ईश्वरलाई सर्वत्र बराबरै व्याप्त छन् भन्ने संझेर जो पुरुष आफ्नो आफैले घात गर्दैन अर्थात् आपसे आप असल मार्गमा लागदछ, यसो गर्‍यो भने, त्यसले उत्तमगति (मोक्ष) पाउँदछ ।

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ॥
यः पश्यति तथात्मानमकर्तारं स पश्यति ॥ २९ ॥

कर्म सारा प्रकृतिले गरिंदा छन् अनेकन,
आत्मा अकर्ता छ भनी देख्ने हो देखँने[७] जन ।

१. क्षेत्रज्ञ र क्षेत्रको संयोग हुनाले । २. सारा चीज । ३. साँचो कुरो ।
४. अन्तरात्माको । ५. विनाश । ६. मुक्ति । ७. तत्व देख्ने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

सब कर्म सबै तरहबाट प्रकृतिले नै गरिने हुन् औ आत्मा अकर्ता छ अर्थात् केही पनि गर्दैन भनेर जसले जान्यो त्यसले खास तत्व पहिचान्यो भनेर संझनुपर्दछ।

यदा भूतपृथग्भावमेकस्थमनुपश्यति ॥
तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपद्यते तदा ॥ ३० ॥

अनेकौं भूंत[1] एकैमा, एकैबाट अनेकन,
राम्रै देखे-पछी पार्थ! ब्रह्म[2] मिल्छ निरंजन[3]।

जब सब प्राणीको भिन्न-भिन्नतालाई एकताबाट र यही एकताबाट (एक ईश्वरबाट) नै सब विस्तार (अलग अलग भएको) पनि संझन लाग्दछ, त्यसै बखत ब्रह्म प्राप्त हुन्छ (पाइन्छ)।

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्मायमव्ययः ॥
शरीरस्थोऽपि कौन्तेय! न करोति न लिप्यते ॥ ३१ ॥

अनादि, निर्गुंण[4] हुँदा परात्मा[5] अविनाशि छ,
भए पनि शरीरैमा न गर्दछ, न लिप्त[6] छ।

हे कौन्तेय! अनादि र निर्गुण हुनाले यो अव्यय परमात्मा शरीरमा रहेर पनि केही कुराको हर्ता-कर्ता छैन र त्यसलाई कुनै पनि कर्मको लेप अर्थात् बन्धन लाग्दैन।

यथा सर्वगतं सौक्ष्म्यादाकाशं नोपलिप्यते ॥
सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ ३१ ॥

जस्तै व्यापक, आकाश, हुँदा सूक्ष्म अलिप्त छ,
सारा देहविषे व्याप्त[10], आत्मा त्यस्तै अलिप्त छ।

---

1. प्राणीहरु। २. परब्रह्म। ३. इन्द्रियका गतिबाट पर रहेको। ४. रूपादिरहित। ५. पर रहेको आत्मा। ६. कर्मबन्धन भएको। ७. सबै ढाक्ने। ८. मिहीन। ९. नटाँसिने छ। १०. छोपेर रहेको।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

जस्तै आकाश जताततै भराभर छ, परन्तु सूक्ष्म हुनाले केहीको पनि लेप लाग्दैन अर्थात् कसैमा टाँसिंदैन, त्यस्तै सर्वत्र शरीरमा रहेर पनि आत्मालाई केहीको पनि (कर्मबन्धनादिको) लेप लाग्दैन ।

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ॥
क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ ३३ ॥

जस्तो यौटै सूर्य गर्छन् सारा लोक प्रकाशित ,
त्यस्तै क्षेत्रज्ञले यावत् क्षेत्र गर्छ प्रकाशित ।

हे भारत ! जस्तै एक सूर्यले सबै लोकलाई प्रकाशित गर्दछन्, त्यस्तै-क्षेत्रज्ञले (आत्माले) सब क्षेत्रलाई अर्थात् शरीरहरूलाई प्रकाशित गर्दछ ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोरेवमन्तरं ज्ञानचक्षुषा ॥
भूतप्रकृतिमोक्षं च ये विदुर्यान्ति ते परम् ॥ ३४ ॥

क्षेत्र-क्षेत्रज्ञको भेद, मूल-प्रकृति-मोचन[1] ,
जो ज्ञान-दृष्टिले[2] देख्छन्, सक्छन् ती ब्रह्म पाउन ।

यस प्रकारसंग ज्ञानचक्षुले अर्थात् ज्ञानरूपनेत्रले क्षेत्र र क्षेत्रज्ञको भेदलाई, यस्तै सब भूत-प्राणीका मूल-प्रकृतिको मोक्षलाई पनि जो जान्दछन्, तिनले परब्रह्मलाई प्राप्त गर्दछन् । (५२३)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'क्षेत्रक्षेत्रज्ञविचारयोगः'
त्रयोदशोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'क्षेत्रक्षेत्रज्ञविचारयोग' १३

---

१. छुट्कारा । २. ज्ञानरूपी आँखाले ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

गुणत्रय-विभाग-योग १४

भगवानुवाच—

परं भूयः प्रवक्ष्यामि ज्ञानानां ज्ञानमुत्तमम् ।।
यज्ज्ञात्वा मुनयः सर्वे परां सिद्धिमितो गताः ।। १ ।।

ज्ञानमा उत्तम ज्ञान भन्दछु म अझै पनि,
जो जानेर गए पार्थ ! सिद्धि पाई सबै मुनि ।

भगवान्‌ले आज्ञा गर्नुभयो—अझ पनि फेरि सब ज्ञानहरूमा श्रेष्ठ ज्ञान म बताउँछु, जुन ज्ञान जान्नाले सब मुनि यस लोकबाट परम सिद्धि पाएर गइसकेका छन् ।

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।।
सर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ।। २ ।।

त्यही ज्ञान लिई मेरो तुल्यता पाउने मुनि,
सृष्टिमा पनि जन्मन्नन्, नासिन्नन् लयमा पनि ।

यस ज्ञानको आश्रय गरेर, मसँग एकै रूप भएका पुरुषहरु सृष्टिको उत्पत्ति कालमा पनि जन्मँदैनन्, अनि प्रलय कालमा व्यथा पनि पाउँदैनन् अर्थात् जन्म-मरणबाट एकदम छुट्कारा पाउँदछन् ।

---

१. श्रेष्ठ । २. ज्ञानी ऋषिहरू ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

मम योनिर्महद्‌ब्रह्म तस्मिन्गर्भं दधाम्यहम् ॥
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥ ३ ॥

मेरी प्रकृति हो योनि[1], त्यस्मा धर्दछु गर्भ म ,
त्यसैबाट भएको छ प्राणीको जन्मने क्रम ।

हे भारत ! महद्‌ब्रह्म अर्थात् प्रकृति मेरै योनि हो, म त्यसमा गर्भधारण गर्दछु र त्यसबाट समग्र भूत अर्थात् चराचर जगत् उत्पन्न हुन्छन् ।

सर्वयोनिषु कौन्तेय ! मूर्तयः संभवन्ति याः ॥
तासां ब्रह्म महद्योनिरहं बीजप्रदः पिता ॥ ४ ॥

सारा योनि-विषे पार्थ ! उब्जन्छन् व्यक्ति[2] जो सदा ,
तिन्की प्रकृति हो आमा, म हुँ बीज दिने पिता ।

हे कौन्तय ! मनुष्य, पशु, पक्षी आदि योनिमा जो मूर्तिहरु जन्मन्छन्, ती सबकी योनि (आमा) प्रकृति हो, म बीज दिने पिता हूँ ।

सत्वं रजस्तम इति गुणाः प्रकृतिसंभवाः ॥
निबध्नन्ति महाबाहो ! देहे देहिनमव्ययम् ॥ ५ ॥

प्रकृतीबाट निस्केका सत्वादि[3] गुणले गरी ,
नित्य[4]-देही पनी हुन्छ देहमा बद्ध[5] बेसरी ।

हे महाबाहु ! प्रकृतिबाट उत्पन्न भएका सत्व, रज र तम गुणहरुले देहमा रहेको अव्यय अर्थात् निर्विकार आत्मालाई देहमा बाँधी राख्दछन् ।

तत्र सत्वं निर्मलत्वात्प्रकाशकमनामयम् ॥
सुखसंगेन बध्नाति ज्ञानसंगेन चानघ ॥ ६ ॥

---

१. जन्माउने शक्ति भएकी । २. दृश्य पदार्थ । ३. सत्व, रज, तम ।
४. नित्य जीवात्मा । ५. बाँधिएको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

तिन्मा 'सत्व'[1] प्रकाशी[2] र, दोष[3]शून्य, पवित्र छ ।
यस्ले ज्ञान-सुखद्वारा देहीको बन्ध गर्दछ ।

हे निष्पाप अर्जुन ! यी तीन गुणका मध्यमा निर्मल हुनाले प्रकाश गराउने र दोष-रहित भएको पनि सत्वगुण छ, त्यसले सुख र ज्ञानको साथ-साथै प्राणीलाई बन्धन गर्दछ ।

रजो रागात्मकं विद्धि तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ॥
तन्निबध्नाति कौन्तेय ! कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥ ७ ॥

'रजोगुण' बडो रागी[4] तृष्णा-आसक्ति-जन्य[5] छ,
त्यो, कर्मसङ्ग[6]ले पार्थ ! देहीको बन्ध गर्दछ ।

रजोगुणको स्वभाव रागात्मक छ, यसबाट तृष्णा र आसक्तिको उत्पत्ति हुन्छ । हे कौन्तेय त्यसले प्राणीलाई कर्म गर्नाको प्रवृत्तिरूप सङ्गले बन्धमा (जन्ममरणका चक्करमा) पार्दछ ।

तमस्त्वज्ञानजं विद्धि मोहनं सर्वदेहिनाम् ॥
प्रमादालस्यनिद्राभिस्तन्निबध्नाति भारत ॥ ८ ॥

मोह गर्ने सबैलाई, 'तम' अज्ञान-जन्य[7] छ,
'प्रमाद[8]ालस्य[9]-निद्राले, देहीको बन्ध गर्दछ ।

हे भारत ! किन्तु तमोगुण अज्ञानबाट उत्पन्न हुन्छ, यसले सब प्राणीलाई मोहमा फसाउँछ, यो प्रमाद-आलस्य-निद्राद्वारा प्राणीहरुलाई बन्धन गर्दछ (जकड्याउँदछ) ।

सत्वं सुखे सञ्जयति रजः कर्मणि भारत ॥
ज्ञानमावृत्य तु तमः प्रमादे सञ्जयत्युत ॥ ९ ॥

---

१. सत्वगुण । २. प्रकाश ज्ञान दिने । ३. दोषले रहित । ४. प्रेम बढाउने । ५. लालचाबाट उत्पन्न हुने । ६. कर्ममा प्रेमले । ७. अज्ञानबाट उत्पन्न हुने । ८. बेहोश । ९. अलस्याइँ ।

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

सत्वले सुखमा प्रीति[1], रजले कर्ममा मति[2],
तमले ज्ञान ढाकेर गर्छ बेहोशमा क्षति[3]।

हे भारत ! सत्वगुणले सुखमा र रजोगुणले कर्ममा आसक्ति उत्पन्न गर्दछ । परन्तु तमोगुणले ज्ञानलाई ढाकेर कर्तव्यविमूढ हुनुमा र कर्तव्य बिर्संनुमा पनि मनुष्यको आसक्ति उपन्न गर्दछ ।

रजस्तमश्चाभिभूय सत्वं भवति भारत ! ॥
रजःसत्वं तमश्चैव तमःसत्वं रजस्तथा ॥ १० ॥

रजस्तम जिती 'सत्व' रजस्सत्व जिती 'तम',
तमस्सत्व जिती बढ्छ 'रज' हुन्नन् सबै सँम[4]।

रज र तमलाई दबाएर 'सत्व' अधिक हुन्छ, तब त्यसलाई 'सात्विक' भन्नुपर्दछ, यस्तै सत्व र तमलाई दबाएर रज (राजस) को, त्यस्तै सत्व र रजलाई दबाएर तम (तामस) को पनि वृद्धि हुन्छ ।

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन्प्रकाश उपजायते ॥
ज्ञानं यदा तदा विद्याद्विवृद्धं सत्वमित्युत ॥ ११ ॥

सारा इन्द्रियमा ज्ञान प्रकाश[5] जब आउँछ,
अनि देहँविषे[6] 'सत्व' बढेको जान्नुपर्दछ ।

जब यस शरीरका सब द्वारहरुमा अर्थात् इन्द्रियहरुमा प्रकाश अर्थात् निर्मल ज्ञान उत्पन्न हुन्छ, तब संझनुपर्दछ कि, सत्वगुण बढेको छ ।

लोभः प्रवृत्तिरारंभः कर्मणामशमः स्पृहा ॥
रजस्येतानि जायन्ते विवृद्धे भरतर्षभ ! ॥ १२ ॥

कर्मप्रवृत्ति[7], 'प्रारंभ[8], अशान्ति फिर अर्जुन !
लोभ, इच्छा पनि हुन्छन् बढेमा त्यो रजोगुण ।

---

१. प्रेम । २. बुद्धि । ३. नोक्सान । ४. बराबर । ५ पवित्रता । ६. शरीरमा । ७. कर्ममा लागिपर्नु । ८. शुरू गर्नु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

हे भरतश्रेष्ठ! रजोगुण बढ्नाले लोभ, कर्मैतिर प्रवृत्ति र त्यसको आरंभ अतृप्ति अनि इच्छा पनि उत्पन्न हुन्छन् ।

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च प्रमादो मोह एव च ॥
तमस्येतानि जायन्ते विवृद्धे कुरुनन्दन ! ॥ १३ ॥

अप्रकाश[1] र आलस्य, बेहोशी, मोह[2] यी सब ,
उब्जन्छन् तमको वृद्धि भएमा बुझ पाण्डव !

हे कुरुनन्दन ! तमोगुणको वृद्धि भएमा अन्धकार (अज्ञान) केही पनि नगर्नाको इच्छा, प्रमाद अर्थात् कर्तव्यको विस्मृति र मोह उत्पन्न हुन्छन् ।

यदा सत्वे प्रवृद्धे तु प्रलयं याति देहभृत् ॥
तदोत्तमविदां लोकानमलान्प्रतिपद्यते ॥१४॥

भएमा सत्वको वृद्धि कोही प्राणी मर्‍यो भने ,
ज्ञानीले पाइने लोक त्यो पनी हुन्छ पाउने ।

सत्वगुण बढेको बखतमा यदि मानिस मर्‍यो भने, उत्तम तत्व जान्ने अर्थात् देवता इत्यादिका निर्मल स्वर्ग आदि लोक त्यसलाई प्राप्त हुन्छन् ।

रजसि प्रलयं गत्वा कर्मसंगिषु जायते ॥
तथा प्रलीनस्तमसि मूढयोनिषु जायते ॥ १५ ॥

मर्नाले रजमा कर्म[3]-सङ्गीमा जन्म पाउँछ ,
तमको मृत्युले मूढ[4]-जुनीमा पर्न आउँछ ।

रजोगुणको प्रबलता भएमा मानिसको मरण भयो भने, जो कर्महरुमा आसक्त छन्, तिनैमा जन्म लिन जान्छ। अनि तमोगुण बढेमा मर्‍यो भने, पशु पक्षी आदिका मूढयोनिमा उत्पन्न हुन जान्छ ।

---

१. अज्ञान । २. कर्तव्यको भूल । ३. कर्मासक्तहरुमा । ४. पशु आदिका योनिमा ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कर्मणः सुकृतस्याहुः सात्विकं निर्मलं फलम् ।।
रजसस्तु फलं दुःखमज्ञानं तमसः फलम् ।।१६।।

भन्छन् सुकर्मको[1] हुन्छ फल 'सात्विक' निर्मले[2],
रजको फल हो 'दुःख,' 'अज्ञान' तमको फल ।

पुण्यकर्मको फल निर्मल र सात्विक हुन्छ परन्तु, राजस कर्मको फल दु,ख र तामस कर्मको फल अज्ञान हुन्छ, भनेर बताउँछन् ।

सत्वात्सञ्जायते ज्ञानं रजसो लोभ एव च ।।
प्रमादमोहौ तमसो भवतोऽज्ञानमेव च ।।१७।।

सत्वले 'ज्ञान' उब्जन्छ, रजले 'लोभ' आउँछ ,
'प्रमाद-मोह-अज्ञान' तमदेखि उदाउँछ ।

सत्वबाट ज्ञान र रजोगुणबाट केवल लोभ उत्पन्न हुन्छ । तमोगुणबाट केवल प्रमाद र मोह मात्र उत्पन्न हुने होइनन् कि, उसमाथि झन् अज्ञानको उत्पत्ति पनि हुन्छ ।

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्वस्था मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः ।।
जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छन्ति तामसाः ।।१८।।

सत्वमार्गी उँभो[3] जान्छन्, राजसी मध्य[4]-लोकमा ,
तमोगुणी नीचकर्मा[5] पुग्दछन् नीच[6]-लोकमा ॥

सात्विक पुरुषहरु माथिका अर्थात् स्वर्गादि लोकमा जान्छन्, राजसहरु मध्यलोकमा अर्थात् मनुष्यलोकमा रहन्छन्, नीच गुण-वृत्तिका तामसहरु अधोगति (झन् झन् नीचो गति) पाउँछन् ।

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं यदा द्रष्टानुपश्यति ।।
गुणेभ्यश्च परं वेत्ति मद्भावं सोऽधिगच्छति ।। १९ ।।

---

१. बढिया कर्मको । २. बहुतै पवित्र । ३. माथि स्वर्गादिमा । ४. माझको मनुष्यलोकमा । ५. नीचो कर्म गर्नेहरु । ६. अधोगतिमा। ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गुण[१]-भिन्न कुनै कर्ता छैन भन्ने बुझी सब,
ती-भन्दा पर[२]को तत्व देख्ने मिल्दछ मै-सँग ।

द्रष्टा अर्थात् उदासीनताको दृष्टिले विचार गर्ने पुरुष जब ठह्र्याउदँछ कि, प्रकृतिका गुणबाहेक दोस्रो अरू कुनै कर्ता रहेनछ, अनि जब तीन गुणदेखि पर रहेको तत्व (ब्रह्म) लाई पनि पहिचान गर्दछ, तब नै त्यो पुरुष मेरो स्वरूपमा मिल्न जान्छ ।

गुणानेतानतीत्य त्रीन्देही देहसमुद्भवान् ।।
जन्ममृत्युजरादुःखैर्विमुक्तोऽमृतमश्नुते ।। २० ।।

जो देही[३] देहका हेतु[४] गुण[५]-त्रय हटाउँछ,
जन्म-मृत्यु-जरा[६]-दुःख छोडी, त्यो मुक्ति पाउँछ ।

देहधारी मनुष्यले देह उत्पन्न गर्नाका कारण स्वरूप, यी तीन गुणलाई अतिक्रमण गरेपछि, जन्म मरण र बुढ्याइँका दुःखहरुबाट छुट्कारा पाएर अमृतको अर्थात् मोक्षको अनुभव गर्दछ ।

अर्जुन उवाच—

कैर्लिङ्गैस्त्रीन्गुणानेतानतीतो भवति प्रभो ।।
किमाचारः कथं चैतांस्त्रीन्गुणानतिवर्तते ।। २१ ।।

कुन लक्षणले कृष्ण ! गुणातीत[७] ठहर्दछ ?
त्यस्को आचार[८] के हुन्छ ? कसरी गुण तर्दछ ?

अर्जुनले सोधनी गरे—हे प्रभु ! कुन लक्षणहरुले त्यो पुरुष यी तीन गुणको पार पुगेको हो भनेर जानिन्छ ? मलाई बताउनुहोस् कि, त्यस

१. प्रकृतिका गुणबाहेक । २. ब्रह्म । ३. शरीर धारण गर्ने । ४. खडा गराउनामा कारण । ५. सत्व आदि तीन गुणलाई । ६. बुढ्याइँ । ७. गुण नाघेको । ८. कर्मको आचरण ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

त्रिगुणातीतको आचार के हुन्छ ? अनि त्यो यी तीन गुणभन्दा पर कसरी जान्छ ?

भगवानुवाच—

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च मोहमेव च पाण्डव ॥
न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि न निवृत्तानि कांक्षति ॥ २२ ॥

प्रकाशादि, प्रवृत्तादि, मोहादि, गुणे-कार्य[1] ती,
आएमा द्वेष गर्दैन, चाह लिन्न गएर ती !

भगवान्‌ले बताउनुभयो—हे पाण्डव ! प्रकाश, प्रवृत्ति, मोह अर्थात् क्रमैले सत्व, रज, तम यी तीन गुणका कार्य वा फलहरु आइपर्दा जो तिनको द्वेष पनि गर्दैन र नआएमा आकांक्षा (चाहना) पनि गर्दैन ।

उदासीनवदासीनो गुणैर्यो न विचाल्यते ॥
गुणा वर्तन्त इत्येव योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥ २३ ॥

गुणंले[2] त्यो डगाइन्न, उदासीनै[3] रहन्छ त्यो,
गुण गर्छन् स्वयं काम भनी अटलै[4] हुन्छ त्यो ।

जो कर्मफलको संवन्धमा उदासीन जस्तै रहन्छ, सत्व, रज, तम गुणहरुले जसलाई डगाउन सक्दैनन्, जो गुणहरु आफ्ना आफ्ना काम आफ आफै गर्दछन् भन्ने संझेर स्थिर रहन्छ, जो डग्दैन अर्थात् विकार पाउँदैन ।

समदुःखसुखः स्वस्थः समलोष्टाश्मकाञ्चनः ॥
तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ २४ ॥

---

१. गुणका कार्य–ज्ञान, आशक्ति, मोह । २. सत्व आदि गुणले । ३. समभाव लिने भई । ४. मनमा विकार पैदा नभएको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

सुख-दुःख समै ठान्छ समै स्वर्ण[1]—शिला सब ,
धीर, स्वस्थ समै ठान्छ स्तुतिनिन्दा, प्रियाप्रिय ।

जसलाई सुख दुःख सम (बराबर) छन्, जो स्वस्थ छ अर्थात् आपसे आप स्थिर छ, माटो पत्थर र सुन पनि जसलाई समानै छ, प्यारो अप्यारो, निन्दा तारीफ पनि जसलाई एकनासै छ, जो सदा धैर्यले युक्त छ ।

मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ॥
सर्वारंभपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ २५ ॥

मानापमानमा तुल्य मित्रमा शत्रुमा पनि ,
गैह्र[2] आरंभको[3] त्यागी हो 'गुणातीत[4]' त्यो मुनि ।

जसलाई मान अपमान या मित्र र शत्रुदल तुल्य नै छन्, प्रकृतिले नै सब कुछ गर्दछ भन्ने संझेर जसका सब काम्य उद्योग छुटेका छन्, त्यस पुरुषलाई 'गुणातीत' भन्दछन् ।

मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते ॥
स गुणान्समतीत्यैतान्ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ २६ ॥

नित्य भक्ति लिई मेरो जस्ले भजन गर्दछ,
त्यै गुणत्रय[5] नाघेर ब्रह्मकै रूप धर्दछ ।

जो ममा नै सब कर्म अर्पण गर्नुरूप अव्यभिचार अर्थात्– एकनिष्ठ भक्तियोगले मेरो सेवा गर्दछ, त्यो पुरुष यिनै तीन गुणलाई पार गरेर ब्रह्मको अवस्था पाउनुमा समर्थ हुन्छ ।

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहममृतस्याव्ययस्य च ॥
शाश्वतस्य च धर्मस्य सुखस्यैकान्तिकस्य च ॥ २७ ॥

---

१. सुन र पत्थर । २. शान्ति लिने । ३. फलको इच्छा गरिने कर्मको । ४. गुणलाई नाघ्ने । ५. सत्वादि तीन गुण ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

स्थान मै हु वुझ्यौ पार्थ ! नित्य, अमृत[1], ब्रह्मको ,
अत्यन्त[2]-सुखको मै हुँ, मै सनातन[3]-धर्मको ।

किनभने अमृत र अव्यय ब्रह्मको, शाश्वत (सनातन) धर्मको र एकान्तिक अर्थात्–परमावधिका अत्यन्त सुखको पनि अन्तिम स्थान केवल से हुँ । (५५०)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुन संवादे 'गुणत्रयविभागयोगः'
चतुर्दशोऽध्यायः ।
इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'गुणत्रयविभागयोग' १४

---

१. अमृतरूप (ननासिने) २. सबभन्दा ठूलो ब्रह्मसुखको । ३. नित्य धर्मको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

पुरुषोत्तम-योग १५

भगवानुवाच—

ऊर्ध्वमूलमधः शाखमश्वत्थं प्राहुरव्ययम् ॥
छन्दांसि यस्य पर्णानि यस्तं वेद स वेदवित् ॥ १ ॥

वेदपत्ता[1], उँधो हाँगा, उँभो-तिर जरा हुने,
'अश्वत्थ'[2] नित्य जो जान्ला उही हो वेद बूझने ।

भगवान्ले वर्णन गर्नुभयो–जुन अश्वत्थ (पिप्पल) को वृक्षरूपी ब्रह्मको यस्तो वर्णन गर्दछन् कि, एउटा जरो माथि (स्वर्गादि लोक) छ अर्थात्—सृष्टि गर्ने परमात्मा माथि स्वर्गलोकमा छन्, हाँगाहरु अनेक तल (मनुष्यादि लोक) छन् अर्थात्—परमात्माबाट उत्पन्न भएका मनुष्यादि लोक तल फैलिएका छन्, जो अव्यय अर्थात्–कहिल्यै नासिंदैन, अनि छन्द-हरु (वेदहरु) जसका पात छन् अर्थात्—वेदका कर्मरूपीपातले जो सदा छोपिएको छ—(वेदविहित कर्महरु त्यस वृक्षलाई ढाक्ने पातहरु छन्), त्यस्तो वृक्ष अर्थात्–ब्रह्मवृक्ष या संसारवृक्षलाई जसले राम्ररी जान्यो, उही पुरुष सच्चा वेदवेत्ता (वेद जान्ने) हो । [अर्थात्–यो वर्णन 'ब्रह्मवृक्ष'

---

१. वेदरूपी पात भएको । २. पिप्पलको वृक्ष जस्तो ब्रह्म ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

अथवा 'संसाररूपीवृक्ष' को हो, यसैलाई (संसारलाई) सांख्यमतकाहरु 'प्रकृति-विस्तार' र वेदान्तीहरु 'ईश्वरका मायाको फैलावट' भन्दछन्, वेद-उपनिषत्मा कहीं कहीं 'ब्रह्मवृक्ष' 'ब्रह्मवन' (ब्रह्मारण्य) इत्यादि नामले पुकारिएको छ; अर्थात्–जस्तै सानो एक बीजवाट त्यति ठूलो आकाश छुने रूख पैदा हुन्छ, त्यस्तै–अव्यक्त परमेश्वरवाट यो दृश्य, सृष्टिरूप, महान्, वृक्ष उत्पन्न भएको छ, यसैलाई 'विश्ववृक्ष' या 'जगद्वृक्ष' पनि भन्दछन्, जसले यो तत्व जानेर चलन-बर्तन गर्ला त्यस पुरुषलाई नै 'वेदको तत्व जान्ने' भनेर नाम दिन्छन्।]

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास्तस्य शाखा
गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः ॥
अधश्च मूलान्यनुसन्ततानि
कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ॥ २ ॥

हाँगा त्यस्का तल माथी[1] फिंजिन्छन्
बढ्छन् गुणले[2], विषयै[3] पालुवा छन्;
जरा उस्का कर्म नाउँ गरेका
बढ्दै येहीं[4] लोकमा छन् गडेका।

तल र माथि पनि जुन ब्रह्मवृक्षका हाँगाहरु फैलिएका छन् कि, जो सत्व, रज, तम– यी तीन गुणले खूब बढाइएका छन्, अनि जुनवाट रूप, रस, गन्ध, शब्द, स्पर्शरूपी विषयहरुका कलि (पालुवा) निस्केका छन्, त्यस्तै–आखिरमा कर्मको रूप पाउने अर्थात्–कर्मरूपी त्यसका जराहरु तल मनुष्य लोकमा पनि बढ्दै गएका छन् जो कि, ज्यादा नै धसिएर तलसम्म पुगेका छन्।

१. मनुष्यादि र स्वर्गादि लोकमा। २. सत्वादि गुणले। ३. रूप-रस इत्यादि। ४. मनुष्य-लोकमा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

न रूपमस्येह तथोपलभ्यते
नान्तो न चादिर्न च संप्रतिष्ठा ॥
अश्वत्थमेनं सविरूढमूल-
मसङ्गशस्त्रेण दृढेन छित्त्वा ॥ ३ ॥

न रूप[1] पाइन्छ न अन्तको गति[2],
न आदि देखिन्छ न ता कुनै स्थिति[3],
अश्वत्थ[4] यस्तो सुविरूढ-मूल[5] यो
काटी कडा शस्त्र लिई असङ्गको[6]—

परन्तु, अघि जस्तो वर्णन गरियो, यस लोकमा त्यसको त्यस्तो स्वरूप देख्न पाइँदैन, अथवा अन्त्य, आदि र आधारस्थान पनि केही मिल्दैन, अत्यन्तै मजबूत जरा धसिएको यस अश्वत्थ-वृक्ष (संसारवृक्ष) लाई अनासक्तिरूपी बलियो तरवारले काट्नुपर्छ र—

ततः पदं तत्परिमार्गितव्यं
यस्मिन्गता न निवर्तन्ति भूयः ॥
तमेव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये
यतः प्रवृत्ति प्रसृता पुराणी ॥ ४ ॥

अनी पछी त्यै पद[7] खोजनू जहाँ,
पुगेर फिर्दैन कुनै पनी यहाँ,
प्रवृत्ति[8] जसबाट छ यो पुरातन[9],
पुग्छु[10] उसैमा म भनोस् मनैमन।

अनि त्यस स्थानलाई खोजेर पत्ता लाउनुपर्छ, जहाँ जानाले फेरि

१. स्वरूप। २. चाल। ३. आधारस्थान। ४. पिप्पल वृक्ष जस्तो संसार। ५. बलिया जरा धसिएको। ६. आसक्ति-त्यागरूपको। ७. धाम। ८. सृष्टिको सिलसिला। ९. अत्यन्तै पुरानो। १०. आदि ब्रह्ममा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

फर्केर आउनुपर्दैन । औ यस्तो दृढ संकल्प (मनको निश्चय) गर्नुपर्दछ कि, "सृष्टिक्रमको यो अति-प्राचीन सिलसिलेवार जसबाट उत्पन्न भएको छ, त्यही आद्यपुरुषतिर नै म जान्छु ।"

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा
अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।।
द्वन्द्वैर्विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञै-
र्गच्छन्त्यमूढाः पदमव्ययं तत् ।। ५ ।।

जिती सबै मान[1] र मोहै[2], सङ्ग[3]
अध्यात्म[4] जानी, गरि काम[5]-भङ्ग,
दुःखादिको[6] द्वन्द्व सबै हटाई
ब्रह्मज्ञ[8] लिन्छन् पद त्यो रमाई ।

जो अभिमान र मोहले रहित छन्, जसले आसक्तिरूप दोषलाई जितेका छन्, जो अध्यात्मज्ञानमा नै स्थिर भएर रहेका छन्, जो निष्काम कर्मयोग गर्दछन्, र सुख-दुःख नामक द्वन्द्वधर्महरुबाट अलग छन्, ती ज्ञानवान् पुरुषहरु त्यही अव्यय-स्थानमा (अविनाशी धाममा) पुग्दछन् ।

न तद्भासयते सूर्यो न शशांको न पावकः ।।
यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं मम ।। ६ ।।

जहाँ प्रकाश पुग्दैन चन्द्र-सूर्याग्निको उही
सर्वोच्च धाम हो मेरो फर्कंदैनन् जहाँ गई ।

जहाँ पुगेर फेरि फर्केर आउनुपर्दैन; यस्तो त्यो मेरो परमधाम छ,

१. अभिमान । २. मनको अमिलोपन। ३. आसक्ति। ४. आत्मविषयक ज्ञान । ५. कामनाको निवृत्ति । ६. दुःख सुःख इत्यादिको । ७. जाडी । ८. ब्रह्मवेत्ताहरु ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

त्यसलाई न त सूर्य, न चन्द्रमा और न अग्निले पनि प्रकाशित गर्दछन् अर्थात्– तिनीहरुको त्यहाँ गति पुग्न सक्दैन ।

ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातनः ॥
मनःषष्ठानीन्द्रियाणि प्रकृतिस्थानि कर्षति ॥ ७ ॥

यो जीवलोकमा[1] मेरै अंश जीव सनातन[2],
खिचीलिन्छ[3] प्रकृतिका पञ्चेन्द्रिय[4] अनी मन ।

यस जीवलोक अर्थात्– कर्मभूमिमा खास मेरै सनातन अंश जीव भएर प्रकृतिमा रहने मनसहित छ अर्थात्–मन र पाँच सूक्ष्म इन्द्रियहरुलाई आफूतर्फ खिचेर लिन्छ, यसैलाई 'लिङ्गशरीर' भन्दछन् ।

शरीरं यदवाप्नोति यच्चाप्युत्क्रामतीश्वरः ॥
गृहीत्वैतानि संयाति वायुर्गन्धानिवाशयात् ॥ ८ ॥

जीवले जहिले देह[5] लिई, छोड्दछ त्यै-घरी,
साथै [6]ती सब ली चल्छ, गन्ध[7] ली वायु झैं गरी ।

ईश्वर अर्थात्–जीवात्मा जब स्थूल शरीरमा पस्दछ र जब त्यो (यही शरीर) बाट निस्केर जान्छ, तब त्यसले (जीवले) ती मन र पाँच इन्द्रियलाई त्यसै गरी साथमा लिएर जान्छ, जस्तै फूल आदि आश्रयस्थानबाट हावाले वासनालाई लिएर जान्छ ।

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥
अधिष्ठाय मनश्चायं विषयानुपसेवते ॥ ९ ॥

---

१. मनुष्यलोकमा । २. अविनाशी । ३. खिचेर आफू-साथै राख्दछ । ४. चक्षु, श्रोत्र, घ्राण, रसन, त्वक् । ५. यही स्थूल शरीर । ६. मनसहित छ इन्द्रिय । ७. फूलको सुवास ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

[1]कान, आँखा, त्वचा, जिह्वा, नासिका, मन लीकन ,
[2]जीवले सर्वदा गर्छ सबै विषय सेवन।

कान, आँखा, छाला, जिब्रो, नाक र मन यिनीहरुको अध्यक्ष भएर यो जीवात्माले विषयहरुलाई भोग गर्दछ ।

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ॥
विमूढा नानुपश्यन्ति पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ॥१०॥

देहमा रहने, जाने, गुणी भै गुण भोग्ने ,
यस्लाई मूर्ख देख्दैनन्, ज्ञानी[3] छन् खास देख्ने[4] ।

शरीरबाट निस्केर जाने, बस्ने, अथवा आफैले होइन कि, गुणहरुले होइन कि, गुणहरुले युक्त भएर उपभोग गर्ने, यस जीवलाई मूर्खहरु जान्दैनन्, ज्ञानरूपी नजरले विचार गर्ने ज्ञानीहरु उसलाई ठहराउँदछन् ।

यतन्तो योगिनश्चैनं पश्यन्त्यात्मन्यवस्थितम् ॥
यतन्तोऽप्यकृतात्मानो नैनं पश्यन्त्यचेतसः ॥ ११ ॥

योगी यत्न गरी देख्छन् आफैमा[5] स्थित ईश्वर ,
यत्नले पनि देख्दैनन् मन्दात्मा, मूढ, पामर[6] ।

यस प्रकारले प्रयत्न गर्ने योगीहरु आफ्नो हृदयमा रहेको आत्मालाई पहिचान्दछन्, परन्तु ती मूढहरु जसको बुद्धि संस्कार गरिएको छैन, प्रयत्न गर्दा पनि त्यस्ताले पहिचान गर्न सक्दैनन् ।

यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ॥
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ १२ ॥

---

१. श्रोत्र, चक्षु, त्वक्, रसना-घ्राणेन्द्रिय र मनलाई । २. परमेश्वरको अंशरूप जीवात्माले । ३. ज्ञानै आँखा भएकाहरु । ४. पहिचान्ने । ५. आफ्नो अन्तःकरणमा । ६. सूझ न बूझका ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

[1]आदित्यस्थित जो तेज गर्छ लोकै प्रकाशित,
[2]चन्द्र-अग्नि-विषे जो छ त्यो मेरै जान निश्चित।

जुन तेज सूर्यमा रहेर सारा जगत्लाई प्रकाशित गर्दछ, जुन तेज चन्द्रमा र अग्निमा पनि छ, त्यो सब मेरै तेज हो भनेर संझ।

गामाविश्य च भूतानि धारयाम्यहमोजसा ॥
पुष्णामि चौषधीः सर्वाः सोमो भूत्वा रसात्मकः ॥१३॥

[3]भूतधारण मै गर्छु तेजले [4]भू-प्रविष्ट भै,
मै गर्छु [5]औषधी-वृद्धि [6]रसात्मा [7]सोमँरूप भै।

यस्तै गरी पृथ्वीमा प्रवेश गरेर, मै सब भूत (प्राणी) लाई धारण गर्दछु रसरूपी चन्द्रमा भएर सब औषधी (अर्थात् धान्यादि वनस्पति) लाई पनि वढाउँदछु।

अहं वैश्वानरो भूत्वा प्राणिनां देहमाश्रितः ॥
प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नं चतुर्विधम् ॥१४॥

प्राणापान लिई, [8]प्राणि-देहमा [9]अग्निरूपको,
भई पकाउँछु आफै अन्न [10]चार किसीमको।

मै 'वैश्वानर' नामको अग्नि भएर प्राणीका शरीरमा रहन्छु र प्राण अपान वायुले युक्त भएर चारथरी अन्न (खाइने कुरा) लाई पाक गराउँछु।

सर्वस्यचाहं हृदि सन्निविष्टो
मत्तः स्मृतिर्ज्ञानमपोहनं च ॥

१. सूर्यमा रहेको। २. चन्दमा र अग्निमा। ३. प्राणीहरूको धारण। ४. पृथिवीमा प्रवेश गरेको। ५. धान्यादिको वढती। ६. रसस्वरूप। ७. चन्दमारूप। ८. प्राणीका शरीरमा। ९. जठराग्निरूप। १०. चपाइने, पिइने, चाटिने र चुसिने।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

वेदैश्च सर्वैरहमेव वेद्यो
वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ १५ ॥

मै छु सबैको हृदयस्थ[1] वास,
मैबाट हुन्छन् स्मृति-बोध-नाश[2],
मै वेदले वेद्य[3] र वेद-विज्ञ[4],
वेदान्तकर्ता[5] पनि मै अभिज्ञ[6]।

फेरि यस्तै किसिमसँग म सबका हृदयमा सदा-सर्वदा वास गर्दछु, स्मरण र ज्ञान यिनको नाश पनि ममा नै रहन्छ, त्यस्तै सब वेदले जान्नयोग्य पनि मै हुँ, अनि वेदान्त बनाउने र वेद जान्ने पनि केवल मै एक मात्र हुँ।

द्वाविमौ पुरुषौ लोके क्षरश्चाक्षर एव च ॥
क्षरः सर्वाणि भूतानि कूटस्थोऽक्षर उच्यते ॥ १६ ॥

पार्थ ! दोटा पुरुषँ छन् लोकमा 'क्षर' 'अक्षर,
'क्षर' हुन् यी सबै प्राणी, भन्छन् 'कूटस्थ 'अक्षर'।

यस लोकमा 'क्षर' र 'अक्षर' दुइ पुरुष छन्, नासिने भूत-प्राणीलाई 'क्षर' भन्दछन्, औ कूटस्थ अर्थात्—सब प्राणीको मूल कूटमा रहने प्रकृतिरूप अव्यक्त तत्वलाई 'अक्षर' (ननासिने) भन्दछन्।

उत्तमः पुरुषस्त्वन्यः परमात्मेत्युदाहृतम् ॥
यो लोकत्रयमाविश्य बिभर्त्यव्यय ईश्वरः ॥ १७ ॥

पुरुषोत्तम[9]' [10]अर्को छ, 'परमात्मा' भनाउँछ,
त्यो ईश्वर[11]' तिनै-लोक प्रवेश गरि पाल्दछ।

---

१. हृदयमा रहेको। २. संज्ञाना ज्ञान औ नाश पनि। ३. जानिने। ४. वेद जान्ने। ५. वेदान्त बनाउन। ६. सब जान्ने। ७. आत्मा (स्वरुप)। ८. सबको आदि प्रकृतितत्व। ९. पुरुषमा श्रेष्ठ। १०. यी दुइबाहेकको। ११. अविनाशी ब्रह्म।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

परन्तु 'पुरुषोत्तम' यी दुवैभन्दा भिन्न छ, त्यसलाई 'परमात्मा' भन्दछन् । त्यही अव्यय ईश्वर तीनै लोकमा प्रवेश गरेर सबैलाई पालन-पोषण गर्छ ।

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।।
अतोऽस्मि लोके वेदे च प्रथितः पुरुषोत्तमः ।। १८ ।।

क्षरदेखी पर म छु, अक्षरैदेखि उत्तमै[1],
लोकमा वेदमा तस्मात् कहिन्छु 'पुरुषोत्तम' ।

म क्षरभन्दा पनि परको र अक्षरभन्दा पनि उत्तम पुरुष छु, यसैले लोक-व्यवहारमा र वेदमा 'पुरुषोत्तम' नामले प्रसिद्ध भएको छु ।

यो मामेवमसंमूढो जानाति पुरुषोत्तमम् ।।
स सर्वविद्भजति मां सर्वभावेन भारत ।। १९ ।।

मोहै[2] छोडी मलाई जो 'पुरुषोत्तम' जान्दछ,
त्यो सर्वज्ञ[3] सबै भक्ति मैमा लाएर भज्दछ ।

हे भारत ! यस प्रकारले मोहलाई त्याग गरेर जो पुरुष मलाई नै पुरुषोत्तम संझन्छ; त्यो सर्वज्ञ भएर सर्वभाव (सबै तरह) ले मलाई नै भज्दछ ।

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयानघ ! ।।
एतत् बुद्ध्वा बुद्धिमान्स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ! ।। २० ।।

बताएँ जो यहाँ मैले गुह्य यो शास्त्र अर्जुन !
त्यो जानी बुँद्धिमान्[4] होला कृतकृत्य[5] पनी जन ।

---

१. श्रेष्ठपुरुष । २. अज्ञानपना । ३. सब जान्ने पुरुष । ४. समबुद्धिले युक्त । ५. केही कर्तव्य बाँकी नरहेको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

हे पापरहित भारत ! यो गुह्यभन्दा पनि अतिगुह्य (बहुतै गोप्य) शास्त्र मैले वर्णन गरें, यसलाई जानिलिनाले मनुष्य बुद्धिमान् (साम्य-बुद्धिले युक्त) र कृतकृत्य पनि हुनेछ। (५७०)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'पुरुषोत्तमयोगः'
पञ्चदशोऽध्यायः ।
इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'पुरुषोत्तमयोग' १५

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

दैवासुरसंपद्विभाग-योग १६

भगवानुवाच-

अभयं सत्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ॥
दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥ १ ॥

नडर्नु, सात्विकी-वृत्ति, ज्ञानको-योगको-स्थिति,
तप, दान, यज्ञ, दम, ऋजुता, पाठमा मति,

भगवान्ले आज्ञा गर्नुभयो—अभय (नडर्नु), शुद्ध सात्विक वृत्ति लिनु, ज्ञानयोग र कर्मयोगको तारतम्यसित व्यवस्था गर्नु, दान दिनु, दम (इन्द्रिय-निग्रह) गर्नु, स्वाध्याय अर्थात्—स्वधर्मको अनुसार रोजरोज पठन-पाठन गर्नु, तपस्या गर्नु, सरलपना लिनु ।

अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् ॥
दयाभूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥ २ ॥

अहिंसा, सत्य, अक्रोध, त्याग, शान्ति, अपैशुन,
दया, अलोभ, मृदुता, लाज, निश्चलेपन-

अहिंसा अर्थात्—परपीडा नगर्नु, नरिसाउनु, कर्मफललाई छोड्नु, शान्ति लिनु, क्षुद्रदृष्टि छोडेर उदारभाव राख्नु, सब प्राणीमा दया गर्नु,

---

१. सीधा चालचलन । २. व्यवस्था । ३. इन्द्रियको रोकावट । ४. सोझ्याइँ । ५. स्वधर्माचरणमा । ६. बुद्धि । ७. छुल्याइँ नलाउनु । ८. नरमीपना लिनु ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

तृष्णा नराख्नु, नरमीपना लिनु, खराब कामबाट लजाउनु, फजूल कर्महरुलाई छोड्नु—

तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता ॥
भवन्ति संपदं दैवीमभिजातस्य भारत ! ॥ ३ ॥

तेज[1], क्षमा, धैर्य, शौच[2] अद्रोहित्व, अमानिता[3]—
[4]दैवी संपत्तिवालाका हुन्छन् यी गुण सर्वदा ।

हे भारत ! तेजस्वीपना लिनु, सहनु, धैर्य लिनु, पवित्र हुनु, द्रोह नगर्नु, घमण्डीपना नराख्नु, यिनै २६ गुणहरु दैवीसम्पत्तिमा जन्मेका पुरुषहरुलाई प्राप्त हुन्छन् ।

दंभो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च ॥
अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ ! संपदमासुरीम् ॥ ४ ॥

छल, सेखी, मैमत्याइँ, रिस, अज्ञान, निष्ठुरी ,
हुन्छन् आसुर[5]संपत्मा जन्मनेका सधैंभरी ।

हे पार्थ ! दंभ (छल) सेखी, ज्यादा अभिमान, क्रोध, निष्ठुरपना र अज्ञान– यी ६ गुण आसुरी संपत्मा जन्मेकाहरुलाई प्राप्त हुन्छन् ।

दैवीसंपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता ॥
मा शुचः संपदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव ॥ ५ ॥

दैवी छ मोक्षका निम्ति [6]बन्ध-निम्ति छ आसुरी ,
दैवीमा जन्म तिम्रो छ किन सोच्छौ यसो गरी ?

हे पाण्डव ! यी दुइ संपत्मा दैवी-संपत् परिणाममा मोक्षदायक र आसुरीचाहिं बन्ध (जन्म) दायक भनी मानिएको छ, तिमी दैवी-संपत्मा जन्मेका छौ, यस कारण शोक नगर ।

---

१. तेजिलोपना । २. पवित्रता । ३. सेखीले रहित हुनु । ४. दैवीसंपत्को अंश पाउनेका । ५. राक्षसी अंशमा । ६. बन्ध दिलाउनाको निमित्त ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च ॥
दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ ! मे शृणु ॥ ६ ॥

प्राणीका सृष्टिमा श्रेणी दुइ छन् 'दैव'[1]-'आसुर'[2] ,
कहें विस्तारले 'दैव', म भन्छु अब 'आसुर' ।

हे पार्थ ! यस लोकमा दुइ प्रकारका प्राणी उत्पन्न हुन्छन् । एक 'दैव' र दोस्रो 'आसुर' । यी दुइमध्यमा दैवश्रेणीको वर्णन विस्तारपूर्वक पहिले गरिसकें । अब आसुरश्रेणीको वर्णन गर्दछु, सुन ।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः ॥
न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥ ७ ॥

के गर्नू ? वा के न गर्नू ? जान्दैनन् आसुरी[3]-जन ,
रहन्न तिनमा शौच, सत्य, आचार, अर्जुन !

आसुरहरु यो थाहा पाउँदैनन् कि प्रवृत्ति के हो ? निवृत्ति के हो ? अर्थात् के गर्नु योग्य छ ? के नगर्नु योग्य छ ? अनि तिनमा न शुद्धता न आचार औ न त सत्यता पनि रहेको हुन्छ ।

असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् ॥
अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥ ८ ॥

ती भन्छन्– हो जगत् झूठो, निराधार[4], अनीश्वर[5] ,
अर्को[6] संवन्धले शून्य, कामना[7]-तृप्तिको घर[8] ।

यी असुरहरु भन्दछन् कि, सारा जगत् असत्य छ, अप्रतिष्ठित अर्थात्– निराधार छ, अनीश्वर अर्थात्–विना परमेश्वरको छ, अपरस्परसंभूत अर्थात्–एउटा कुरो दोस्राको संबन्ध बेगर नै भएको छ, यस उसले मनुष्यको विषय-वासना तृप्ति गर्नु सिवाय यसको अरू के हेतु हुन सक्दछ ?

---

१. दैवी संपत्‌ले युक्त । २. आसुरीसंपत्‌ले युक्त । ३. आसुरी प्रकृतिका मानिसहरु । ४. कसैको आधारमा नरहेको । ५. परमेश्वर नभएको । ६. अर्को कुनै संबन्ध नभएको । ७. विषयवासना तृप्ति गराउनाको । ८. मुख्य स्थान ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोल्पबुद्धयः ॥
प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥ ९ ॥

यस्तो संझी अल्पबुद्धि, नष्टात्मा, दुष्ट, मानव ,
जन्मन्छन्, क्रूरकर्मा भै नास्छन् लोक पनी सब ।

यस प्रकारको दृष्टि (विचार) लाई स्वीकार गरेर, कम बुद्धि भएका नष्टात्मा, दुष्ट मानिसहरु क्रूर कर्म गर्दै, जगतलाई क्षय गर्नाको निमित्त उत्पन्न हुँदै गर्छन् ।

काममाश्रित्य दुष्पूरं दंभमानमदान्विताः ॥
मोहाद् गृहीत्वासद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥ १० ॥

अपार कामना धर्दै, दंभ-मान-मदान्ध भै ,
मनमानी, कल्पना ली, गर्छन् दुष्कर्म ती सधैं ।

अनि कहिल्यै पनि पूर्ण नहुने भएको काम अर्थात्–विषयोपभोगको इच्छा लिएर, आसुरीजनहरु दंभ, मान र मदले व्याप्त भएर, मोह हुनाले झूठमूठ विश्वास अर्थात् मनमोजी कल्पना गर्दै, खराब काम गर्न प्रवृत्त हुन्छन् ।

चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः ॥
कामोपभोगपरमा एतावदिति निश्चिताः ॥ ११ ॥

नमरुन्ज्यालको पापी, लंबा, दुश्चिन्तना लिने ,
कामोपभोगमा डुब्दै, यै हो सर्वस्व ठानने

यस्तै किसिमले आमरणान्त सुखभोग निमित्तका अनगिन्ती चिन्तनाले डसिएका, कामोपभोगमा डुबेका र निश्चयपूर्वक त्यही (विषयवासनाको तृप्ति) लाई नै सर्वसार मानिरहेका—

---

१. नीच बुद्धि भएका । २. आत्मविषयक ज्ञान नभएका । ३. मनुष्यहरु । ४. कहिल्यै पार पाई नसकिने । ५. विषयवासना । ६. छल-अभिमान-मदले अँधो । ७. जे मनमा आयो उही कुरो । ८. नीच कर्म । ९. हर बखत फसीरहँदै ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः ॥
ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥ १२ ॥

बाँधिदै आश-पाशाले कामे[1]-क्रोध-परायण ,
मौजका निम्तिमा जम्वा गर्छन् अन्यायले धन ।

सयकडौं आशा-पाशले जकडिएका, काम क्रोधमा तत्पर रहेका, यस्ता आसुरीजनहरु मोजमजाको सुख उडाउनाको लागि अन्यायले धेरै धन लुटेर जम्वा गर्न चाहन्छन् ।

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् ॥
इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ १३ ॥

आज मैले येति पाएँ, पछी येति म पाउँला ,
साथमा येति मेरो छ, भोलि त्यो अरु आउला ।

मैले आज यो यति पाएँ, भोलि त्यो मनोरथ सिद्ध गर्नेछु, आज यो यति धन मेरा साथैमा छ, अनि त्यो अरू पनि फेरि मेरा हात पर्न आउनेछ ।

असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ॥
ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥ १४ ॥

मैले यो मारियो शत्रु, म मारूँला अरू पछि ,
मै हु मालिक, मै [2]भोगी, मै सिद्ध[3], बलवान्, सुखी ।

यस शत्रुलाई मैले मारें; यस्तै अरूलाई पनि मारूँला, मै ईश्वर (मालिक) मै भोगी, मै सिद्ध, मै बलवान् र मै सुखी पनि हूँ ।

आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया ॥
यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥ १५ ॥

---

१. विषयवासना र रिस मात्र मुख्य-स्थान भएका । २. सुखभोग गर्ने । ३. सब सिद्धि भएको ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

कुलीन, धँनवान् मै छू, को छ मेरो बराबर,
पुज्छू, दिन्छू, मोज गर्छू, ठान्ने ती मूर्ख पाँमर—

म संमन्न र कुलीन छु, म-तुल्य अरू को छ ? म यज्ञ गर्नेछु, दान दिनेछु, मोजमजा गर्नेछु, यस प्रकारसँग अज्ञानले मोहित भएका (वेहोशमा परेका)—

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ॥
प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ १६ ॥

हजारौं मन ली घुम्दै, मोहका जाँलमा परी,
सुख-भोगादिमा लँटट्रू, डुब्छन् नरकमा झरी।

अनेक प्रकारका मनमार्नी कल्पनामा भुलेका, मोहका फन्दामा फसेका, विषयोपभोगमा आसक्त हुने यिनी आसुरीजन अपवित्र नरक (दुःख) मा पर्दछन् (घसिन्छन्)।

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ॥
यजन्ते नामयज्ञैस्ते दंभेनाविधिपूर्वकम् ॥ १७ ॥

आत्मश्लाघी, ठड्यौरा ती मैमत्त्तू धन-मानले,
गर्दछन् नाँमका यज्ञ, विधि छोडेर दंभैले।

आफ्नो प्रशंसा गर्ने, हठ गरी अकडिने, धन र मानका मदले युक्त भएका, यी आसुरीजन शास्त्रको विधि छोडेर, दंभले खालि नामका निमित्त मात्र यज्ञ गर्दछन्।

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः ॥
मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥ १८ ॥

---

१. धनी। २. राक्षसी श्रेणीमा जन्मेका नीच। ३. फन्दामा। ४. लागी पर्ने असुरहरु। ५. आफूलाई सह्राउने। ६. नामैका या नाम नितिका। ७. देखाउनाको खातिरले।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

बल, सेखी, अहंकार, कामना, रिसले[1] गरी,
सबैका घटमा बस्ने मलाई दोस्दछन् जेरी।

अहंकार, बल, घमण्ड, कामना, क्रोध इत्यादिले खूब फूलेर आफ्नो र अरू सबका देहमा रहने, म परमेश्वरलाई द्वेष गर्नें (निन्दा गर्नें)।

तानहं द्विषतः क्रूरान्संसारेषु नराधमान् ॥
क्षिपाम्यजस्रमशुभानासुरीष्वेव योनिषु ॥ १९ ॥

ती नीच, क्रूर, विद्वेषी[2], नराधमहरूकन,
नीच[3]-योनि-विषे नित्य फ्याँकिदिन्छु म, अर्जुन !

अनि अशुभ कर्म गर्ने, यिनै द्वेषी र क्रूर नराधमहरुलाई म यस संसारका आसुरीयोनि अर्थात्—पापयोनिहरुमा नै सधैं फ्याँकिदिन्छु।

आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि ॥
मामप्राप्यैव कौन्तेय ! ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥ २० ॥

आसुरी-योनि पाएर, जन्मेका मूर्ख जीव[4] ती,
मलाई नचिह्नी जान्छन् जन्म-जन्मै अधोगति[5]।

हे कौन्तेय ! यस प्रकार धेरै जन्मजन्मान्तरसंम पनि आसुरीयोनि नै पाएर, यी मूर्खहरु मलाई नचिह्नेर आखिर अत्यन्त अधोगतिमा नै पुग्दछन्।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ॥
कामःक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥ २१ ॥

कामना, क्रोध वा लोभ तीन यी आत्मनाशक[6],
नरक-द्वार[7] हुन् पार्थ ! यिन्को त्यागै छ लायक।

---

१. ज्यादा नै डाह गरी। २. रिस गर्ने। ३. पशु-पक्षी-कीरा इत्यादि गरिएको अज्ञानी जुनीमा। ४. देहधारीहरु। ५. नीच गति (नरक) ६. आफ्नो संहार गर्नें। ७. नरकका ढोका।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

काम, क्रोध र लोभ—यिनै तीन प्रकारका नरकका द्वार (ढोका) हुन्, यिनले हाम्रो सत्यानाश गर्दछन्, यसै उसले यी तीनोटैलाई त्याग गर्नुपर्दछ ।

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय ! तमोद्वारैस्त्रिभिर्नरः ॥
आचरत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परां गतिम् ॥ २२ ॥

तीन यी तमका[1] ढोका- देखी जब विमुक्त[2] भो ,
अनि आफ्नो गरी श्रेय[3], त्यो परंपद[4]-निष्ठ भो ।

हे कौन्तेय ! यी तीन तमोद्वारबाट छुटेपछि मात्र मानिस त्यही आचरण गर्न लाग्दछ जसमा उसको कल्याण हुन्छ, अनि उत्तम गति प्राप्त गर्दछ (लिन सक्दछ) ।

यः शास्त्रविधिमुत्सृज्य वर्तते कामकारतः ॥
न स सिद्धिमवाप्नोति न सुखं न परां गतिम् ॥ २३ ॥

शास्त्रको विधि छोडेर चल्छ जो मनमोजले ,
सिद्धि, सौख्य, परं-धाम कुनै पाउन्न तेसले ।

जो शास्त्रको विधि छोडेर मन-माफिक गर्न लाग्दछ, त्यसलाई न सिद्धि मिल्दछ, न सुख मिल्दछ, न त उत्तम गति (मुक्ति) पनि मिल्दछ, अर्थात् त्यसले केही पनि पाउँदैन ।

तस्माच्छास्त्रं प्रमाणं ते कार्याकार्यव्यवस्थितौ ॥
ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं कर्म कर्तुमिहार्हसि ॥ २४ ॥

शास्त्रै प्रमाण छन् सारा कार्याकार्य[5] बुझाउन ,
तस्मात् शास्त्रविधानैका[6] कार्यमा चल अर्जुन !

---

१. अज्ञानका । २. छुट्कारा पाउने । ३. भलो कुरो । ४. उच्चा पदमा रहेको । ५. कर्तव्य र अकर्तव्य । ६. शास्त्रले विधान गरिएका ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

यस निमित्त कर्तव्य र अकर्तव्यको निर्णय गर्नालाई तिमीले शास्त्रहरुको प्रमाण मान्नुपर्दछ, अनि शास्त्रमा जे बताएको छ, त्यो राम्ररी संझेर, त्यसकै अनुसार यस लोकमा तिमीलाई कर्म गर्नु उचित छ। (५९४)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'दैवासुरसंपद्विभागयोगः'
षोडशोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'दैवासुरसंपद्विभागयोग' १६

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

0. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

श्रद्धात्रयविभाग-योग १७

अर्जुन उवाच—

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यजन्ते श्रद्धयान्विताः ॥
तेषां निष्ठा तु का कृष्ण ! सत्वमाहो रजस्तमः ॥ १ ॥

जो शास्त्र छोडी श्रद्धाले गर्छन् यज्ञ धमाधम ,
तिन्को त्यो कुन हो चेष्टा सत्व वा रज वा तम ?

अर्जुनले सोधे—हे कृष्ण ! जुन मानिस श्रद्धाले युक्त भई शास्त्रको विधिलाई छोडेर यज्ञ (भजन, पूजन, इत्यादि) गर्दछन्, तिनको निष्ठा के कस्तो हो अर्थात् सात्विक, राजस तामस के हो ?

भगवानुवाच—

त्रिविधा भवति श्रद्धा देहिनां सा स्वभावजा ॥
सात्विकी राजसी चैव तामसी चेति तां शृणु ॥ २ ॥

हुन्छ तीन-थरी श्रद्धा स्वभावैले तमामको ,
सात्विकी, राजसी त्यस्तै तामसी तीन नामको ।

भगवानले आज्ञा गर्नुभयो—सारा प्राणीको श्रद्धा स्वभावैले तीन प्रकारको हुन्छ, एक सात्विक, दोस्रो, राजस र तेस्रो तामस, अब यिनको वर्णन सुन ।

---

१. शास्त्रको विधि नगरी । २. मनको स्थिति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

सत्वानुरूपा सर्वस्य श्रद्धा भवति भारत ! ॥
श्रद्धामयोयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥ ३ ॥

सत्व-माफिकको श्रद्धा सबैको हुन्छ वास्तव ,
मनुष्य श्रद्धामय छ, श्रद्धामाफिक बन्दछ ।

हे भारत ! सब जनको श्रद्धा आफ्नो सत्वको अनुसार अर्थात् प्रकृति-स्वभावको अनुसार हुंन्छ, मनुष्य श्रद्धामय छ, जसको जस्तो श्रद्धा रहन्छ, त्यो त्यस्तो नै हुन्छ अर्थात् त्यही स्वरूप हुन्छ ।

यजन्ते सात्विका देवान्यक्षरक्षांसि राजसाः ॥
प्रेतान्भूतगणांश्चान्ये यजन्ते तामसा जनाः ॥ ४ ॥

सात्विकी देवता मान्छन्, यक्ष-राक्षस राजसी ,
भूतप्रेतहरूलाई मान्दछन् जन तामसी ।

जो पुरुष सात्विक छन् अर्थात् जसको स्वभाव सत्वगुण-प्रधान छ, तिनीहरु देवताहरुलाई पूजन गर्दछन्, राजस (रजोगुणी) पुरुपहरु यक्ष र राक्षसहरुलाई पूजा गर्दछन्, यस्तै यिनीबाहेक जो तामसपुरुषहरु (तमोगुणी) छन्, तिनी प्रेत र भूतहरुलाई पुज्दछन् ।

अशास्त्रविहितं घोरं तप्यन्ते ये तपो जनाः ॥
दंभाहंकारसंयुक्ताः कामरागबलान्विताः ॥ ५ ॥

लिई दंभ अहंकार काम[3]-रागसमेतको ,
अत्युग्र[4] तप जो गर्छन् छोडेर विधि[5] शास्त्रको—

जुन मानिस दंभ र अहंकारले युक्त भएर, खालि कामना र आसक्तिका बलले शास्त्रको विरुद्ध घोर (उग्र) तपस्या गर्दछन्—

१. प्रकृतिअनुसारको । २. श्रद्धास्वरूप । ३. विषयवासना । ४. डर लाग्दो । ५. आज्ञा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

कर्षयन्तः शरीरस्थं भूतग्राममचेतसः ॥
मां चैवान्तःशरीरस्थं तान्विद्ध्यासुरनिश्चयान् ॥ ६ ॥

पञ्चभूत[1] र यो देहँ[2]-भित्रको मकनै पनि,
अविवेकी बनी [3]पिर्दैं, जान्नू ती आसुरी भनी।

त्यस्तै जो केवल शरीरका पञ्च-महाभूतको समुदायलाई मात्र होइन कि शरीरको भित्र रहने (अन्तरात्मा) मलाई पनि कष्ट दिन्छन्, तिनलाई अविवेकी र आसुरी-बुद्धिले युक्त असुर हुन् भनेर जान।

आहारस्त्वपि सर्वस्य त्रिविधो भवति प्रियः ॥
यज्ञस्तपस्तथा दानं तेषां भेदमिमं शृणु ॥ ७ ॥

सबैको हुन्छ आँहार पनी प्यारो तिनै थरी,
यज्ञ, दान, तपस्याका सुन भेद तिनै थरी।

हरेकलाई रुचि लाग्ने (मन पर्ने) आहार पनि तीन प्रकारको हुन्छ औ यही हाल यज्ञ, तप, दानको पनि हुन्छ, तिनको भेद बताउँछु, सुन।

आयुःसत्वबलारोग्यसुखप्रीतिविवर्धनाः ॥
रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या आहाराः सात्विकप्रियाः ॥८॥

जो सत्वायु[5] बलारोग्य-सुख-प्रीति[6] बढाउँछन्,
ती चिल्ला, रसिला, मीठा, अँन्न सात्विकभोग्य छन्।

आयु, सात्विकवृत्ति, बल, आरोग्य, सुख र प्रीति बढाउने, रसिला, चिल्ला, स्थिर अर्थात् शरीरमा भिजेर धेरै कालसम्म अडिने, मनलाई आनन्द दिने, आहार सात्विक मनुष्यलाई प्रिय हुन्छन्।

---

१. पृथिवी, अप्, तेज, वायु, आकाश। २. अन्तः करणमा रहेको। ३. दुःख दिँदै। ४. खाईने कुरा। ५. सत्वगुणी वृत्ति। ६. रुचि र खुशी। ७. स्थिर अन्न। ८. सत्वगुणीले रुचाइने।

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

कट्वम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णरूक्षविदाहिनः ॥
आहारा राजसस्येष्टा दुःखशोकामयप्रदाः ॥ ९ ॥

अमिलो, नुनिलो, पीरो, तातो, पोल्ने, तिखो[1], रुखो ,
रोग[2], शोक दिने अन्न राजसी मान्दछन् निको[3] ।

पीरो, अमिलो, नुनिलो, ज्यादा तातो, तिखो, रूखो, दाह गर्ने, दुःख, शोक, रोग उब्जाउने आहारा राजसी प्रकृतिका मनुष्यहरु निको मान्दछन् ।

यातयामं गतरसं पूति पर्युषितं च यत् ॥
उच्छिष्टमपि चामेध्यं भोजनं तामसप्रियम् ॥ १० ॥

चीसो, बिरसिलो, बासी, जो अत्यन्तै गह्नाउँछ ,
अपवित्र, जुठो, जो छ तामसी त्यै रुचाउँछ ।

केही कालसम्म राखेर चीसो भएको, बिरसिलो, दुर्गन्धयुक्त, बासी, जुठो र अपवित्र अन्न तामसी पुरुषलाई रुचि लाग्दछ ।

अफलाकांक्षिभिर्यज्ञो विधिदृष्टो य इज्यते ॥
यष्टव्यमेवेति मनः समाधाय स सात्विकः ॥ ११ ॥

फलेच्छा नगरी, चित्त सँभाली विधि-माफिक ,
कर्तव्य[4] संझी गरिने, यज्ञ हो पार्थ ! 'सात्विक'[5] ।

फलाशाको आकांक्षा नलिएर, आफ्नो कर्तव्य संझी, शास्त्रको विधि-अनुसार, शान्त चित्तले जो यज्ञ गरिन्छ, त्यो सात्विक यज्ञ हो ।

अभिसन्धाय तु फलं दंभार्थमपि चैव यत् ॥
इज्यते भरतश्रेष्ठ ! तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥ १२ ॥

फलको चाह ली, त्यस्तै लोकमा कहलाउन ,
गरिने, यज्ञ जो हुन्छ त्यो हो 'राजस'[6] अर्जुन !

१. तिच्छरो । २. रोग-शोक दुःखादि । ३. असल (बढिया) ।
४. अवश्यै नगरी नहुने । ५. सत्व गुणले युक्त । ६. रजोगुणले युक्त ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

परन्तु हे भरतश्रेष्ठ ! फलको इच्छाले अथवा दंभका तिमित्त अर्थात् ऐश्वर्य देखाउनाको निमित्त गरिने जो यज्ञ हुन्छ, त्यसलाई राजस यज्ञ भनेर संझ ।

विधिहीनमसृष्टान्नं मन्त्रहीनमदक्षिणम् ।।
श्रद्धाविरहितं यज्ञं तामसं परिचक्षते ।। १३ ।।

बेमन्त्रै[1], वेदक्षिणाको त्यस्तै बेअन्नदानको,
बेश्रद्धा-विधिको यज्ञ हुन्छ 'तामस[2]' नामको ।

शास्त्रको विधिले रहित, अन्न दानले शून्य, विना मन्त्रको, विना दक्षिणाको र श्रद्धा नभएको यज्ञ तामस कहिन्छ ।

देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् ।।
ब्रह्मचर्यमहिंसा च शारीरं तप उच्यते ।। १४ ।।

देवद्विज[3]-गुरु-प्राज्ञ[4]-पूजा, शौच[5], सिधापन,
ब्रह्मचर्य, अहिंसा हो 'देहको[6] तप' अर्जुन ।

देवता, ब्राह्मण, गुरु र विद्वान्‌हरुको पूजा, पवित्रता, ऋजुता (सोझ्याइँ) ब्रह्मचर्य र अहिंसालाई शरीर अर्थात् शरीरले गरिने तपस्या भन्दछन् ।

अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् ।।
स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ।। १५ ।।

न घोचने, मिठो, साँचो, प्यारो र हित बोलनू,
नित्यै पाँठहरू[7] गर्नू 'बोलीको[8]-तप' संझनू ।

---

१. मन्त्र-बेगरको । २. तमोगुणले युक्त । ३. ब्राह्मण । ४. ज्ञानी विद्वान् । ५. पवित्र रहनु । ६. कायिक तपस्या । ७. जातमाफिक कामका अभ्यासहरु । ८. वाचिक तपस्या ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

मनलाई दिग्दार नगराउने, साँचो, प्यारो, हित गर्ने वचन बोल्नु-लाई र स्वाध्याय अर्थात् आफ्नो (जातमाफिकको) कर्मको अभ्यासलाई वाङ्मय अर्थात् बोलीले गरिने तपस्या भनेर बताउँछन् ।

मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः ॥
भावसंशुद्धिरित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥ १६ ॥

मनःप्रसाद[1] निष्फक्री, नबोल्नु, चित्त रोकनु ,
भावना शुद्धि यो सारा 'मनकोतप'[2] संझनू ।

मन खुशी राख्नु, सुशील हुनु, मुनिहरुकै जस्तो वृत्ति राख्नु, मन रोक्नु र शुद्ध भावना लिनु– यिनलाई मानस अर्थात् मनले गरिने तपस्या भन्दछन् ।

श्रद्धया परया तप्तं तपस्तत्त्रिविधं नरैः ॥
अफलाकांक्षिभिर्युक्तैः सात्विकं परिचक्षते ॥ १७ ॥

श्रद्धा-साथ फलाकांक्षा नलिई, युक्त[3] भैकन ,
गरेको त्यो तीनथरी तप 'सात्विक'[4] हो गुन ।

यिनै माथि बताइएका तीन किसिमका तपस्या मनुष्यले फलको आकांक्षा नराखेर उत्तम श्रद्धा र योगयुक्त बुद्धिले गर्दछ भने त सब सात्विक कहलाउँछन् ।

सत्कारमानपूजार्थं तपो दंभेन चैव यत् ॥
क्रियते तदिह प्रोक्तं राजसं चलमध्रुवम् ॥ १८ ॥

सत्कार, मान-पूजा र दंभै[5]निति गरिन्छ जो ,
त्यो 'राजसी' तपस्या हो चल[6], अस्थिर नै छ यो ।

जुन तप आफ्नो सत्कार, मान, पूजाका निमित्त अथवा दंभका

---

१. मनको प्रसन्नता । २. मानसिक-तपस्या । ३. कर्मयोगयुक्त । ४. सत्वगुणले युक्त । ५. देखौवा । ६. चंचल ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

निमित्त पनि गरिन्छ, त्यो चंचल र अस्थिर तप, शास्त्रहरुमा राजस कहिएको छ।

मूढग्राहेणात्मनो यत्पीडया क्रियते तपः ॥
परस्योत्सादनार्थं वा तत्तामसमुदाहृतम् ॥ १९ ॥

दुंराग्रह लिई, देह पिड्याई, गरिने तप,
शत्रुनाशार्थको यंद्वा हो सबै 'तामसीतप'।

मूढ आग्रह लिई, आफै कष्ट उठाएर अथवा जारण-मारण आदि कर्मको द्वारा अर्कालाई सताउनाको निमित्त गरिएको तप तामस भनेर बताइन्छ।

दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ॥
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्विकं स्मृतम् ॥ २० ॥

देश, काल तथा पात्र पारी अँनुपकारक,
दाँतव्य संझी दिइने दान हो जान 'सात्विक'।

त्यो दान सात्विक भनेर कहिन्छ जो कि कर्तव्य बुद्धिले गरिन्छ, जो योग्य स्थान, काल र पात्रको विचार गरेर गरिन्छ र जो आफ्नो उपर प्रत्युपकार नगर्नेलाई दिइन्छ।

यत्तु प्रत्युपकारार्थं फलमुद्दिश्य वा पुनः ॥
दीयते च परिक्लिष्टं तद्दानं राजसं स्मृतम् ॥ २१ ॥

फँलोद्देश्य गरी यद्वा लिएँको बदला दिन,
गाह्रो मानेर दिइने, दान 'राजस'मा गन।

परन्तु उसले गरिएका उपकारको बदलामा अथवा केही फलको आशा राखेर बडो गाह्रो मानी जो दान दिइन्छ, त्यो दान राजस भनी कहिएको छ।

---

१. खराब इच्छा। २. अथवा। ३. प्रत्युपकार नगर्ने। ४. दिनु कर्तव्य हो भन्ने। ५. केही फलको चाहना। ६. आफूले पहिले उसबाट पाएको।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

आदेशकाले यद्दानमपात्रेभ्यश्च दीयते ।।
असत्कृतमवज्ञातं तत्तामसमुदाहृतम् ।। २२ ।।

देश, काल नपारेर, खूब हेलाँ गरीकन,
अपात्रलाई दिइने, दान 'तामस'मा गन ।

अयोग्य स्थानमा, अयोग्य कालमा, अपात्र मनुष्यलाई केही सत्कार नगरी अथवा अपहेलनापूर्वक (हेलाँ गरेर) जो दान दिइन्छ, त्यो तामस-दान कहलाउँछ ।

ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ।।
ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च विहिताः पुरा ।। २३ ।।

ब्रह्मनिर्देश[1] 'ॐ-तत्-सत्' यै हो तीन प्रकारको,
त्यैबाट भो अघी[2] सृष्टि वेद, ब्राह्मण, यज्ञको ।

शास्त्रमा परब्रह्मको निर्देश 'ॐ-तत्-सत्' यो तीन प्रकारले गरिएको छ, त्यसै निर्देशबाट पहिले ब्राह्मण, वेद र यज्ञ पनि रचना गरिएका हुन् ।

तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः ।।
प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः सततं ब्रह्मवादिनाम् ।। २४ ।।

तस्मात्[3] ॐकारका साथै यज्ञ-दान-तपः-कियाँ[4],
विधिमाफिक चल्दैछन् सर्वदा ब्रह्मवादिका ।

जगत्को आरंभ ईश्वरको यही संकल्पले भएको हुनाले ब्रह्मवादी ज्ञानीहरुका यज्ञ, दान, तप र त्यस्तै अरू शास्त्रोक्त कर्महरु सर्वदा ॐकारको उच्चारण साथसाथै हुन्छन् ।

तदित्यनभिसन्धाय फलं यज्ञतपःक्रियाः ।।
दानक्रियाश्च विविधाः क्रियन्ते मोक्षकांक्षिभिः ।। २५ ।।

१. ईश्वरको देखावट । २. पहिले । ३. त्यसो हुनाले । ४. कर्महरु ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmanc

). In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: I

'तत्' भनी फल छोडेर तप-यज्ञहरूकन ,
मोक्षार्थी[1] गर्दछन् फेरी दान-कर्म अनेकन ।

'तत्' शब्दको उच्चारणले फलको आशा नराखेर, मोक्षार्थी पुरुषहरू यज्ञ, दान, तप आदि अनेक प्रकारका क्रिया (कर्म) गरिरहन्छन् ।

सद्भावे साधुभावे च सदित्येतत्प्रयुज्यते ।।
प्रशस्ते कर्मणि तथा सच्छब्दः पार्थ ! युज्यते ।। २६ ।।

अस्तित्वको, भलाईको, अर्थमा 'सत्' प्रयुक्त[3] छ ,
बढिया कर्ममा त्यस्तै 'सत्' शब्द उपयुक्त[4] छ ।

हे पार्थ ! अस्तित्व र साधुता अर्थात् भलाइको अर्थमा 'सत्' शब्दको प्रयोग गरिएको छ, यस्तै प्रकारले असल कर्महरुका निमित्त पनि 'सत्' शब्दको नै उपयोग भएको छ ।

यज्ञे तपसि दाने च स्थितिः सदिति चोच्यते ।।
कर्म चैव तदर्थीयं सदित्येवाभिधीयते ।। २७ ।।

यज्ञ, दान, तपस्यामा स्थिरता[5] 'सत्' कहाउँछ ,
तिन्का[6] निमित्तको कर्म पनी 'सत्' कहलाउँछ ।

यज्ञ, तप र दानमा स्थिर भावना राख्नुलाई पनि 'सत्' भन्दछन्, त्यस्तै यिनका निमित्त जो कर्म गरिन्छ, त्यस कर्मको नाम पनि 'सत्' नै हो ।

अश्रद्धया हुतं दत्तं तपस्तप्तं कृतं च यत् ।।
असदित्युच्यते पार्थ ! न च तत्प्रेत्य नो इह ।। २८ ।।

होम, दान, तपः कर्म अश्रद्धाले भयो जहाँ ,
त्यो कहिन्छ 'असत्[7]' पार्थ[8] ! हित हुन्न यहाँ उहाँ ।

---

१. मोक्ष चाहना गर्नेहरु । २. 'ईश्वरविहित कर्म हो, गर्नु' यसको । ३. प्रयोग गरिन्छ । ४. काम लगाइन्छ । ५. दृढविश्वास राख्नु । ६. यज्ञ दान तपस्याका । ७. बेकम्मा । ८. वरत्र न परत्रमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

हे पार्थ ! अश्रद्धाले जो हवन गरिन्छ, जो दान दिइन्छ, जो तपस्या गरिन्छ, अथवा अरू जो कुछ कर्म गरिन्छ, त्यसलाई 'असत्' भन्दछन्, त्यो कर्म न त मरेपछि परलोकमा, न त यस लोकमा पनि हितकारी हुन आउँदछ, अर्थात् कहीं पनि हत गर्ने हुँदैन। (६२२)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'श्रद्धात्रयविभागयोगः'
सप्तदशोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोमलगीतानुवाद 'श्रद्धात्रयविभागयोग' १७

---

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

ॐ

श्रीमद्भगवद्गीता

कोमलगीतानुवाद

मोक्षसंन्यास-योग १८

अर्जुन उवाच—

संन्यासस्य महाबाहो ! तत्वमिच्छामि वेदितुम् ॥
त्यागस्य च हृषीकेश ! पृथक् केशिनिषूदन ! ॥ १ ॥

केशिघातिन्[1], हृषीकेश ! संन्यास, त्यागको सब ,
भिन्न-भिन्नै गरी तत्व जान्न चाहन्छु माधव[2] !

अर्जुनले सोधे—हे महाबाहु, हृषीकेश, केशिदैत्यनाशक ! म संन्यासको तत्व र त्यागको तत्व पृथक् पृथक् जान्न चाहन्छु, बताउनुहोस् ।

भगवानुवाच—

काम्यानां कर्मणां न्यासं संन्यासं कवयो विदुः ॥
सर्वकर्मफलत्यागं प्राहुस्त्यागं विचक्षणाः ॥ २ ॥

काम्यकर्महरू छोड्नु विद्वान् 'संन्यास' भन्दछन् ,
सारा कर्म-फल त्याग्नु विद्वान्ले 'त्याग' मान्दछन् ।

भगवान्ले वर्णन गर्नुभयो—जति काम्यकर्महरु छन्, तिनको न्यास अर्थात् छोड्नुलाई नै ज्ञानीहरु 'संन्यास' संझन्छन् , त्यस्तै संपूर्ण कर्मका फलको त्यागलाई पण्डितहरु 'त्याग' भनेर मान्दछन् ।

---

१. केशिदैत्यलाई नाश गर्ने । २. लक्ष्मीका पति, हे कृष्ण !

lepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

त्याज्यं दोषवदित्येके कर्म प्राहुर्मनीषिणः ।।
यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यमिति चापरे ।। ३ ।।

कुनै विद्वान्हरू भन्छन् दोषी[1] हो कर्म छोडनू,
कुनै भन्छन्—यज्ञ, दान, तप, कर्म नछोडनू ।

कुनै पण्डितहरुको कथन छ कि, कर्म दोषयुक्त छ, यस कारण त्यसलाई सर्वथा त्याग गर्नुपर्दछ, त्यस्तै अरू भन्दछन् कि, यज्ञ-दान-तप र कर्मलाई कहिल्यै पनि छोड्नु हुँदैन ।

निश्चयं शृणु मे तत्र त्यागे भरतसत्तम ! ।।
त्यागो हि पुरुषव्याघ्र ! त्रिविधः संप्रकीर्तितः ।। ४ ।।

अहिले सुन लौ मेरो त्यागमा जो छ निश्चय[2],
तीन प्रकारको हुन्छ यही त्याग[3] धनञ्जय[4] !

अतएव हे भरतवंशमा उत्तम पुरुषश्रेष्ठ ! त्यागका विषयमा मेरो निर्णय सुन, यही त्याग तीन प्रकारको कहिएको छ ।

यज्ञदानतपःकर्म न त्याज्यं कार्यमेव तत् ।।
यज्ञो दानं तपश्चैव पावनानि मनीषिणाम् ।। ५ ।।

नछोड्नू यज्ञ दानादि गर्नैपर्दछ अर्जुन !
हुन्छन् यज्ञ, तपो, दान विद्वान्[5]का पनि पावन[6] ।

यज्ञ, दान, तप र कर्मलाई त्याग गर्न हुँदैन, यी कर्महरु गर्नै पर्दछ, किनभने यज्ञ, दान र तपहरु बुद्धिमान् (ज्ञानयुक्त) का निमित्त पनि पवित्र अर्थात् चित्तशुद्धि गराउने हुन् ।

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा फलानि च ।।
कर्तव्यानीति मे पार्थ ! निश्चितं मतमुत्तमम् ।। ६ ।।

---

१. दोष भएको अर्थात् बन्धन गराउने । २. पक्का पक्का गरिएको कुरो । ३. छोड्नू । ४. हे अर्जुन ! ५. ज्ञानी पुरुषका । ६. चित्तशुद्धि-कारक ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: M

आसक्ति, फल छोडेर शुभकर्महरू यि त,
गर्नैपर्दछ यो मेरो हो श्रेष्ठ मत निश्चितै।

हे पार्थ ! यस कारण, यी यज्ञ, दान, तप आदि कर्म पनि आसक्ति नराखी फलहरुलाई छोडिदिएर अरू निष्काम कर्महरूसरह लोक-संग्रहका निमित्तमा गर्दैरहनुपर्दछ। यही मेरो निश्चित मत छ, औ यही उत्तम पनि छ।

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ॥
मोहात्तस्य परित्यागस्तामसः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥

जात-माफिकको कर्म[2] छोड्नु हुन्न कवै[3] पनि,
मोहले[4] उसको त्याग जान्नू 'तामस' भो भनी।

जुन कर्म स्वधर्मको अनुसार नियत अर्थात स्थिर गरी दिएका छन्, तिनको संन्यास अर्थात् त्याग गर्नु कसैलाई पनी उचित छैन, तिनको मोहले गरिएको त्याग तामस कहलाउँछ।

दुःखमित्येव यत्कर्म कायक्लेशभयात्त्यजेत् ॥
स कृत्वा राजसं त्यागं नैव त्यागफलं लभेत् ॥ ८ ॥

दुःख संझी डराएर कर्म छोडिदियो भने,
'राजस' त्याग भो पार्थ ! हुन्न त्यो फल पाउने।

शरीरलाई कष्ट हुने डरले अर्थात् दुःखकारक हुनाले यदि कसैले कर्म छोडदछ भने त्यसको त्यो त्याग राजस हुन्छ औ त्यागको फल त्यसले (पुरुषले) पाउँदैन।

कार्यमित्येव यत्कर्म नियतं क्रियतेऽर्जुन ! ॥
संगं त्यक्त्वा फलं चैव स त्यागः सात्विको मतः ॥ ९ ॥

---

१. निश्चय गरिएको। २. धर्म। ३. कस्तै परे पनि। ४. अज्ञानले।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

आसक्ति, फल छोडेर स्वैकर्तव्य भनीकन,
जो कर्म गरियो त्यै हो 'सात्विक' त्याग अर्जुन!

हे अर्जुन! स्वधर्मानुसार तोकिएको कर्म, जब कार्य वा कर्तव्य संझेर आसक्ति र फल छोडी गरिन्छ, तब त्यसलाई सात्विक त्याग भनेर बताउँदछन्।

न द्वेष्ट्यकुशलं कर्म कुशले नानुषज्जते ॥
त्यागी सत्वसमाविष्टो मेधावी छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

शुभमा न त आसक्त न विरक्त खराबमा,
निःशंक, धीमान्, संत्वस्थ, त्यै 'योगी[3]' जान लोकमा।

जो कुनै अकुशल कर्म अर्थात् अकल्याणकारक कर्मलाई द्वेष पनि गर्दैन, त्यस्तै कल्याणकारक अथवा हितकारी कर्ममा लागी पनि पर्दैन, त्यसलाई नै सत्वशील, बुद्धिमान् र सन्देहरहित त्यागी अर्थात् सन्यासी भन्नुपर्दछ।

न हि देहभृता शक्यं त्यक्तुं कर्माण्यशेषतः ॥
यस्तु कर्मफलत्यागी स त्यागीत्यभिधीयते ॥ ११ ॥

देहँवान्ले सबै कर्म छोड्नलाई अँशक्य छ,
कर्मका फलको त्यागी सच्चा 'त्यागी' ठहर्दछ।

जो देहधारी छ, त्यसबाट सारा कर्मको त्याग हुनु संभव नै छैन। यस कारण जसले कर्म नछोडेर केवल कर्मफलहरुलाई मात्र त्याग गरेको छ, त्यही पुरुष सच्चा त्यागी अर्थात् संन्यासी हो।

अनिष्टमिष्टं मिश्रं च त्रिविधं कर्मणः फलम् ॥
भवत्यत्यागिनां प्रेत्य न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥ १२ ॥

---

१ मेरो कर्तव्य हो। २. सात्विक। ३. संन्यासी। ४. जीऊ धारण गर्ने प्राणीले। ५. नसकिने।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

. In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: N

तीनैथरी कर्म-फल इष्टानिष्ट[1] र मिश्रितं[2],
परत्र भोग्छ अत्यागी[3], त्यागी भोग्दैन निश्चित ।

मरण भएपछि अत्यागी मनुष्यलाई अर्थात् फलाशा त्याग नगर्नेलाई तीन प्रकारका फल मिल्दछन्, अनिष्ट, इष्ट र यी दुवै मिलेको मिश्र—परन्तु संन्यासीलाई अर्थात् फलाशा छोडेर कर्म गर्ने पुरुषलाई यी फल मिल्दैनन् अर्थात् यिनले बाधा गर्न सक्दैनन् ।

पञ्चैतानि महाबाहो ! कारणानि निबोध मे ॥
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥ १३ ॥

कर्मका हेतुं[4] छन् पाँच सांख्यमा[5] सिद्धिखातिर,
बताएका तिमी ज्ञान गर्छ्र म पनि विस्तर[6] ।

हे महाबाहु ! कुनै पनि कर्म हुनाक निमित्तमा सांख्यहरुका सिद्धान्तमा पाँच कारण हुन्छन् भनेर मानिएका छन्, तिनलाई म बताउँछु, सुन ।

अधिष्ठानं तथा कर्ता करणं च पृथग्विधम् ॥
विविधाश्च पृथक्चेष्टा दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥ १४ ॥

'अधिष्ठान[7]' तथा 'कर्ता[8]' 'भिन्न-भिन्नै ति साधन[9],
'अनेक[10] चेष्टा' कर्ताका, 'दैवं[11]' पाँचौं छ कारण ।

अधिष्ठान (स्थान), कर्ता, भिन्न भिन्न साधन, कर्ताका अनेक प्रकारका पृथक् पृथक् चेष्टा अर्थात् व्यापार, औ त्यसका साथसाथै पाँचौं कारण दैव पनि छ ।

---

१. चाहको र बेचाहको । २. इष्ट र अनिष्ट मिलेको । ३. कर्मफलको इच्छा गर्नेले । ४. शुरू हुनामा कारण । ५. सांख्यमतका सिद्धान्तमा । ६. खुलासा । ७. काम गरिने ठाउँ । ८. काम गर्ने पुरुष । ९. काममा मददगार । १०. काम गर्नामा कर्ताका व्यापार । ११. कार्यसिद्धि वा असिद्धि गराउनामा शक्ति राख्ने ईश्वर ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

शरीरवाङ्मनोभिर्यत्कर्म प्रारभते नरः ॥
न्याय्यं वा विपरीतं वा पञ्चैते तस्य हेतवः ॥ १५ ॥

न्याय्य अन्याय्यका कर्म वाक्-मनो-देहले जब ,
गर्छ मानिसले, हुन्छन् पाँच हेतु यिनै तब ।

शरीरले, बोलीले अथवा मनले पनि मनुष्य जो जो कर्म गर्दछ, अनि त्यो कर्म चाहे न्याय्य होस् या विपरीत अर्थात् अन्याय्य होस्, त्यसका तिनै पूर्वोक्त पाँच कारण हुन्छन् ।

तत्रैवं सति कर्तारमात्मानं केवलं तु यः ॥
पश्यत्यकृतबुद्धित्वान्न स पश्यति दुर्मतिः ॥ १६ ॥

यस्तो छँदाछँदै जस्ले नभई बुद्धि-संस्कृति[1] ,
मै हुँ कर्ता भनी ठान्छ, त्यो क्यै जान्दैन दुर्मति ।

वास्तविक स्थिति यस्तो छँदाछँदै पनि, जो बुद्धि ठीक नहुनाले संझन्छ कि 'मै एउटा कर्ता हुँ,' तब ठान्नुपर्दछ कि, त्यो दुर्मति पुरुष केही पनि जान्दो रहेनछ ।

यस्य नाहंकृतो भावो बुद्धिर्यस्य न लिप्यते ॥
हत्वापि स इमांल्लोकान्न हन्ति न निबध्यते ॥ १७ ॥

जस्को अहंपना[2] छैन, बुद्धि जस्को अलिप्त छ ,
लोकै मारे पनी त्यस्ले न मार्दछ, न बन्ध छ ।

जसलाई यो भावना (संझना) नै छैन कि 'म कर्ता हुँ', त्यस्तै जसको बुद्धि अलिप्त छ, त्यसले यदि सारा लोकलाई नै मारोस् तापनि संझनुपर्दछ कि, त्यसले कसैलाई पनि मारेको छैन औ त्यो कर्म त्यसलाई बन्धन गर्ने पनि हुँदैन ।

---

१. बुद्धिको संस्कार । २. 'मै गर्ने हुँ' भन्ने पना ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता त्रिविधा कर्मचोदना ॥
करणं कर्म कर्तेति त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥ १८ ॥

'ज्ञान' 'ज्ञेय' तथा 'ज्ञाता'—तीन छन् कर्मचोदना[1],
कर्मसंग्रह[2] छन् उत्ती 'कर्ता', 'कर्म' र 'साधन'।

कर्मचोदना अर्थात् काम गर्नालाई प्रेरणा गर्ने 'ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञाता'-को स्वरूपले तीन प्रकारको छ, त्यस्तै कर्मसंग्रह पनि 'करण, कर्म, कर्ता'-को स्वरूपले तीन प्रकारको नै छ।

ज्ञानं कर्म च कर्ता च त्रिधैव गुणभेदतः ॥
प्रोच्यते गुणसंख्याने यथावच्छृणु तान्यपि ॥ १९ ॥

गुणका[3] भेदले ज्ञान, कर्म, कर्ता तिनै थरी,
गनिन्छन् साँख्यमा[4], भन्छु ज्यौंका[5] त्यौं, सुन बेसरी।

कापिलसांख्यशास्त्रमा कहिएको छ कि ज्ञान कर्म र कर्ता पनि प्रत्येक सत्व, रज, तम–यी तीन गुणका भेदले गर्दा तीनै प्रकारका हुन्छन्, ती प्रकार तिमीलाई जस्ताको तस्तो बताउँछु, सुन।

---

१. मानसिक पहिलो विचार। २. मानसिक क्रियाका जोडको वाहिरी क्रिया अर्थात् इन्द्रियद्वारा जुनसुकै पनि काम हुनुभन्दा पहिले मनले त्यस कामको निश्चय गर्नुपर्दछ, यही मानसिक विचारलाई 'कर्म गर्नाको पहिलो विचार' भन्दछन्, यो स्वभावतः 'ज्ञान, ज्ञेय, ज्ञाता'को स्वरूपले तीन प्रकारको हुन्छ, जस्तै गाग्रो बनाउनुभन्दा पहिले कुह्माले (ज्ञाता) आफ्नो मनमा विचार गर्दछ कि मलाई अमुक चीज (ज्ञेय) बनाउनु छ, त्यो यस रीतले (ज्ञान) होला यो 'कर्मचोदना' भयो। यस प्रकारसँग निश्चय भएपछि त्यो कुह्माले (कर्ता) माटो चक्र इत्यादि सामग्री (करण) जम्बा गरेर प्रत्यक्ष गाग्रो (कर्म) तैयार गर्दछ, यसलाई कर्मसंग्रह भन्दछन्, यो 'कर्मसंग्रह' पनि तीन प्रकारको नै हुन्छ। ३. सत्व-रज-तमका। ४. सांख्यशास्त्रमा। ५. जस्ताको तस्तो।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

सर्वभूतेषु येनैकं भावमव्ययमीक्षते ।।
अविभक्तं विभक्तेषु तज्ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ।। २० ।।

भिन्न भिन्नै पनी सारा प्राणीमा तत्त्व[1] एक हो,
भन्ने जस्बाट जानिन्छ 'सात्त्विक-ज्ञान' जान त्यो ।

जुन ज्ञानले 'विभक्त' अर्थात् भिन्न भिन्न सब प्राणीमा अविभक्त र अव्ययभाव अथवा तत्व एउटै रहेको छ', भन्ने थाहा हुन्छ, त्यसलाई सात्विक ज्ञान जान ।

पृथक्त्वेन तु यज्ज्ञानं नानाभावान्पृथग्विधान् ।।
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु तज्ज्ञानं विद्धि राजसम् ।। २१ ।।

सारा भूतहरू माथी यी सवै भिन्न भिन्न छन्,
भन्ने भिन्नत्वको ज्ञानलाई 'राजस' भन्दछन् ।

जुन ज्ञानले यस्तो भिन्नत्वको बोध हुन्छ कि संपूर्ण प्राणी मात्रमा भिन्न भिन्न प्रकारका अनेक भाव छन्, त्यसलाई राजस ज्ञान भनेर जान।

यत्तु कृत्स्नवदेकस्मिन् कार्ये सक्तमहैतुकम् ।।
अतत्त्वार्थवदल्पं च तत्तामसमुदाहृतम् ।। २२ ।।

नपाई हेतु तत्त्वार्थ[2], भै लिंडेढिपिको वश,
सवै यै एक हो ठान्ने हो अल्पज्ञान[3] 'तामस' ।

परन्तु जुन पुरुष बेकारण र वास्तविक तत्व नजानी (नबुझी) एकै बातमा यो संझेर आसक्त (लट्ठ) रहन्छ कि यही नै सब कुछ हो, त्यस्तो अल्पज्ञानलाई तामस भनेर बताउँछन् ।

नियतं संगरहितमरागद्वेषतः कृतम् ।।
अफलप्रेप्सुना कर्म यत्तत्सात्विकमुच्यते ।। २३ ।।

१. वास्तविक कुरो ।२. वास्तविक कुरो । ३. नीचो ज्ञान ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

आसक्ति, फल छोडेर, राग द्वेष नलीकन,
कर्तव्य संझी गरिने, कर्म 'सात्विक'मा गन।

फलप्राप्तिको इच्छा नलिने मानिसले मनमा प्रेम वा द्वेष केही नराखेर आसक्ति नलिई स्वधर्मानुसार जो नियुक्त गरिएको कर्म गर्दछ, त्यस कर्मलाई सात्विक जान्दछन् ।

यत्तु कामेप्सुना कर्म साहंकारेण वा पुनः ।।
क्रियते बहुलायासं तद्राजसमुदाहृतम् ।। २४ ।।

फलाशा वा अहंकार लिई, दुःख अनेकन,
गरिने कर्मलाई नै 'राजसी' जान अर्जुन!

परन्तु काम अर्थात् फलाशाको आग्रह राख्ने अथवा अहंकार बुद्धिले युक्त भएको मनुष्यले ठूलो परिश्रम (वाहियाती मेहनत) गरी जो कर्म गर्दछ, त्यसलाई राजस भन्दछन् ।

अनुबन्धं क्षयं हिंसामनवेक्ष्य च पौरुषम् ।।
मोहादारभ्यते कर्म यत्तत्तामसमुच्यते ।। २५ ।।

नहेरी नाश, हिंसा[2] र भविष्य[3] अनि पौरुष[4],
मोहले थालिने कर्म जो हो त्यो जान 'तामस'।

'पछि के होला ? आफ्नो सामर्थ्य कति छ ? आखिरीमा नाश वा हिंसा (बिगार) होला कि होओइन ?' यो कुरा विचार नगरी मोहैले शुरू गरिने कर्मलाई तामस कर्म भनेर बताउँदछन् ।

मुक्तसंगोऽनहंवादी धृत्युत्साहसमन्वितः ।।
सिद्ध्यसिद्ध्योर्निर्विकारः कर्ता सात्विक उच्यते ।। २६ ।।

[5]भै सिद्धि-विघ्नमा तुल्य, छोडी सङ्ग-अहंपन,
धैर्य-उत्साह ली गर्ने, कर्ता 'सात्विक' मा गन।

१. फल पाउने इच्छा । २. बिगार । ३. पछि । ४. आफ्नो पुरुषार्थ । ५. फलको आसक्ति ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

जसलाई आसक्ति रहँदैन, जो 'म' 'मेरो' भन्ने अहंकार लिई बोल्दैन, कार्यको सिद्धि होस् वा नहोस् दुवै परिणामको बखतमा जो पुरुष मनमा विकार नलिएर धृति (धैर्य) र उत्साहका साथ कर्म गर्दछ, त्यसलाई 'सात्विक कर्ता' भन्दछन् ।

रागी कर्मफलप्रेप्सुर्लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ॥
हर्षशोकान्वितः कर्ता राजसः परिकीर्तितः ॥ २७ ॥

फलेच्छु[1], रागवान्[2], लोभी, हिंसात्मा र अपावन[3],
हर्ष-शोक लिने, कर्ता 'राजसी' जान अर्जुन !

विषयमा आसक्त, लोभी, सिद्धि भएको बखत हर्ष र असिद्धि भएको बखत शोकले युक्त, कर्मफल पाउनाको इच्छा राख्ने, हिंसात्मक र अपवित्र कर्ता 'राजस' भनेर कहलाउँछ ।

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः शठो नैष्कृतिकोऽलसः ॥
विषादी दीर्घसूत्री च कर्ता तामस उच्यते ॥ २८ ॥

असभ्य[4], चञ्चले, जुम्सो, घमण्डी, ठग, आलस[5],
घाती[6], दिक्क भई गर्ने, कर्ता हो जान 'तामस' !

चञ्चल बुद्धि भएको, असभ्य (बेसोमती), सेखीले मस्त भएको, ठग, अर्कालाई हानि गराउने, अल्सी, दिग्दार मन भएको, दीर्घसूत्री अर्थात् ढीलो या घडीभरका कामलाई महीनाभरमा गर्ने, यस्तो कर्ता तामस भनेर कहिन्छ ।

बुद्धेर्भेदं धृतेश्चैव गुणतस्त्रिविधं शृणु ॥
प्रोच्यमानमशेषेण पृथक्त्वेन धनञ्जय ॥ २९ ॥

---

१. विषयमा आसक्त । २. बिगार गर्ने । ३. अपवित्र । ४. सभामा नालायक जंगली । ५. अल्सी । ६. अर्काको नोक्सान गराउने ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmand

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

गुणको भेदले गर्दा बुद्धिको धृतिको पनि,
तीनै भेद यहाँ हुन्छ, भन्छु, लेऊ सबै सुनी।

हे धनञ्जय! बुद्धि र धृतिका पनि गुणहरुकै अनुसार जो तीन प्रकारका भिन्नभिन्न भेद हुन्छन्, ती सब तिमीलाई बताउँछु, सुन।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ॥
बन्धं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सा पार्थ! सात्विकी ॥ ३० ॥

प्रवृत्ति-विनिवृत्ति र कार्याकार्य, भयाभय,
बन्धमोक्ष पनी जान्ने, बुद्धि हो 'सात्विकी' बुझ।

हे पार्थ! जुन बुद्धिले प्रवृत्ति अर्थात् कुनै कर्म गर्नु र निवृत्ति अर्थात् कुनै कर्म नगर्नुलाई जान्दछ, फेरि कार्य (गर्न योग्य) के हो? अकार्य (गर्न अयोग्य) के हो? केबाट डर लिनू अथवा नलिनू? के कुराले बन्धन हुन्छ? औ केले मोक्ष हुन्छ? यो पनि जान्दछ, त्यो बुद्धि सात्विक कहिन्छ।

यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ॥
अयथावत्प्रजानाति बुद्धिः सा पार्थ! राजसी ॥ ३१ ॥

अधर्म, धर्मको त्यस्तै कार्यको र अकार्यको,
ठेगान गर्न सक्दैन, बुद्धि 'राजस' नामको।

हे पार्थ! जसबाट धर्म र अधर्मको अथवा कार्य र अकार्यको यथार्थसित निर्णय हुँदैन, त्यो बुद्धि राजस कहिन्छ।

अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसावृताः ॥
सर्वार्थान्विपरीतांश्च बुद्धिः सा पार्थ! तामसी ॥ ३२ ॥

---

१. धैर्यको। २. लागिपर्नु र हट्नु। ३. कर्तव्य र अकर्तव्य। ४. डर र न डर। ५. बन्धन र छुट्कारा।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

अधर्मलाई नै धर्म ठान्ने, अज्ञान[१]-गुंफित,
सबै उल्टा समझने, बुद्धि 'तामस' भारत !

हे पार्थ ! त्यो बुद्धि तामस हो, जो तम (अज्ञान) ले ढाकिएर अधर्मलाई धर्म संझन्छ र सब कुरामा विपरीत अर्थात् उल्टो मात्र विचार गराइदिन्छ ।

धृत्या यया धारयते मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ॥
योगेनाऽव्यभिचारिण्या धृतिः सा पार्थ ! सात्विकी ॥ ३३ ॥

इन्द्रिय, प्राण, मनका कर्म, ली जो स्थिर[२]रा धृति[३],
गरिन्छन् योग[४]कासाथ जान त्यो 'सात्विकी धृति'।

हे पार्थ ! पुरुषले जुन अव्यभिचारिणी अर्थात् यता उति नलहसाउने धृतिले मन, प्राण र इन्द्रियका व्यापारहरूलाई कर्मफलत्यागरूपी योगको द्वारा गर्दछ, त्यो धृति सात्विकी भनिन्छ ।

यया तु धर्मकामार्थान्धृत्या धारयतेऽर्जुन ॥
प्रसङ्गेन फलाकांक्षी धृतिः सा पार्थ ! राजसी ॥ ३४ ॥

प्रसङ्ग[५]ले फले[६]च्छा ली, धर्म[७]-कामार्थ-साधन,
गर्छ जो धृतिले त्यै हो 'राजसी-धृति' अर्जुन !

हे अर्जुन ! प्रसंगानुसार फलको इच्छा राख्ने पुरुष, जुन धृतिले आफ्ना धर्म, कामना र अर्थ (पुरुषार्थ) लाई सिद्ध गर्दछ, त्यो धृति राजसी हो ।

यया स्वप्नं भयं शोकं विषादं मदमेव च ॥
न विमुञ्चति दुर्मेधा धृतिः सा पार्थ ! तामसी ॥ ३५ ॥

१. अज्ञानले छोपिइरहेको । २. निश्चल । ३. धैर्य (मनको दृढनिश्चय) ४. निष्कामकर्मयोगले । ५. मौकाअनुसार । ६. फलको चाहना । ७. धर्म-कामना पुरुषार्थ-सिद्धि ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

मूर्ख जो धृतिले शोक, मद, निद्रा तथा भय ,
विषाद लिन्छ, त्यै जान 'तामसी धृति' निश्चय ।

हे पार्थ ! जुन धृतिले मनुष्य दुर्बुद्धि भएर निद्रा, भय, शोक, विषाद र मद (मत्तपना) छोड्दैन, त्यो धृतिलाई तामसी भनी बताउँछन् ।

सुखं त्विदानीं त्रिविधं शृणु मे भरतर्षभ ॥
अभ्यासाद्रमते यत्र दुःखान्तं च निगच्छति ॥ ३६ ॥

सुख तीनैथरी हुन्छ, सुन त्यो अहिले यहाँ ,
अभ्यासले[1] जहाँ रम्छे[2], दुःख छुट्छ सबै जहाँ ।

अब हे भरतश्रेष्ठ ! म सुखका पनि तीन भेद बताउँछु, सुन। अभ्यास अर्थात् निरन्तर परिचय भइरहेको हुनाले मानिस जसमा दङ्ग पर्दछ र जहाँ दुःखको अन्त (नाश) पनि संझन्छ ।

यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ॥
तत्सुखं सात्विकं प्रोक्तमात्मबुद्धिप्रसादजम् ॥ ३७ ॥

पहिले विष जस्तो र पछाडी अमृतै-सरी ,
सुख[3] 'सात्विक' हो, मिल्छ आफ्नै बुद्धि सफा गरी ।

जो आरंभ (शुरू) मा त विष जस्तै लाग्दछ, परन्तु परिणाममा अमृतकै तुल्य छ, फेरि जो आत्मनिष्ठ-बुद्धिको प्रसन्नताबाट प्राप्त हुन्छ, त्यस आध्यात्मिक सुखलाई सात्विक-सुख भन्दछन् ।

विषयेन्द्रियसंयोगाद्यत्तदग्रेऽमृतोपमम् ॥
परिणामे विषमिव तत्सुखं राजसंस्मृतम् ॥ ३८ ॥

विषयेन्द्रिय[4] मिल्नाले अगाडी अमृतोपम[5] ,
पछी विष-सरी लाग्ने सुख 'राजस' हो गम ।

---

१. लागी परीरहेको हुनाले । २. रमाउँदछ । ३. आत्मविषयक सुख । ४. रूपादि र चक्षुकादि । ५. अमृत जस्तो ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

इन्द्रिय र तिनका विषयहरुको संयोगबाट उत्पन्न हुने अर्थात् आधिभौतिक (सांसारिक) सुखलाई राजस-सुख भन्दछन्, जो कि, पहिले ता अमृतकै समान छ, परन्तु आखिरमा विष जस्तै बन्दछ ।

यदग्रे चानुबन्धे च सुखं मोहनमात्मनः ॥
निद्रालस्यप्रमादोत्थं तत्तामसमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

आलस्य, भूल, निद्राले उब्जने सुख 'तामस',
अंघी पछी सदा जस्ले बेहोशै हुन्छ मानिस ।

जो आरंभमा र परिणाममा पनि मनुष्यलाई मोहमा फसाउँदछ, अनि जो निद्रा, आलस्य र प्रमाद अर्थात कर्तव्यको भूलबाट उब्जन्छ, त्यसलाई तामससुख भन्दछन् ।

न तदस्ति पृथिव्यां वा दिवि देवेषु वा पुनः ॥
सत्वं प्रकृतिजैर्मुक्तं यदेभिः स्यात्त्रिभिर्गुणै : ॥ ४० ॥

छैन त्यस्तो कुनै भूमि-स्वर्ग-देव-विषे पनि,
गुणले जो प्रकृतिका छुटेको होस् पृथक् बनी ।

यस पृथिवीमा, आकाशमा वा देवताहरुमा अर्थात् देवलोकमा पनि यस्तो पदार्थ कुनै छैन, जो प्रकृतिका यिनै तीन गुणबाट मुक्त (छुट्कारा पाएको) होस् ।

ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परन्तप ॥
कर्माणि प्रविभक्तानि स्वभावप्रभवैर्गुणैः ॥ ४१ ॥

विप्र, क्षत्री तथा वैश्य, शूद्रका यी थरी-थरी,
छुट्ट्याइन्छन् सबै कर्म स्वभाव-गुणले गरी ।

हे परन्तप ! ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य र शूद्रहरुका कर्म, उनका स्वभाव-जन्य अर्थात् प्रकृतिसिद्ध गुणहरुको अनुसार पृथक्-पृथक् बाँडिएका छन् ।

---

१. आदि र अन्त्यमा । २. चीज । ३. सत्व-रज-रमोगुणले । ४. खुद प्रकृतिबाटै सिद्ध भएका गुणले ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ॥
ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ ४२ ॥

स्वभावात् हो 'ब्रह्म-कर्म', शान्ति, शौच, तपस्, शम ,
ज्ञान, विज्ञान, दम र झोझ्याईं, आस्तिकी-पन ।

ब्राह्मणको स्वभावजन्य कर्म (धर्म) शम, दम, तप, पवित्रता, शान्ति, सरलता, ज्ञान, विज्ञान र आस्तिक्यबुद्धि यही हो ।

शौर्यं तेजो धृतिर्दाक्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥
दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ ४३ ॥

स्वभावात् हो 'क्षात्र-कर्म' वठ्याईं, तेज, शूरिनू ,
नभाग्नू युद्धमा, हुक्म गर्नू, धैर्य लिनू, दिनू ।

शुर्याइँ, तेजिलो पना, धैर्य, वठ्याइँ, युद्धबाट नभाग्नु र प्रजामाथि हुकुम गर्नु-यही क्षत्रियहरुको स्वभाविक कर्म (कर्तव्य धर्म) हो ।

कृषिगोरक्ष्यवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥
परिचर्यात्मकं कर्म शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ ४४ ॥

खेती, व्यापार, गो-रक्षा, स्वभावात् 'वैश्य-कर्म' हो ,
चाकरी-गरनू खाली स्वभावात् 'शूद्र-कर्म' हो ।

कृषि अर्थात् खेती, गोरक्षा अर्थात् पशुहरूलाई पाल्नाको उद्यम, अनि वाणिज्य अर्थात्—व्यापार वैश्यहरूको स्वभावजन्य कर्म (धर्म) हो यस्तै चाकरी (सेवा) गर्नु शूद्रहरुको स्वाभाविक कर्म (धर्म) हो ।

स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिं लभते नरः ॥
स्वकर्मनिरतः सिद्धिं यथा विन्दति तच्छृणु ॥ ४५ ॥

---

१. प्रकृति स्वभावैले । २. ब्राह्मणको कर्म । ३. शास्त्रले भनेको कुरामा श्रद्धा । ४. क्षत्रियको कर्म । ५. पशुपालना गर्नु । ६. वैश्यको कर्म । ७. शूद्रको कर्म ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

आफ्नाआफ्ना गरी कर्म सिद्धि पाउँदछन् जन,
स्वकर्म गर्दा जसरी सिद्धि मिल्दछ त्यो सुन।

आफ्ना आफ्ना स्वभावजन्य गुणको अनुसार प्राप्त भएको कर्ममा सर्वदा रत रहने पुरुषले त्यसैबाट परम सिद्धि पाउँदछ, आफ्ना कर्ममा तत्पर रहनाले कसरी सिद्धि मिल्ने हो ? त्यो कुरा सुन।

यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥ ४६ ॥

यो भूत[1]-जात जसबाट[2] निस्क्यो, विस्तार[3] भो सब,
स्वकर्मले[4] त्यै पूजेर सिद्धि पाउँछ मानव[5]।

सारा प्राणीको जसबाट प्रवृत्ति भएको छ, अर्थात् उत्पन्न भएका छन्, जसले सबै जगत् व्याप्त छ (ढाकिएको छ) त्यस (परमात्मा) लाई स्वधर्मानुसार प्राप्त भएका कर्महरुको द्वारा (खालि स्तोत्र र फूलहरुले मात्र होइन) पूजा गर्नाले मनुष्यलाई सिद्धि प्राप्त हुन्छ।

श्रेयान्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥
स्वभावनियतं कर्म कुर्वन्नाप्नोति किल्बिषम् ॥ ४७ ॥

राम्रो अरू[6] धर्म भन्दा दोषी श्रेष्ठ छ आफनू,
स्वजातको गरी कर्म पाप लाग्दैन बूझनू।

परधर्मको आचरण सजिलो होस् तापनि त्योभन्दा आफ्नो धर्म अर्थात् चातुर्वर्ण्यविहित कर्म, विगुण अथवा दोषयुक्त भएमा पनि ज्यादा नै कल्याणकारी हुन्छ, स्वभावसिद्ध अर्थात् गुण स्वभावानुसार निर्माण गरिएको, चातुर्वर्ण्य-व्यवस्थाद्वारा नियत भएको, आफ्नो कर्म गर्दा मनुष्यलाई केही पाप लाग्दैन।

---

१. प्राणीहरुको समुदाय। २. जुन परमात्माबाट। ३. फैलाइयो, ढाकियो। ४. आफ्नो जातअनुसारको कर्मले। ५. मानिस। ६. पराईको धर्म।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

सहजं कर्म कौन्तेय ! सदोषमपि न त्यजेत् ।।
सर्वारंभा हि दोषेण धूमेनाग्निरिवावृताः ॥ ४८ ॥

नछोडोस् आफना कर्म पार्थ ! दोषी पनी कवै ,
छन् दोष[1]-व्याप्त उद्योग[2] धूमले[3] अग्नि झैं सबै ।

हे कौन्तेय ! जो कर्म सहज छ अर्थात् जन्मदेखि नै गुण कर्म विभागानुसार नियत भएको छ, दोषयुक्त होस् तापनि त्यसलाई कहिल्यै छोड्न हुँदैन, किनभने संपूर्ण आरंभ अर्थात् उद्योगधन्दाहरु केही न केही दोषले त्यसरी नै व्याप्त गरिएका छन्, जस्तै कि धूवाँले आगो घेरिएको हुन्छ ।

असक्तबुद्धिः सर्वत्र जितात्मा विगतस्पृहः ।।
नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां संन्यासेनाधिगच्छति ॥ ४९ ॥

जो सर्वत्र[4] अनासक्त[5], जितचित्त, निरीह[6] छ ,
नैष्कर्म्यसिद्धि[7] त्यै उच्चत्यागले[8] गरि पाउँछ ।

यस कारण जसले कहीं पनि आसक्ति नराखेर, मनलाई वशमा गरी, निष्काम बुद्धिले चलन बर्तन गर्दछ त्यसले कर्मफलको संन्यासद्वारा ठूलो नैष्कर्म्यसिद्धि (मोक्ष) पाउँदछ ।

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म तथाप्नोति निबोध मे ।।
समासेनैव कोन्तेय ! निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥ ५० ॥

सिद्धिले जसरी ब्रह्म[9] प्राप्त गर्छ, मबाट त्यो ,
सुन संक्षेपले, उच्च ज्ञान[10]-निष्ठा कहिन्छ जो ।

---

१. दोषले ढाकिएका । २. उद्यम-धन्दाहरु । ३. धूवाँले । ५. जेसुकैमा पनि । ५. आसक्ति नराख्ने । ६. इच्छाले रहित । ७. मुक्ति । ८. ईश्वरार्पणरूप कर्मत्यागले । ९. परमात्मा । १०. ज्ञानको स्थान ।

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding: Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

हे कौन्तेय ! यस प्रकार सिद्धि भएमा त्यस पुरुषलाई ज्ञानको परम-निष्ठारूप ब्रह्म जुन रीतले प्राप्त हुन्छ, त्यसको म संक्षेपले वर्णन गर्दछु, सुन।

बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो धृत्यात्मानं नियम्य च ॥
शब्दादीन्विषयांस्त्यक्त्वा रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥ ५१ ॥

धैर्यले मन बाँधेर, शुद्ध बुद्धि सदा धरी,
छोडी शब्दादिविषय, प्रेम द्वेष परै गरी—

शुद्ध बुद्धिले युक्त भई, धैर्यले आत्मसंयमन गरेर, इन्द्रिय (श्रोत्र आदि) का शब्द आदि विषयलाई छोडी, प्रेम र द्वेष (निन्दा) हटाएर—

विविक्तसेवी लघ्वाशी यतवाक्कायमानसः ॥
ध्यानयोगपरो नित्यं वैराग्यं समुपाश्रितः ॥ ५२ ॥

एकान्तमा बसी, थोरै खाई, देह तथा मन,
बोली रुद्ध[1] गरी, ध्यान[2] धरी, वैराग्य लीकन—

एकान्तस्थलमा रहने, परिमित आहार गर्ने, शरीर, वचन र मनलाई वशमा राख्ने, सदा ध्यानयुक्त र विरक्त हुने—

अहंकारं बलं दर्पं कामं क्रोधं परिग्रहम् ॥
विमुच्य निर्ममः शान्तो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ ५३ ॥

काम, क्रोध, अहन्तादि[3], बल, दर्प[4], परिग्रह[5],
छोडी, शान्त हुने जो छ, हुन्छ त्यो ब्रह्ममा लय।

अनि अहंकार, बल, घमण्ड, काम, क्रोध र परिग्रह अर्थात् स्त्री पुत्र गृह संपत्ति इत्यादि पाश (बन्धन) लाई छोडेर, शान्त र ममताले रहित हुने, पुरुष ब्रह्मभूत (ब्रह्मकै स्वरूप) हुनामा समर्थ हुन्छ।

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न कांक्षति ॥
समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम् ॥ ५४ ॥

---

१. रोकिएको। २. परमात्माको चिन्तन। ३. मेरो हो भन्ने भावना। ४. घमण्ड। ५. स्त्री-पुत्र-गृह-संपत्ति आदि।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

ब्रह्मभूत, विशुद्धात्मा शोक-चाह लिंदैन त्यो ,
सम भै सबमा, मेरो भक्ति पाउँछ हृदको ।

ब्रह्मस्वरूप बनेपछि, प्रसन्न चित्त भएर, त्यो पुरुष न केही चाहन्छ न त केहीको द्वेष गर्दछ र सब प्राणीमा समभाव राखेर, मेरो परम भक्ति प्राप्त गरी लिन्छ ।

भक्त्या मामभिजानाति यावान्यश्चास्मि तत्वतः ॥
ततो मां तत्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥ ५५ ॥

भक्तिले त्यो म जस्तो छू, जो हूँ, यो सब जान्दछ ,
मलाई तत्वले जानी मैमा त्यो मिल्न आउँछ ।

भक्तिले त्यसलाई मेरो तत्व ज्ञान हुन्छ, अनि म कति छु ? कुन हुँ ? यस प्रकारको मेरो तात्विक ज्ञान भएमा त्यो पुरुष ममा नै प्रवेश गर्दछ ।

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मद्व्यपाश्रयः ॥
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥ ५६ ॥

मेरो आश्रय ली, पार्थ ! जति कर्म गरे पनि ,
मेरै प्रसादले पुग्छ त्यो परंपदमा मुनि ।

अनि मेरो नै आश्रय गरेर, सब कर्म गरीरहेमा पनि, त्यसलाई मेरा अनुग्रहले अशाश्वत (सनातन) र अव्यय (कहिल्यै ननासिने) स्थान प्राप्त हुन्छ ।

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ॥
बुद्धियोगमुपाश्रित्य मच्चित्तः सततं भव ॥ ५७ ॥

मनले कर्म ती सारा गरी मैमा समर्पण ,
बुद्धियोग लिई नित्य मैमा मन्मय नै बन ।

---

१. ब्रह्मरूप भएको पुरुष । २.शान्तचित्त भएको पुरुष । ३.परंसीमाको । ४. शरण । ५. अनुग्रहले । ६. वैकुण्ठमा । ७. संन्यास । ८. साम्यबुद्धि-रूप योग । ९. परमेश्वरमा ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

मैमा मनले सारा कर्म अर्पण गरेर, मत्परायण हुँदै, साम्यबुद्धि-योगको आश्रय लिई, हर्दम चित्त राख्ने होऊ ।

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि मत्प्रसादात्तरिष्यसि ॥
अथ चेत्वमहंकारान्न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥ ५८ ॥

चित्त मैमा दिए सारा दुःखको पार पाउला,
यो अहंकारले पार्थ ! नसुने नष्ट होउला ।

ममा चित्त राखेपछि, तिमी मेरो अनुग्रहले सारा संकटलाई अर्थात् कर्मका शुभाशुभ फलहरुलाई पार गरेर जानेछौ, परन्तु यदि अहंकारको वश भएर मेरो कुरा सुन्दैनौ भने अवश्यमेव नासिनेछौ ।

यदहंकारमाश्रित्य न योत्स्य इति मन्यसे ॥
मिथ्यैष व्यवसायस्ते प्रकृतिस्त्वां नियोक्ष्यति ॥ ५९ ॥

व्यर्थै लिई अहंकार युद्धबाट हट्यौ भने,
तिम्रो त्यो हठ पुग्दैन, स्वभावै छ लगाउने ।

तिमी अहंकारले जो यी ठान्दै भन्दछौ कि 'म युद्ध गर्नेछैन' तिम्रो यो निश्चय व्यर्थ छ, किनभने प्रकृति अर्थात् स्वभावले तिमीबाट त्यो युद्ध गराइछोड्नेछ ।

स्वभावजेन कौन्तेय ! निबद्धः स्वेन कर्मणा ॥
कर्तुं नेच्छसि यन्मोहात्करिष्यस्यवशोऽपि तत् ॥ ६० ॥

बेसरी बँद्ध छौ पार्थ ! आफ्ना सँहज-कर्मले,
लाचार उहि गर्नेछौ, जो छोड्छौ व्यर्थ मोहले ।

हे कौन्तेय ! आफ्नो स्वभाजन्य कर्मले बाँधिएका हुनाले, मोहको वश भएर तिमी जेलाई नगर्नाको इच्छा गर्दछौ, तपनि पराधीन अर्थात् प्रकृतिको अधीनमा परेर तिमीले त्यही (काम) नगरी सुखै पाउँनेछैनौ ।

---

१. कर्मका शुभाशुभरूपी । २. जिद्दी । ३. प्रकृतिले नै । ४. बाँधिएका । ५. सँगै जन्मेका ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri Funding:

नेपाल संस्कृत विश्वविद्यालय पुस्तकालय

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन ! तिष्ठति ।
भ्रामयन्सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥ ६१ ॥

पार्थ ! ईश्वर साराको स्वयं हृदय-भित्र छ,
यन्त्रारूढ[1] सबैलाई मायाले[2] त्यो घुमाउँछ ।

हे अर्जुन ! ईश्वरले प्राणीका हृदयमा रहेर आफ्नो मायाले प्राणी यावत्लाई यसरी घुमाइरहेको छ कि सब कुनै यन्त्रमाथि चढाएर राखिएका झैं भएर घुमिरहेछन् ।

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत !
तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ ६२ ॥

सबै तरहले जाऊ उस्कै शरण भारत !
उस्कै प्रसादले[3] मिल्ला शान्ति र स्थान शाश्वत[4] ।

यसनिमित्त हे भारत ! तिमी सर्व-भावले (हर तरहले) उही (परमात्माका) शरणमा जाऊ (पर), उसैका अनुग्रहले तिमीलाई परम शान्ति र नित्य स्थान (परमपद) प्राप्त हुनेछ ।

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद् गुह्यतरं मया ॥
विमृश्यैतदशेषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ ६३ ॥

अत्यन्त गुप्त यो ज्ञान भनें मैले भएभर,
यो संपूर्ण विचारेर जो चाहन्छौ उही गर ।

यस प्रकारले यो गुह्यभन्दा पनि अति गुह्य ज्ञान मैले तिमीलाई बताएको छु, यसको पूर्ण विचार गरेर जस्तो तिम्रो इच्छा हुन्छ उस्तै गर अर्थात् जे मन लाग्छ उही गर ।

---

१. पीङ इन्जिन इत्यादिमा चढेका । २. ईश्वरीय योगमायाले । ३. अनुग्रहले । ४. कहिल्यै ननासिने ।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ॥
इष्टोऽसि मे दृढमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ ६४ ॥

फेरी रहस्य[1] सबको मुख्य बात सुनाउँछु,
मेरो ज्यादै पियारा छौ, यसैले हित भन्दछु ।

अब, आखिरीको एक कुरा सुन जो कि सबभन्दा गुह्य (रहस्य पूर्ण) छ, तिमी मलाई ज्यादै प्यारो लाग्दछौ, त्यसै उसले म तिमीलाई हित गर्ने कुरा बताउँछु ।

मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥
मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ ६५ ॥

मैमा[2] मन, ममा भक्ति, मेरै अर्चन-वन्दन[3],
गर, मिल्छौ ममा, प्यारा छौ, साँचै भन्छु अर्जुन !

ममा आफ्नो मन राख अर्थात् सधैं मलाई नै संझ मेरो भक्त होऊ, मेरो यजन (पूजन) गर, मलाई नै नमस्कार गर, म तिमीसँग सत्य प्रतिज्ञा गरेर भन्दछु कि यसो गर्नाले तिमि म (परमेश्वर) मा नै मिल्न आउनेछौ, किनभने तिमी मेरा प्यारा भक्त छौ ।

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ॥
अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ ६६ ॥

सारा धर्महरू छोडी, मेरै शरणमा पर,
छुटाउँला सबै पाप, शोक छोडै[4], धनुर्धर[5] ।

सब धर्मलाई छोडेर तिमी केवल मेरै शरणमा आऊ (पर), म तिमी लाई सारा पापबाट छुटाउनेछु, नडराऊ, शोक नगर ।

१. बहुतै गुप्त । २. परमेश्वरमा । ३. पूजा र नमस्कार । ४. नगर । ५. हे धनुर्धारी अर्जुन !

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ॥
न चाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽभ्यसूयति ॥ ६७ ॥

जो भक्ति, तप गर्दैन, सुन्नामा दिन्न जो मति[1],
मेरो निन्दा पनी गर्छ, उस्मा यो नभने रती ।

जो तप गर्दैन, भक्ति गर्दैन, औ सुन्नाको इच्छा पनि राख्दैन, अनि जो मेरो निन्दा पनि गर्दछ, त्यस मानिसलाई यो रहस्य कहिल्यै नबताउनू ।

य इमं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वभिधास्यति ॥
भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ ६८ ॥

जस्ले यो ज्ञानको तत्व भक्तमा नै बताउला,
त्यस्को ममा भक्ति बढ्ला, मैमा निश्चैय[2] आउला ।

जुन पुरुषले यो परम रहस्य मेरा भक्तहरुलाई बताउला, त्यसको मउपर उत्तम भक्ति बढ्नेछ र त्यो निस्सन्देह ममा नै आएर मिल्नेछ, अर्थात् मेरै स्वरूप हुनेछ ।

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ॥
भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ ६९ ॥

त्योभन्दा हुन्न लौ अर्को[3] मेरो प्रिय गरीलिने,
हुने छैन कुनै मैले त्योभन्दा प्रियँ[4] संझिने ।

त्यो पुरुषभन्दा मलाई प्यारो गर्ने, सब मनुष्यमा दोस्रो अरू कुनै हुनेछैन, त्यस्तै यस भूमिमा मैले प्यारो गरिने पनि त्योबाहेक अर्को कुनै पाइन्यैछैन ।

अध्येष्यते च य इमं धर्म्यं संवादमावयोः ॥
ज्ञानयज्ञेन तेनाहमिष्टः स्यामिति मे मतिः ॥ ७० ॥

---

१. बुद्धि । २. अवश्यमेव । ३. अरू कुनै मानिस । ४. प्यारो ।

epal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathman

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

[1]जो हाम्रो [2]धर्म-संवाद-पाठमा मन लाउला,
[3]ज्ञानयज्ञ गरी त्यस्ले [4]पुँजिएँ भनि ठानुँला।

जो हामी दुइ जनाको यो धर्म-संवाद (गीता) पाठ गर्ला, त्यस पुरुषले ज्ञानयज्ञकै द्वारा मेरो पूजा गर्‍यो भनी म संझनेछु।

श्रद्धावाननसूयश्च शृणुयादपि यो नरः ॥
सोऽपि मुक्तः शुभाँल्लोकान्प्राप्नुयात्पुण्यकर्मणाम् ॥ ७१ ॥

[5]दोषँ छोडी, लिई श्रद्धा, जस्ले यो सब सुन्दछ,
[6]पुण्यवान्का [7]लोकँमा त्यो [8]मुक्त भै पुग्न पाउँछ।

यसनिमित्त, दोष नखोजेर, श्रद्धासाथ जो कोही यसलाई सुन्ला, त्यो मनुष्य पनि पापहरुबाट मुक्त भएर, तिनै शुभलोकमा पुग्न जानेछ, जो कि पुण्यकर्म गर्नेहरुलाई मात्र प्राप्त हुन्छन्।

कच्चिदेतच्छ्रुतं पार्थ ! त्वयैकाग्रेण चेतसा ॥
कच्चिदज्ञानसंमोहः प्रणष्टस्ते धनञ्जय ॥ ७२ ॥

सुन्यौ कि तिमिले सारा भई एकाग्र पाण्डव !
अज्ञानरूपी त्यो [9]मोहँ [10]नासियो कि सबै अब ?

हे पार्थ ! तिमीले यो सब कुरा एकाग्र मन गरेर सुन्यौ कि सुनेनौ ? अनि हे धनञ्जय ! तिम्रो अज्ञानरूपी मोह, अब सब तरहबाट नाश भयो वा भएन ?

अर्जुन उवाच—

नष्टो मोहः स्मृतिर्लब्धा त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥
स्थितोऽस्मि गतसन्देहः करिष्ये वचनं तव ॥ ७३ ॥

१. जुन पुरुष। २. धर्मयुक्त संवाद (गीता) पाठ गर्नामा। ३. निष्काम-कर्मयोगरूप ज्ञानयज्ञले। ४. पूजा गरिएँ। ५. कुचुद्दे। ६. धर्मात्माहरुका। ७. स्वर्गादि लोकमा। ८. कर्मबन्धनबाट छुटकारा पाई। ९. मनको धमिलोपन। १०. छुट्यो।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmar

In Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding:

करुणाले छुट्यो मोह, संझना[1] भो, जनार्दन !
निःसन्देह भएँ, गर्छु प्रभुको वाक्य-पालन[2]।

अर्जुनले बिन्ती गरे—हे अच्युत ! हजूरका अनुग्रहले मेरो मोह नष्ट भयो, मलाई कर्तव्यधर्मको संझना भएको छ, म अब निस्सन्देह बनेको छु, हजूरको उपदेशानुसार युद्ध गर्नेछु।

सञ्जय उवाच—

इत्यहं वासुदेवस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥
संवादमिममश्रौषमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ ७४ ॥

मैले श्रीकृष्णको त्यस्तै महात्मा पार्थको पनि,
रोमाञ्चकारी[3] संवाद[4] अद्भुतै यो लिएँ सुनी।

सञ्जयले बिन्ती चढाए—महाराज ! यस प्रकार शरीरलाई रोमाञ्चित गर्ने भएको, वासुदेव र महात्मा अर्जुनको यो अद्भुत संवाद (बातचीत-रूप गीता) मैले सुनें।

व्यासप्रसादाच्छ्रुतवानेतद्गुह्यमहं परम् ॥
योगं योगेश्वरात्कृष्णात्साक्षात्कथयतः स्वयम् ॥ ७५ ॥

व्यासानुग्रहले[5] मैले गुह्य[6] यो योगँ[7] उत्तम,
प्रत्यक्षवक्ता[8], योगेशँ[9], कृष्णबाट सुनें सब।

व्यासजीको अनुग्रह हुँदा, मैले यो परमगुह्य योग अर्थात् कर्मयोग साक्षात् योगेश्वर कृष्णजीकै मुखबाट सुनेको हुँ।

राजन् ! संस्मृत्य संस्मृत्य संवादमिममद्भुतम् ॥
केशवार्जुनयोः पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मुहुः ॥ ७६ ॥

---

१. स्वकर्तव्य-स्मरण। २. आज्ञापालन (युद्ध)। ३. शरीरमा काँढा उमार्ने। ४. परस्परको बातचीत। ५. व्यासको कृपाले। ६. रहस्य। ७. कर्मयोग मार्ग। ८. साक्षात् कहने। ९. योगेश्वर।

Nepal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathmandu

n Public Domain. Digitization by eGangotri.Funding

कृष्ण-अर्जुनको राजन् ! धर्म-संवाद अद्भुत ,
यो संझँदा खुशी हुन्छ बारंबार म

हे राजन्, धृतराष्ट्र ! केशव र अर्जुनको यो अद्भु
संवादको संझना भएर, मलाई बारंबार (हर बखत) हर्ष

तच्च संस्मृत्य संस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरेः ॥
विस्मयो मे महान्राजन् ! हृष्यामि च पुनः पुन

राजन् ! त्यो हरिको रूप संझीसंझी मह
छक पर्छु, खुशी हुन्छु बारंबार यहाँ

अनि हे महाराज ! श्रीहरिको त्यो अत्यन्त अद्भु
देखिएको गजब) विश्वरूपको पनि बराबर संझना भएर मलाई बडो आश्चर्य र हरबखत हर्ष पनि हुन्छ ।

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ॥
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥ ७८ ॥

योगेश्वर[3] जहाँ कृष्ण, ध[4]नुष्मान् [5]पार्थ छन् जहाँ,
म ठान्छु विजय[6], [7]श्री र भूति[8], सन्नीति[9] छन् तहाँ ।

म ठान्दछु कि योगेश्वर श्रीकृष्ण जहाँ छन्, जहाँ धनुर्धारी अर्जुन छन्, त्यहीं श्री, विजय, शाश्वत ऐश्वर्य र सच्चानीति पनि रहन्छन् । (७००)

इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायां योगशास्त्रे
श्रीकृष्णार्जुनसंवादे 'मोक्षसंन्यास-योगो' नाम
अष्टादशोऽध्यायः ।

इति नेपाली कोसलगीता 'मोक्षसंन्यासयोग' १८ शुभम् ॥

---

१. सब तरहबाट । २. विश्वरूप । ३. योग वा युक्तिका स्वामी । ४. गाण्डीवधनु लिने । ५. अर्जुन । ६. जितबाजी । ७. जयलक्ष्मी या शोभा । ८. नित्य ऐश्वर्य । ९. सच्चा न्याय ।

pal Sanskrit University, Balmeeki Campus, Kathma